

L. SIMON LÁSZLÓ

Bazsi felé*

Temetésekre járok már csak haza édesanyám szülőfalujába, Sümegprágára. Egy éve nagyanyám is elment, de mivel majd a fél falu a rokonunk, megfordultam azóta is a domboldalon fekvő évszázados, kis temetőben. Régen mindig Veszprémen keresztül közelítettünk Prágára, ha siettünk, akkor Ajka és Nyirád felől, ha ráértünk, akkor Nagyvázszyon és Tapolcán át, hogy megállhassunk egy-egy vízialomnál, s élvezhessük a kanyargós út szépségeit.

Manapság állandóan rohanok. Mások osztják be az időmet, visznek egyik helyről a másikra, tárgyalásról konferenciára, lakossági fórumról közmeghallgatásra. A GPS-hez szabjuk az irányt és az időt, s nem a tájhoz, a várromokhoz és a gyermekkor csodás élményeket nyújtó helyszíneihez. S a GPS szerint Prágáról a leggyorsabban Keszthely felé, az autópályán keresztül lehet visszaérni egy esti pesti programra.

Ez az az út, amin gyermekkorunkban csak akkor jártunk, ha nagy ritkán elmentünk Hévízre egyet fürdeni, s közben megálltunk Bazsin, megnézni Simon István emlékházát. A költőt, aki egy osztályba járt elemiben a nagyanyámmal.

Nem egyszer megpihentünk – mi is, az öreg Zsigulink is, amelyeknek a rendszámát még ma is tudom, UT 65-38 –, szóval többször megpihentünk az emelkedőn Berzsényi emléktáblájánál. Innen visszanezve legszebb a táj, „Messze setétedik már a Ság teteje, / Ezentúl elrejt a Bakony erdeje”. De mi nem is a Ságot kutattuk a szemünkkel, hanem a sümegi várat, a Sarvaly erdőit, megannyi játék, kirándulás és kaland helyszínét, a kis prágai temető körvonalait, nagyapám parasztpincéjét és az előtte álló aprócska présházát. Ha ma visszaneznék onnan, előttem is azok a hegyek és völgyek pihennének nagy nyugalommal, s az időbe vesző méltósággal, amelyek látták „a víg gyermek játékait, / A serdülő ifjú örömit, gondjait, / Éltem vidám reggelén”.

Mikor legutóbb átrobogtunk ezen a szakaszon, nem lassítottunk, mert az új álami Skoda bivaly erős motorja jól bírja az emelkedőket, nem álltunk meg, nem néztünk vissza, nem gondolkodtam el azon, hogy valamikor ez az út kötötte össze Sümeget Keszthellyel. Berzsényi Niklára ezért errefele ment, s nem azon az új úton, aminek a megépülése örökre csendes kis zsákfaluvá változtatta édesanyám, nagy- és dédszüleim, s még ki tudja hány ősem szülőfaluját. Száguldottunk a főváros felé, a következő programra (úristen, nyilall belém, a temetés is csak egy program a naptárban), mert szokás szerint késésben voltunk. S ahogy közeledtünk az emléktábla felé, látom, hogy valaki ott áll előtte; a távolból elsöre azt gondoltam, hogy a feliratot olvassa, elmélázik a *Búcsúzás Kemenes-aljáról* szép sorain, a szülőföld meleg ölelésén, a gyermekkor gondtalanságán, a bölcsőnek ringásán, az ácsorgó ajkak első mosolygásán, az édesanya forró keblén. Melléérve viszont láttam, hogy a dolgát végzi a férfi; s

* Elhangzott Egyházashetyén, Berzsényi Dániel szülőházánál 2014. május 9-én.

én ekkor sem álltam meg, nem szóltam a sofőrnek, Krisztián, gyorsan forduljon vissza, valamit el kell intéznünk, nem mondtam neki, hogy ugyan már, harminc méterrel arrébb is mehetett volna, vagy beléphetett volna a fák takarásába, hanem mentem tovább. S ugyan miért is szóltam volna, nyilván visszakiabál, hogy honnan veszem a bátorságot mindehhez, ha felismer, akkor még azt is hozzám vágja, hogy az a kormány, amelyiknek az egyik államtitkára vagyok, egyébként is miért beszél bele az ő életébe, miért akarja őt megnevelni, milyen joggon mondja meg, hogy hogyan éljen. Ott végzi a dolgát, ahol akarja.

Mire mindezt egyáltalán végiggondoltam, már rég túl voltunk Bazsin, jobbra a zalaszántói sztúpa csúcsa fehérlett a fák között, s már azon morfondíroztam, hogy mit gondolt volna róla Berzsenyi, ha az a Niklára költözése idején is ott állt volna. S vajon hogy nézett ki akkor Szántó csodás Árpád-kori temploma, hány kövel volt több a rezi vár falában, milyen lehetett ugyanaz az erdő muflonok nélkül, s milyen bort ihatott a heteyi-niklai gazdatárs, amikor még nem alkotta meg Bakonyi Karcsi bácsi a Cserszegi fűszerest. Az út persze Rezit és Cserszegtomajt is elkerüli, miként Keszthelyt is, s én ránézek a csodás feketefenyő fasorra, ami a Festeticsek jóvoltából valamikor állítólag egészen Kaszóig kísérte a poros úton haladókat. S tudom, Berzsenyi itt is járt, még ha akkor a faszor nem is létezett.

Valahogy így tűnik el minden, így rohan el a mellettünk az élet, vagy rohanunk el mi az élet elől, s nem nézünk vissza a dombtetőn megpihelve a szülőföldre, s nem írjuk meg azt, amit meg lehetne, s kellene is talán. Önmagunk becsapásában még Berzsenyi is segít, arra figyelmeztetve, hogy „forr a világ bús tengere”, s miközben tudjuk, hogy igaza van, „Nem sokaság, hanem / Lélek és szabad nép tesz csuda dolgokat”, mi azt gondoljuk, csupán nekünk adatott meg a lehetőség és a feladat e dolgok megtételére, mintha ránk nem lennének igazak az idő és teremtett világ szigorú törvényei. Hiúság ez, nyilván, s még ha ezt be is látja az ember, nem tud kilépni az önmagának alkotott mókuserékből.

Talán legközelebb megállok Bazsi felé haladva a domboldalon. Visszanézek, s látni fogom az utat, amelyen keresztülszáguldottam nagyapám hatalmas fekete biciklijével, az árkot amelyben kikötöttem, a láncot, ami leesett, s így nem fogott a kontra. Megkeresem a szememmel a kőkeresztet, amit a dédszüleim állítottak, a házat, amit a nagyszüleim építettek, a kis templomot, ahova gyermekkorom összes húsvétvasárnapján kosárban vittem szenteltetni a főtt sonkát és a friss kalácsot, a nagyapám ültette bóralma-, batul- és pogácsaalmafákat, a kocsmát, ahol dobozos Leo jégkrémet lehetett venni, a rétet, ahol gombát szedtünk, s nagyapám botját, amellyel kipiszkálta az ehetők közül a mérgeket.

Talán itt most azt kellene mondanom, hogy 239 éve ebben a házban született a nagy magyar költő, Berzsenyi Dániel, s beszélnem kellene az életéről, a költészetéről, az ódáiról, Kazinczy és Kölcsey hatásáról, a romlásnak indult hajdan erős magyarról, s arról a politikáról, amelyik ennek a romlásnak valóban ellene tesz. Párhuzamokkal, áthallásokkal, akkori és mai példákkal. De én most nem akarok erről beszélni, mert

sokkal mélyebben foglalkoztat a haza és a szülőföld fogalma annál, minthogy aktualizáljak. Mert az én szívemet is a szerelem láncai kötik össze az anyafölddel, miként Berzsenyit is. Mert minden hiúság, önként vállalt munka és szolgálat, minden küszködés, kapott kereszt, a megérdemelt siker ellenére sem akarok elrohanni az élet mellett, s elrohanni az élet elől. Nem akarom későn hullatni a könnyeimet. Meg kell állnunk néha, s visszanézve az örök Kemenesaljára Berzsenyi soraival kell figyelmeztetni magunkat arra, hogy ha „Hív szívünk csendesebb intését nem halljuk, / Az előttünk nyíló rózsát letapodjuk, / Messzebb járnak szemeink; / Bámulva kergetjük álmunk tarka képét, / Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét, / S későn hullnak könnyeink.”

LEZSÁK SÁNDOR

Kormánypárti frakcióban

Itt ülök
a sebhelyes pulpituson,
közben, útközben,

– most nincsen,
és nem tudom kicsim,
hogy mikor lesz,

mert itt ülök
a nincsen és a lesz között,
valahol félúton,

de nem tudom, kicsim,
hogy meddig, és otthon
megint nélkülem tavaszodik,

itt meg kezünk, lábunk
a Világnagy
Történelmi Kalodában,

de mégis mozdulunk,
Fekete Dobozunk
a gyorsírók zárójelében,

és most megélem,
hogy mit érzett Tisza István
az egykori pisztoly dörrenésében –

Küldenem kell

Jönnek szememből a versek,
mint éjszaka a csillagjelek,
küldenem kell egy képeslapot,
mielőtt még visszamegyek.

Világító torony madárral

Száz évre *dall* (2)

2116. június 12-én, Villő nevenapján,
péntek délután hat előtt állj meg Fiú
a kécskei Lovas-kanyarban, a töltésen,
és várd meg a lányt, kicsit késik, de
jön már, át a réten, gyalogösvényen,
a Kincsem domb alján, ahol kora tavaszkor
őslakó koponyacsontját vetette föl újra
a mélyszántás.

Ha megjön a lány, siessetek a bűvő-
helyetekre, ahol a selymes homokföveny
szélén, az agyagfal mellett a vadkörtefa
árnyékot ad, és nézzétek az élő Tisza
kanyarulatát, ahol már pezsdül a víz,
rajzik a kérész, mámoros násztáncban
a tiszavirág.

Fiú, monddjad a lánynak, most ki kell
kapcsolni minden hírt, gondolatot, tudat-
módosítást, törölni értelmezőt, neuron-
jelzőt, a valóság mását, mert csak így
lesztek ketten, árnyékban, napfényben,
szerelemben, és halljátok a nászban sistergő
élő Tiszát, ahol rabol a süllő, túlsúlyos
sirályok rebbennek el, és halljátok egymás
lélegzetét is, a szív dobogását, és így
maradtok ketten, forró ölelésben, hosszú
csókban, szerelemben, és amikor a hatos
misére hív a harangszó Tizsakürtön, zengi
a távolból: jöjjetek hívő hungarusok,
keresztények, mert lesz még emberi élet,
van még itt magyar lélek!

(2013)

KULIN FERENC

Rendszerváltó liberálisaink

A LIBERÁLIS ESZMÉK POLARIZÁLÓDÁSA

A RENDSZERVÁLTOZÁS TÖRTÉNETÉBEN

Programok és attitűdök.

A rendszerváltozás kezdeteitől eltelt negyed század tapasztalatai alapján hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy politikai alapfogalmaink – ’jobb- és baloldal’, ’szocialista’, ’demokratikus’, ’konzervatív’, ’liberális’ – a hazai pártharcok hevében veszítették el eredeti értelmüket. Ha eszmetörténeti nézőpontból közelítünk hozzájuk, nyomban kiderül: jelentéstartalmaik változékonysága, s olykor zavarba ejtő ellentmondásossága nem új keletű, s nem is sajátosan magyar jelenség. Elég, ha felütjük az Edwards-féle filozófiai enciklopédiában M.W. Stasser liberalizmus-szócikkét, vagy Pierre Manent-nak *A liberális gondolat története* c. könyvét, hogy meggyőződjünk róla: a fogalom német, angol, francia és amerikai használói a legkevésbé sem törekedtek konszenzusra, minék következtében – egyetlen példát mondok – Napóleon etatista törekvései és az angol polgári (Locke-ra hivatkozó) szabadságjogok elmélete egyaránt liberálisnak minősült.¹ (Zárójelben jegyzem meg: érdemes elgondolkodni azon, hogy a liberális szinonimájaként használt „szabadelvű” szavunknak miért a „szabadelmű” volt a korábbi – reformkori – változata.² Azaz nem az elvekhez való viszony, hanem az elme – az ész, az értelem – szabadsága kapott hangsúlyt! Míg az *elveknek* az a funkciója, hogy konszenzust élvező szabályok önkéntes követésére készítse a cselekvő embert, az *elme* folytonosan rákérdez a szabályok (konvenciók, konszenzusok) ésszerűségére, azaz szabadnak, függetlennek tételezi önmagát világának elvszerű rendjével szemben.³

A ’szabadelmű’ szó a ’szabadelvű’-nél pontosabban fejezi ki a liberális attitűd lényegét: kritikai hajlamát a mindenkori fennállóval szemben, s egyúttal az alkalmazhatóságát is tartósan működőképes struktúrák elvi megalapozására. Ez magyarázza többek között a következetes liberálisoknak az államhoz való skizofrén viszonyát.⁴

Erre a problémára még visszatérek.

Nemcsak azért lehet tanulságos a „jelentéstani” tájékozódás, mert szűkebb környezetünk jelenkori politikai tendenciáit segít elhelyezni a modern kor társadalomszerkezeti térképén, hanem azért is, mert a liberális eszmék kultúratörténeti szerepére is rávilágít. Segít megérteni, hogy a fogalomhasználat ellentmondásai nem egyszerűen logikai következetlenségből, hanem egy kulturális paradigmaváltás természetéből fakadnak. Annak a korszakfordulónak a törvényszerűségéből tudniillik, amely az újkori ember szellemi attitűdjének a létezés minden dimenzióját érintő radikális változásában ragadható meg, azaz a magas-kultúra, az Életvilág és Rendszer⁵ minden

szegmensét áthatja. Miután azonban ez a szellemi attitűd végletesen különböző minőségű kultúrákkal, hatalmi struktúrákkal és társadalmi tényekkel találja magát szemben, az azokhoz igazodó megnyilatkozásai is sokfélék. Ráadásul – miként Rokeach, az 'attitűdök kettős modelljét' megalkotó értékszociológus mondja: „az attitűdök nemcsak egy tárgyra, hanem egyben arra a szituációra is irányulnak, amelynek kontextusában az alany az attitűdtárggyal találkozik. És ez az utóbbi gyakran felülírja, elnyomja az előbbi. Ha tehát csak az attitűdtárgyak iránti beállítottságot vizsgáljuk (...) akkor nem tudjuk előrebecsülni a különféle szituációkban bekövetkező tényleges viselkedést.”⁶ Következésképpen nem a teóriák, doktrínák, programok, hanem csakis a konkrét szituációkban tetten érhető attitűdök alapján lehet megközelítőleg pontosan definiálni a „liberális” fogalmát. Amikor tehát az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – a liberális eszmék polarizációjáról fogok beszélni, három konkrét szituációban értelmezem a magyarországi rendszerváltozás folyamatában betöltött szerepüket.

1.

1987 februárjában jelenik meg Csengey Dénes *A kétségbeesés méltósága* című, Balassa Péternek címzett nyílt levele, amely – túl azon, hogy a magyar társadalom politikai mozgásterét belülről determináló népi-urbánus ellentét újraeledésének veszélyét diagnosztizálja⁷ – a liberális attitűdű humán értelmiség két magatartás-modelljét ütközteti egymással.

„...nyilvánvalóvá vált – írja Csengey – hogy végül is a kultúra elemzése, pontosabban a kultúra lehetséges szerepfelfogásai körül van vitánk. Röviden szólva: te arra a belátásra jutottál, hogy a szabadság esztétikai természetű, kizárólag a dologi, társadalmi, történelmi kötődéseitől és becsvágyától megszabadított művészet, pontosabban műalkotás világszerűségében jöhet létre. Én azonban azt gondolom, a kultúra maga az emberi nem, a nemzet, a személyiség szabadságharca, amely nem magát akarja elzárkózásában világgá emelni, hanem az a becsvágya, hogy átjárja, szabadságszerűvé tegye a világot, megnevezve és magába fogadva minden rándulásnyi törekvést és ingert, kényszert és szándékot, amely a dolgok rabságából – de nem a dologi világból – kifelé igyekszik.”

A művészetnek, az irodalomnak mint a szellemi szabadság birodalmának elhatárolására irányuló kísérletek végig kísérik a modern kori nyugati kultúra történetét – Winckelmann művészetfilozófiájától Baudelaire és a parnasszisták ars poeticáin, a l'art pour l'arton keresztül számos posztmodern irányzatig, s jelen vannak a magyar irodalomban is, gondoljunk akár az öreg Kazinczy, az Arany Jánossal szemben lázadó fiatal költők, s majd a nyugatosok esztétikai doktrínáira, de sehol korábban nem volt oly drámai politikai aktualitásuk, mint a Kádár kori puha diktatúra összeroppanásának előestéjén.

Mielőtt azonban megkísérelnénk nyomon követni a szabadság kétféle értelmezéséből adódó politikai fejleményeket, megismétlem: két liberális attitűdű művész-értelmiségi vitájáról van szó. A Csengey – Balassa polémiában nem tradicionalizmus

és modernség, nacionalizmus és kozmopolitizmus, idealizmus és pragmatizmus el-
lentéte, hanem a liberalizmus eszmevilágának „kettős természete” jut kifejezésre. Ba-
lassa esztétikai és kritikusi munkássága alapján éppúgy nem állítható, hogy
művészet-eszménye tökéletesen apolitikus volna, mint ahogyan Csengey Dénes nem
vádolható azzal, hogy érzéketlen volt az individuum problematikája iránt. Ő – mi-
ként Eötvös Józsefet a politikus-kortársai fölé emelő nagy ívű esszéje⁸ tanúskodik
erről – nem emeli a köz ügyét az egyén szabadság- és boldogság-igénye fölé, csupán
az ellenkező előjelű egyoldalúság veszélyére figyelmeztet. Úgy is mondhatjuk: elis-
meri az *attitűdök*ben kifejeződő értékrangsorolás jogosultságát, de tiltakozik az ellen,
hogy erre a rangsorolásra – az egyén vagy a közösség ügyének preferálására – akár
esztétikai, akár politikai *program* épüljön. Jól érzékeli: ha a művész, az esztéta, a kri-
tikus, a filozófus a saját programját a kultúra belügyének tekinti, az ideológusok, a
társadalomtudósok és a hatalom-technikusok programja a politika világát fogja ki-
sajátítani.

Az a törésvonal, amelynek mélységébe a rendszerváltozást megelőző pillanatban
– 1987 februárjában – egy esztétikai tárgyú vita enged bepillantást, a következő hó-
napokban rianás-szerűen hasad tovább, és rajzolja ki a humán értelmiség szerveződni
kezdő politikai táborainak határait. Az ún. demokratikus ellenzék és a lakitelekiek
közötti – 87 szeptemberétől nyílttá váló – ellentétet természetesen nem a művészi
autonómia kétféle értelmezésének összeegyeztethetlensége okozza, ám a *kultúra*
szerepelfogásai közötti különbség mégiscsak rányomja a bélyegét a politikai szabadság
gyakorlati konzekvenciáiról zajló polémikákra. Az az individuum-típus, amely „elzár-
kózásában önmagát akarja világgá emelni”, nem ugyanazt várja, igényli a politikától,
mint az a személyiségalkat, amelyik „szabadságszerűvé” szeretné tenni a világot. Az
előbbi egyetemesen intézményesített garanciákat keres „emberi jogainak” érvénye-
sítésére, az utóbbi saját közössége szükségleteihez igazítaná az intézményeket. Bár-
mennyire is világhatalmi erőviszonyok alakítják tehát a magyar politika játékerét,
belső dinamikáját és fejlődésének irányát saját kulturális háttere határozza meg.
Ebben a háttérben pedig már lezajlott a kulturális attitűdök párharca, mielőtt még a
hatalmi szerkezet radikális átalakulása megkezdődött volna. De lássuk a liberális esz-
mék polarizációjának második fázisát!

2.

Ne tévesszen meg bennünket, hogy – egy szerencsétlen kimenetelű nyelvi háborúnak
tulajdoníthatóan – a *liberális* szó mint megkülönböztető jelző a Szabad Demokraták
Szövetségéhez tapadt. Nemcsak azért félrevezető ez, mert a velük félig szövetséges,
félig rivalizáló Fidesz is sokáig ezzel a jelzővel határozta meg önmagát, hanem azért
is, mert a gyűjtőpárt szerepére vállalkozó MDF is igényt tartott a nemzeti tradícióval
összeforrott liberális értékek (a „nemzeti liberalizmus”) képviselőjére. (Csak zárójel-
ben: ha még azt is figyelembe vesszük, hogy az SZDSZ az első szabad választások
előtt néhány hónappal még a Kiszgazdák programjában ismerte fel a sajátjával legjob-
ban egyeztethető elveket, s alig egy esztendővel a választások után már a reform-szo-

cialistákban találta meg potenciális szövetségését, fogalom-tisztázó vállalkozásunk még több nehézségbe ütközik.) A „liberális gondolat” rendszerváltozás kori története nem korlátozható tehát egyetlen párt életrajzára, s ha az alábbiakban mégis az SZDSZ kerül vizsgálódásom fókuszába, annak csupán az az oka, hogy a „szabadelmű” attitűd és a „szabadelvű” programok törvényszerű inkoherenciájának s ebből következően a liberális eszmék polarizációjának illusztrálásához az első parlamenti ciklus legnagyobb ellenzéki pártja kínálja a legszemléletesebb példákat.

Van ennek a polarizációs folyamatnak egy szervezettörténeti aspektusa, amely szorosan összefügg a párt ideológiájának súlyos ellentmondásaival és gyors változásaival, s amelynek mély és lényegre törő, számomra a legmeggyőzőbb elemzését Tellér Gyula végezte el *A rendszerváltozás rendszere* és *A történelem főutcáján* c. könyveiben.⁹ Az SZDSZ-t belülről is ismerő szociológus megállapításaira ezúttal azonban csak annyiban támaszkodom, amennyiben azokból a liberális attitűdök és a liberális programok divergenciájának okaira lehet következtetni.

Tellér diagnózisa szerint a szabad demokraták belső konfliktusai elsősorban pártjuk rendkívül heterogén összetételéből, illetőleg e szociológiai probléma iránti érzéketlenségből fakadtak. A „belső mag” körül – amely egy „sajátos szubkulturális jelleget hordozott: a demokratikus ellenzék támasztéka volt, és a rendszerváltozás eszmeiségének és konkrét eseményeinek meghatározásában... kiemelkedő szerepet játszott – ezen egy-két ezres mag körül tehát 1990 közepére egy több tízezres 'periféria' épült fel (nagyreszt vidékiek, a helyi társadalmak kisebb vállalkozóiból, munkavállalóiból, bizonyos alkalmazotti, értelmiségi csoportjaiból), akik számára „a liberális eszmevilágnak nem elsősorban magas eszmei tartalma, vagy általános magatartás-meghatározó értékvilága, hanem a helyi frázisos, késő kádári eszmeiséggel szembenálló jellege (volt) a fontos.” Azaz az SZDSZ mindinkább egy kicsiny, a rendszerváltozással kapcsolatos anyagi, szellemi, politikai várakozásaira *kielégülést kapó* vagy szerző, legalábbis pozícióját őrző 'belső' csoportból és egy nagyreszt *csalódott*, kielégítetlen, perspektíváját vesztett, cserbenhagyottság-érzéssel eltelt 'külső masszából' áll(t).

Nos, kétségtelen, hogy a későbbi „belső mag”-hasadás, azaz a párt vezérkarában bekövetkező meglepő személycserék (Tölgyessy Péter kiszorítása, Tamás Gáspár Miklós hátralépése, majd Kiss János távozása) közvetve összefüggenek ezzel az éles szociológiai tagoltsággal (hasonló jelenséget megfigyelhetünk az MDF történetében is), ám ezek a személyi változások nem pusztán egy szervezet átrendeződésének, hanem egy sajátos kultúra-konceptióra és közösségtudatra épülő politikai ideológia történelmi vereségének irányába mutatnak.

Ez a sajátos közösség-tudat éppúgy tanulmányozható az SZDSZ ideológusainak nemzetfelfogásáról valló nyilvános dokumentumokban, miként a párt hatalom-technikusainak a kulisszák mögötti „diplomáciai” tevékenységében. Úgy is mondhatjuk: a liberálisok nemzetpolitikája és külpolitikai orientációja szerves logikai egységet képez, s ha az előbbi a saját szavazó bázisuktól idegenítette el őket, az utóbbi a nemzetállami szuverenitás megőrzésének esélyét kockáztatta.

Nemzetfelfogásuk jellemzésére álljon itt példaként egy idézet Bauer Tamásnak a *Beszélő* 1990. július 23-i számában közölt írásából!

„ha az állam gazdasági szerepe felől tekintjük az SZDSZ programját, akkor az SZDSZ vitathatatlanul nem baloldali párt, és fő riválisától, az MDF-től jobbra áll; ha azonban a szociális kérdéseket, a szakszervezetek szerepét, a *nemzeti mozzanatok* a társadalomban játszott szerepét, a kulturális és életmódbeli különbözőséghez való viszonyt, az iskola szabadságát és sok más veszünk figyelembe, akkor bizony az SZDSZ programja, egész habitusa alapján balra áll az MDF-től. (...) helyesebb tehát vállalni és világossá tenni „középbal” voltunkat.”¹⁰

A „nemzeti mozzanat” szóhasználat sokkal pontosabban fejezi ki az SZDSZ-t az MDF-fel szembeállító attitűdöt, mint az összes többi program-elem. Nemcsak azt jelenti, hogy a liberális párt élesen elhatárolódott a nemzeti érzelmek részint romantikus/patetikus, részint a sérelmi pszichózisból fakadó tartalmaitól, hanem azt is, hogy az euro-atlanti integráció folyamatát – az MDF-fel ellentétben – nem lassú, szerves beépülésként, hanem gyors, mechanikus betagolodásként értelmezte. Azaz a két nagy párt versengésében nem a tradíciókban való *elzárkózás* és a Nyugathoz való *felzárkózás* programja, hanem a nemzeti elvhez való viszonyulás kétféle attitűdje ütközött egymással.¹¹

Ahhoz, hogy a nemzeti *elvet* mint az integráció stratégiájának alapelvét nemzeti *mozzanattá*, tehát külsődleges, járulékos elemmé degradáló programot legalább ideig-óráig működtetni lehessen, a gyors, mechanikus betagolódás szükségszerűségét igazoló világképet kellett konstruálni. Olyan világképet, amelyben az idegen, a külső minta egyértelműen vonzónak, a saját (nemzeti) hagyomány pedig egyértelműen taszítónak látszik. Amikor az SZDSZ stratégiái, s nyomukban a liberális értelmiségiek a Nyugat – elsősorban az Egyesült Államok – iránti illúziókra és nosztalgiákra alapozták ideológiájukat, s amikor az egész „jobboldali” kormánykoalíciót provincializmussal, nacionalizmussal, antiszemitizmussal, a Horthy-korszak restaurálásának szándékával vádolták, nem egyszerűen a diszkreditálás, a dehonesztálás – a parlamenti demokráciákban megszokott – verbális taktikai eszközeit alkalmazták, hanem konstruált világképük hitelesítéséhez gyártottak érveket. Jóllehet 1990 júliusában már az egyik főideológusuk, Bauer Tamás is abban ismerte fel választási vereségük egyik fő okát, hogy „Helyzetünket az is nehezítette, hogy egy évvel korábban egy *harmadikutas* MDF-programmal szemben fogalmaztuk meg a magunkét, a kampány idején viszont már egy *nemzeti-konzervatív* programmal szemben kellett volna érvelnünk, amire nem voltunk kellően felkészülve.”¹² frazeológiájuk a későbbiekben sem változik.

Bármennyire irritáló, s olykor nevetséges volt is a Parlament kormánypárti pad-soraiból látni a szabad demokraták páni félelmét a Horthy-korszak restaurációjától, kétségtelen, hogy a jobboldal kommunikációjának – ha csak marginálisan is – voltak olyan stiláris jegyei, amelyeknek felnagyításával ezek a félelmek megalapozottnak tűnhettek. Azt a kritikátlan lelkesedést azonban az ún. Nyugat iránt, ami a „liberális demokrácia” értékeinek és a „szabad piacgazdaság” előnyeinek abszolutizálásában fe-

jeződött ki, semmi nem igazolta. S itt nem a gazdasági rendszerváltozás kívánatos üteméről zajló vita tétjéről volt csak szó. Nem az volt a döntő kérdés, hogy a mérsékelt tempójú átalakulásnak a kormánykoalíció által ajánlott menetrendjét avagy az SZDSZ-es sokkterápia módszerét kövessük-e, hanem az, hogy *melyik nyugati mintát* kövessük. Hiszen amikor Antall József – már 1989. októberében, elnökké választásakor – egyszerre érvelt az euro-atlanti integráció és a *szociális piacgazdaság* mellett, nyilvánvaló volt, hogy ezzel a Nyugathoz való viszonyunknak *differentiált programját* is megfogalmazta. Nem kellett tudós közgazdásznak lennie ahhoz, hogy felismerje: a Nyugat kétféle gazdasági rendszert is kínál, s hogy Magyarországnak a kettő közül nem az amerikai *szabad*, hanem a Nyugatnémet *szociális* piacgazdaság modelljét célszerű követnie. A nagyobbik liberális párton belül zajló polémiák már az első parlamenti ciklus első esztendejében arra utaltak, hogy az a „felkészületlenség”, amit ideológusuk (Bauer Tamás) az MDF nemzeti-konzervatív programja kapcsán tett szóvá, külpolitikai stratégiájukban vezetett a leg súlyosabb következményekhez. Attól a pillanattól kezdve, hogy napirendre került a két német állam egyesülése, a magyar külpolitika eminens érdeke volt, hogy – a nagyhatalmak (USA, Nagy-Britannia, Franciaország) vonakodó magatartása ellenére is állást foglaljon az egységes Németország mellett. Így látták ezt akkor a szabad demokraták is. „Minden aggasztó részlet ellenére a demokratikus szellemű német egyesülés talán az első esemény a modern történelemben, amelynek fönntartás nélkül örülhet minden liberális.” – írta Tamás Gáspár Miklós a Beszélő 1990. június 30-i számában. S igaz ugyan, hogy a lap történetében első alkalommal fordult elő, hogy a cikk végén a szerkesztőség jelezte, hogy munkatársuk írását vitacikknek tekinti, a következő számok semmiféle reflexiót nem fűztek T.G.M. gondolatmenetéhez.¹³

Hogy mégsem értettek azzal egyet, arról nem a folyóirat hasábjain, hanem egy hónappal később bekövetkező külpolitikai botrányból értesülhetett az olvasó. És ezzel a harmadik „konkrét szituációhoz” érkeztünk.

3.

(Ezúttal – néhány sor erejéig – saját korábbi írásomból idézek, amelyben a magyar–német kapcsolatok rendszerváltozás kori történetével foglalkoztam.¹⁴)

„Göncz Árpád köztársasági elnök az 1990 októberében tett amerikai látogatása során előadást tartott a virginiai egyetemen, s politikai elemzésében „az egyesülő Németországot a közép-kelet-európai térséget fenyegető tényezőként állította be.”¹⁵ Az elnök kijelentése bombaként robbant a magyar és a német kormánykörökben. Dr. Rossbach, a bonni Kancellári Hivatal Külpolitikai Tervező Osztálya vezetőjének reflexióját nagykövetünk ekként közvetítette Budapestnek: „...a német vezetés tisztában van a magyar belpolitikai helyzettel, és ismertek számára a kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki párt közötti, az ország külpolitikai orientációjára vonatkozó nézeteltérések is. Értékelése szerint azt nehéz megállapítani, hogy az államelnök beszédével mennyiben képviseli saját, illetőleg a Szabad Demokraták Szövetsége véleményét. Kétségtelen azonban, hogy akarva akaratlanul, megnyilvánulásával államelnöktől

szokatlan módon a magyar kormány hivatalos külpolitikai irányvonalától eltérő véleményt képviselt./.../ Sajnálatosnak tartják ezt különösen azért, mert az elhangzott beszéd idevonatkozó része megkérdőjelezi a példamutatóan alakuló magyar–német kapcsolatok hitelességét, és ellentétes a kölcsönös bizalomra épülő összeurópai megbékélési és együttműködési folyamat Helsinkiben rögzített alapvető követelményeivel és szellemiségével.”¹⁶

Ez a mondat: „...a német vezetés tisztában van a magyar belpolitikai helyzettel, és ismertek számára a kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki párt közötti, az ország külpolitikai orientációjára vonatkozó nézeteltérések is.” – egyértelműen arra utal, hogy nemzetközi diplomáciai körökben nyílt titok volt a szabad demokraták elkötelezettsége az Egyesült Államok külpolitikai stratégiája mellett. S ha nyitva hagyjuk is azt a kérdést, hogy volt-e e mögött az elkötelezettség mögött egy hosszabb időtávon érvényesíthető, nemzetpolitikai érdekeket is mérlegelő megfontolás, annyit lezögezhetünk, hogy törekvéseiknek a hazai nyilvánosság előtti kommunikálása szakmailag következetlen, taktikailag elhibázott, az elvi politizálás általuk hirdetett követelményei felől tekintve pedig álságos volt.¹⁷

Propagandájuk a belpolitika fórumain a *gazdasági racionalitás* érveit hangsúlyozta, miközben cselekedeteiket a globális hatalmi térben való *helyezkedés* játékszabályainak rendelték alá. (Ezek a játékszabályok pedig a legkevésbé sem segítettek az egyesülő Németország, a bővülő Európai Unió és a rendszerváltoztató Magyarország érdekeit.) Engedjük meg, hogy ez a magatartás is összhangban van a liberalizmus eszmei értékeivel, ám nyomban jegyezzük meg, hogy ez esetben egy eszmerendszer súlyos belső inkohereciáját kell konstatálnunk. Magyarul: a liberalizmus értékrendjéhez igazodó szakpolitikák – elsősorban a gazdaság- és szociálpolitika – nem hozhatók összhangba a liberális értékekből származtatott hatalomtechnikai racionalitással. S hogy ezt az ellentmondást felismerve ki mit tart fontosabbnak, azt már nem a programok logikája, hanem az attitűdök dinamikája dönti el.

EPILÓGUS

1987-ben nemzedékének talán legkiválóbb esztétája, Balassa Péter a liberális eszmék történelmi szerepéről elmélkedvén arra a felismerésre jutott, hogy „a szabadság megvalósításának szándéka utópiákhoz, azokra épülve pedig véres erőszakhoz vezet”, s hogy „a szabadság szándéka kivezet a gondolkodás birodalmából”.¹⁸ Ez a felismerés sarkallta arra, hogy a művészetkritikusi hivatást tekintse egyéni szabadságharca terepének, s óvakodjék belesodróni a politikai küzdelmekbe. Csaknem negyedszázaddal később (még a 2010-es választások előtt!) a bal-liberális humán értelmiség másik kiválósága, Szilágy Ákos írta le az itt következő mondatokat: „Nem kell hozzá látnoki tehetség, hogy megállapítsuk: a rendszerváltás befejezésének műve – politikai értelemben – most már minden bizonnyal a jobboldalnak jut osztályrészül (legvalószínűbben 2010 után) és ennek megfelelően az a befejezés *illiberális* lesz. E sorok íróját ez a kilátás nem tölti el pezsgő örömmel, de (...) Ott tartunk hovatovább, hogy már mindegy is ki, csak fejezze be végre valaki ezt a nyomorult rendszerváltást. De

akárkinek jut is ez a szép politikai feladat, ha egymagában, vagyis *a másik politikai oldal nélkül, a másik középosztály, a másik társadalom ellenére*, különösképpen pedig *a másikkal* háborúba keveredve akarja végrehajtani, bizonyos, hogy megint kudarcot fog vallani.”¹⁹

Optimistává tesz a pusztá tény, hogy a magyar rendszerváltozás nem vezetett véres erőszakhoz, s hogy az a rokonszenvesen *szabadelmű attitűd*, amelyet Szilágyi Ákos ajánl bal- és jobboldali barátainak, s amely a jobboldalról történő konszolidáció elfogadását jelenti, erősebbnek bizonyulhat a liberális programok megvalósításának utópiákra épülő szándékánál.

JEGYZETEK

- 1 Ld.: Kulin Ferenc: Kölcsey és a liberalizmus. In. *Küldetésstudat és szerepkeresés*; Argumentum, 2012. 29. 3. jegyzet!
- 2 Ormós Zsigmond, az 1832–36-os pozsonyi országgyűlés jurátus-írnoka mondja 1834-ben: „Morális szabadságunkra nézve, mely az emberi elme szabad fejlődésében s az így mívelt szabad képzetek közlésében áll, a despotizmus legaljasb lépcsőjén vagyunk. Ld.: Ormós Zsigmond: *Szabadelmű levelek – vagy demokrat lapdacsok aristocrat görcs ellen*. Téka, Bukarest, 1976. 86. Más helyütt ugyanő: „Ha lelki beteg vagyok, Börne párizsi leveleit veszem kezembe, s azonnal üdülök. Heine azt tartja, hogy „A szabadsági is hit”, s lehet mondani, hogy nála s Börne lelki rokonánál a Szabadság hitté, életté változott, mert ezt vallják ők műveik minden oldalain, s vallásuk tiszta, mimt hempoergő sermely, üdvözítő, mint mózesi tíz parancs. Ők is zsidók, mint Saphir, s a vallásuk mégis menynyire különbözik ezétől?” Uo. 154.
- 3 A 2009-es Magyar Értelmező Kéziszótár szerint az elv 1. Tud Egyetemes érvényű, alapvető természeti törvény (szerűség). 2. Fil Alapelv. 3. (Rendszerben) alapul szolgáló fontos tétel. *Erkölcsei alapelvek*. Valaminek az elméleti alapja v. ált. elgondolása. 4. Szilárd meggyőződés, amely irányt szab vki tetteinek. *Elvből nem kér protekciót.* (elév – alapelv – eleve.)
- 4 „...ugyanazon nemzeti kultúrán, mi több: ugyanazon életművön belül más a szerepe (és a hatása!) ugyanazon liberális gondolatnak, attól függően, hogy az adott gondolat melyik történelmi szakaszban fogalmazódik meg, s hogy képviselői hogyan viszonyulnak az államhatalomhoz. Jó példa ere a liberálisok állammal kapcsolatos doktrínáinak fejlődéstörténete. Nemcsak arról van szó, hogy antietaista törekvéseik rendre megtorpannak, valahányszor hatalomra jutnak, hanem arról is, hogy a birodalmi, illetve a feudális államkoncepcióval szembeni liberális érvek a polgári nemzetállamot igazoló érvekké lényegülnek át.”⁷ Egyszóval felületes és történetietlen dolog általában az állam liberális felfogásáról beszélni az állam típusának és egyediségének megnevezése nélkül.... Ez történelmi a francia liberalizmus történetében, amikor Guizota kormányzati hatalom képviselője, illetve irányítója lesz (lásd Pierre Manent Guizot-portréját, i.m. 117-129.), ez a folyamat megy végbe a német liberalizmusnak a konstuitucionalizmussal folytatott küzdelme eredményeként (Lásd Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus*. Argumentum Kiadó, 1993. 28-70.), és egyfajta liberális ambivalencia jellemzi a magyar szabadelvűeknek a reformkori országgyűléseken kifejtett államkritikai nézeteit is. (Kulin Ferenc: Im.: 30.)
- 6 Jürgen Habermas fogalmai
- 7 Varga Károly: *Értékszociológia, nemzetstratégia*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2013. 175.
- 8 „Aki az európai keresztény kultúrát, netán és főleg az ótestamentum zsidó mítoszait illeti elsőként kezével, de akár az avantgárdot, a logikai pozitívizmust, a nyelvfilozófiákat, az egyszerűen és közönségesen hazátlan bitang minálunk, nem magyar, veszélyes nihilista, lézengő ritter, a szellem áru-olója. Aki pedig nemzeti, kisebbségi gondokkal megrakodva, a nyomorúság absztrakciói helyett félig elhülyült, önpusztító nép életének földhözragadtan apokaliptikus rémképeitől megbátvólva lép a mi szellemi parlamentünkbe, az a tizenkilencedik század lényeiének is a fagygyuszagú fajtájából való,

az csak ugatja Európát, mint kutya a holdat a trágadomb mellől, kuruc jelmezben ágál egy atomreaktor előtt.

A magyar kultúra történetében példátlan mértékű az az alábecsülés, lenézés és gőgös megvetés, amely e határvonal két oldalán nem fenekedik és nem harsog, de mérgezten és mérgezően lappang. Csonkoltságot, korlátozottságot és kiszolgáltatottságot még sohasem hordoztak e tájon több önérettel, több kirekesztő büszkeséggel, mint ma teszi e misztikus frontvonal két oldalának középszere. Itt még az autonómiaötrekvések is megbicsaklanak: sok hangos demokrata készséggel adna szabad kezet egy diktátor-kultúrpolitikának arra az időre, míg ellenfelei száját betömi. Veszélyesebb bölcsültség, észrevétlenebb vakság országlásáról nemigen tudok.” (Cs.D.: *Szegényen, szabadon, szeretetben*. Válasz Könyvkiadó, Bp., 2003. 182.)

- 9 Közelítések Eötvös Józsefhez. Cs.D.: I.m. 150-179.
- 10 Kairosz Kiadó, 2005.
- 11 Bauer Tamás: Beszélő, 1990. július 14. 23. Hasonlót írt Bauer már az 1990/ június 30-i számban: „a nyugati demokratikus pártokban nem képzelhető el a *nemzeti mozzanat*nak az a kitüntetett szerepe, amelyet ez MDF retorikájában betölt.” 26. old.
- 12 A szabad demokraták nem szívlelték meg Kölcsey figyelmeztetését, aki szerint „nem jó úton kezdtünk a rómaiaktól tanulni. Ahelyett, hogy segédöknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgálai követésre hajlottunk; ahelyett, hogy az ő szellemeket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költöztünk által: de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megosztott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk.” (Nemzeti hagyományok. KFÖM/I: Szépirodalmi, 1960., 519.)
- 13 Beszélő, 1990. július 14. 24.
- 14 T.G.M. majd a 1990/szept. 15-i számban ír egy cikket – *Csak száz nap a világ...* címen – amely bennemileg jóváteszi a fent idézett elemzéssel elkövetett vétségét. Ezt írja többek között: „Az Antall-kormány inkább *kevésbé* Nyugat-barát, mint a Grósz – Pozsgay – Horn-galeri, semmint *inkább*; ráadásul Grósz és Horn némi kockázatot is vállalt akkoriban. Grósz és Horn úgy szerzett Nyugat-német segítséget a politikájához, hogy nem váltotta ki az Egyesült Államok gyanúját. Az Antall-kormányról még ezt sem mondhatjuk el.” Én: lehet, hogy ez az elemzés Gazi részéről csak naivitásról árulkodik, de SZDSZ-es álláspontként felettébb álszent!
- 15 Magyar–német kapcsolatok a rendszerváltozás folyamatában. Életünk, 2011. 7. szám
- 16 Uo.: 257.
- 17 Idézet Horváth István: *Elszalasztott lehetőség*, c. könyvéből, uo. 258.
- 18 (Hogy mennyire álságos, azt az USA-hoz fűződő szoros viszonyunknak a nyilvánosság előtti leplezése bizonyítja. Bauer Tamás ezt írta a Beszélő 1990/július 14-i számában „1989 őszén adódott volna még egy jó alkalmunk, az amerikai meghívás. Közbejött azonban a Csurka-féle rádiójegyzet, és az, hogy az MDF elnöksége nem volt hajlandó ettől elhatárolni magát. Ezek után nem óhajtottunk velük közösen tenni eleget az amerikai kormány meghívásnak, és így ezzel az utazással átengedtük nekik az amerikai és ennek nyomán általában a nyugati kormány szintű elismertetést. Ha valahol súlyos hibát követtünk el, hát ez az volt.” Én: nehéz megítélni, vajon Bauer T. valóban ennyire „árthatlan” volt-e, vagy tudatosan manipulálta olvasóit azzal, hogy elterelte a figyelmet a bizalmas SZDSZ–USA (nem feltétlenül kormány szintű) kapcsolatokról!)
- 19 Csengey Dénes I.m.:188.
- 20 Szilágyi Ákos: *A kékek és a zöldek*. Bp., Új Palatinus Könyvesház, 2010. 55-56.

Fogság

FÁBIÁN LÁSZLÓ

A vélekedő ember

A FÉNY ZENG MINDÖRÖKKÉ

Kettős mottó:

*a (háttér)sugárzás egyöntetűsége... a fizika törvényeinek,
valamint a környezet részleteinek az egész kozmoszon átívelő
egyenletességének fosszilizálódott testamentuma.*

Brian Greene

*A tudósok telve félelemmel
s az európai agy megáll*

Ezra Pound: CXV. Canto

Különös ellentmondás rejlik abban a félreismerhetetlen materializálódási folyamatban, amely látványosan jellemzi korunkat, és amely a szellemi szféra háttérbe szorítását eredményezi – részint öntudatlanul, részint pedig az ún. demokráciák hatalmi stratégiájának megfelelően szándékosan. Az ellentmondás abban van, hogy ez a köznap materializmus – túl az anyagi javak fetiszálásán – egyszerűen képtelen fölismerni a fizikai/filozófiai értelemben vett anyag lényegét, valóságos entitását, nevezetesen azt, hogy minden, ami keletkezett – ekként az anyag szintén – pusztulásra van ítélve; merthogy pontosan ez a létezés dialektikája. Univerzumunk – születésétől fogva – a pusztulás, a széthullás felé tart; sorsa, hogy tönkremegy. A tudomány, amelynek eredményei – mértani haladvány szerint – egyre távolabb maradnak a fönne hangoztatott információs társadalom részeseitől, *entrópia* néven írja le a folyamat törvényszerűségeit. A termodinamika második fő tétele beszél a szervezett rendszerek szétzilálódásáról, vagy – mondjuk így – a szervezett, rendezett energiák széterjedéséről a rendszertelenségben. *Mert e világ arculata elmúlik* – mondja Pál apostol.

Lelki életünk szerencséje, hogy az Univerzum entrópiája nagyléptékű kozmikus folyamat, időbeli és térbeli kiterjedése miatt tudatunk nem képes vele mit kezdeni, nem érzékeljük a fenyegetettséget, azaz: megannyi más riasztó bevésés mellett ez az *engram* nem létezik az agyunkban. Fogalmazhatok úgy akár: a kozmikus halál nem az ember halála; az embert éppen fajtörténeti végzete „menti meg” a kozmikus vég fenyegetésétől. (Csupán mellékes megjegyzés, ám a korunkban alakulató újféle *alarmizmusnak* – az egyre gyarapodó modern traumák mellett – markáns kiindulópontja egy kozmikusba hajló fenyegetettség-tudat.) A mi létezésünk szempontjából igenis nagy jelentőséggel bír, hogy az entrópia törvénye nem zárja ki bizonyos újrendezettségek keletkezését, noha ezek lassú, de biztos behullását sem a végső ren-

dezetlenségbe. Ugyanis az alapvető irányon, az Univerzum sorsán ezek nem változhatnak.

A „késleltetések” közül semmi esetre sem feledkezhetünk meg az életről, az emberi létről, a tudatról, amelyek – persze – ott sodródnak abban a mindent átfogó hatalmas entrópiában, ugyanakkor lankadatlanak tetsző újrakezdésekként mutatnak valami quasi-öröklét irányába – vallási vagy bölcséleti vigaszt sugallva az egyénnek, sőt, olyan tapasztalásokkal is hitelesítve, amelyek lenyomatként ott maradnak mind az egyén, mind a tágabb közösség, az emberi nem tudatában. Nembeliségünk entitásai – a kozmikus értelemben villanásnyi földi históriánk során.

Az emberi szellem mint késleltető motívum sajátos formái (termékei) által képes a kozmikus időben határozott újra-rendezettséget fölmutatni. A tudományra, a filozófiára, a művészetre gondolunk elsősorban (akár ide sorolhatnánk a vallást, a jogot, a politikát, ám azok valójukban mégis inkább önmegsemmisítő rendszerek). A művészet az által válik késleltető erővé, hogy műalkotásba rendezi az aktuális világképet, szervezettsége ellentétes irányú az entrópiával. Ilyen értelemben a művészet – mondhatni – kozmikus erő. Vagy fogalmazhatunk szerényebben, kölcsönözhetünk rá egy tetszetős fogalmat Leibniztől (ő ugyan a gőz erejére csodálkozott rá vele): *élő erő*.

A művészet képes ilyen élő erő lenni.

Sietve tennék egy megszorítást: az a művészet, amely nem a múlt hordaléka, sokkal inkább a múlt következménye, azaz: korszerű, ami itt mindössze annyit jelent, hogy minden műalkotás *történetileg* (is) determinált; nem pusztán létrejöttében, hanem befogadásában ugyancsak jelentős mozzanat ez a meghatározottság. Egyre világosabb azonban, hogy az új évezred társadalmában az egyén információ-fölhasználása fordított arányban áll az információtermeléssel, egyre inkább lemarad a megfelelő, a szükséges ismeretanyagról. Mi több, a folyamat már a huszadik században elkezdődött. Lemaradt arról az érdekes, már-már misztikusnak tetsző körülményről, hogy a modern fizika szinte napra pontosan akkor ébredt rá a világegyetem alapvetően geometrikus lényegére, amikor a modern művészet is a geometrikus struktúrákban kereste megújulását. Valami ilyesféle, amit az imént aktuális világképnek minősítettem, és amelyet – úgy tetszik – némi (haldokló) kozmikus fény derenget – sajnálatosan keveseknek. Mert a kultúra ahhoz mindenképpen túlnötte magát (ó jaj, az információ entrópiája!), semhogy az egyén képes lenne teljességében átfogni. Viszont fölismerve a képessége hiányát, nyomban a lemondást választja, tehát a behullást az entrópiába.

*

Az információs társadalom páriái még csak nem is azok, akikhez hardver (tehát eszközök) híján nem ér el a folyamatos áramlat; ők azok a *lelki szegények*, akik üres lapként, béírható fölületként bújnak ki – persze – nem tudatosan a hírzuhatag agressziója előtt. Amennyiben létszámuk jelentőssé válik, majd fölkeresik őket a meg-

felelő ajánlattal a piackutatók (nevezhetők akár szociális munkásoknak), hogy részesülhessenek az „áldásból”. Azaz: a földélnélkülieknek alkalmasint előbb lesz okos-telefonja – teszem azt – mint lakása, ugyanis a telefonon keresztül könnyebben, biztonságosabban elérhető, ha esetleg a szavazatára lenne szükség. Az igazi páriák azonban már réges-rég benne vannak a rendszerben: mindenféle gombokat nyomogatnak mindenféle elektronikus készülékeken (bájologva *kütyüknek* nevezik ezeket a divatos kacatokat), televízión *szörföznek*, észre sem veszik, hogy akárhová kapcsolnak, lényegében mindig ugyanazt kapják. Már pusztán amiatt is, mivel ugyanarra is vágnak, ugyanannak a fogyasztására idomultak. A tömegember infantilizmusáról van szó; az információs társadalom „demokráciája” pontosan ezt az infantilizmust használja ki, ez a legbiztosabb alap ahhoz, hogy (még csak nem is holnapra, de mára!) nemzetközivé legyen a világ. Nemzetközi tőke > nemzetközi piac > totális nemzetközi elhülyülés.

Szép új világ.

Az üzenet (a kor üzenete?) világos: nem kell okosnak lenned, elegendő, ha a telefonod okos. A szándék: elszakítani az embert eredendő differencia specificájától, a gondolkodástól, kiszolgáltatni – teljességgel – a manipulációnak. Idomítani szükségtelen holmik lankadatlan vásárlására (mert hogy ez „fogyasztói” társadalom is), idomítani demokratikus közéletre (értsd: szavazásra, ami, természetesen, sosem választás, de semmiképpen nem az ő választása). Terelni egy olyan álságos rendezettség felé, amely valójában a legalattomosabb entrópia: a szellem fölszámolása. Az a szakadék, amely az exponenciálisan (a szó matematikai értelmében: tehát nem ismerjük a hatványkitevőt) növekvő ismeretanyag és a tömegember között tátong, soha többé nem lesz/nem lehet betemethető, sőt, nincs is erre semmiféle igény. Látjuk, a gondolkodásra nincs igény, amely képes lenne az emlegetett késleltető újra-rendezésekre. A probléma tehát nem egészen az, amit korábban észleltünk, hogy ti. az információk visszatartása, hatalmas tulajdonlása szűkíti be a társadalmi tudatot, sokkal inkább a társadalom közömbössége a lényegi tudás, az önismeret iránt.

Beszűkül, netán teljesen lehetetlenné is válik a mindenkori többség számára a hozzáférés a valósághoz; még az igénye is kiveszik, vagy ha pislákol is, sem igazi készletést, sem használható eszközrendszert, célszerű bölcséleti támogatást nem kap hozzá. Egyszerűen nem is filozófiailag, hanem pontosan a filozófia megtagadásával kísérelné meg a megközelítést, mivel nem jutott el hozzá a fölismerés, hogy mind a tudomány (lásd: modern fizika), mind az új művészet hatalmas fölületen érintkezik a bölcsellettal, ha nem éppen a betagozódás állapotában leledzik. (Olybá tűnik föl, mintha a hegeli *szellem kalandja* végéhez közelednék, visszatérne kezdeti egységébe.) Az információ tömegesítése semmi esetre sem jelenti annak teljes elérhetését. A teljességhez vezető útvonalon ezernyi csalóka mellékösvényt nyitottak meg mintegy az eltévelyedés demokratizmusát kínálva, és csudamód, ezek a mellékösvények kényelmesebbek, tetszetősebbek, valójában az sem derül ki róluk, hogy szándékolt tévutak. Mindennapi példa: a televízió képernyőjén szörföző – finoman fogalmazva – előbb bukkan szórakoztatásra, semmint tájékoztatásra; elakad a nivótlan krimi-áradatban,

a celeb-világ kreálmányaiban, egymást karikírozó zöngemények frekvencia-csapdáiban stb. Természetesen megadatik a (látszat)kiterők esélye, ám azok ugyanoda torokollnak.

(A tárgyilagosság mondatja, hogy mások éppen a filozófiai hozzáállásban látják a valósághoz férközés legfőbb akadályát, inkább valamiféle nem-filozófiát, víziót? ajánlanak. Annyiban igazuk lehet, hogy a filozófia jelentkezhet prekonceptióképpen, ami föltétlenül torzításhoz vezet. Eltorzítani azonban valamit lehet, ami *nincs*, az sem nem ép, sem nem torz: a semmiről nem lehet jelzőket kreálni.)

Magam részéről igazolhatatlannak látok egy olyan föltételezést, hogy a művészet valaha is szemben állt volna a kultúrával, ahogyan egyesek vélelmezik. Úgy vélem, éppen a művészet az egyik legjelentékenyebb – összetevők töredékeire. Álságos az a vád, hogy az új művészet (a klasszikus avantgárdtól kezdve) nem törődik az emberrel. Ebből talán annyi igaz, hogy *másként* törődik. Ellenkezőleg, észreveszi beletörődését, hogy áldozattá degradálták és degradálják folyamatosan, ki akarja szabadítani ebből a gyalázatos rabságból. Jelesül abból csakúgy, hogy minduntalan kísérleti alannak tekintik. (Egyébiránt azok, akik fogalmazásomban az általános alany mögött garázdálkodnak.) Az új művészet kifejezetten arra törekszik, hogy fölszabadítsa az ember számára valósághoz (önmaga emberi valóságához szintén) vezető utat. Hogy ne a *felekedete nap* fogyatkozásos homályában botorkáljon, miként azt már másfélszáz éve Nerval jelezte, vagy olyan festőművészek figyelmeztették további aktualitására, mint Lossonczy Tamás vagy Gyarmathy Tihamér. A föladat: mind átvitt értelemben, mind valóságosan fényt deríteni az igazságra, vagyis arra a *rendkívüli állapotra*, amibe az információ egyeduralma navigálta az embert, aki hovatovább nem is tudatosítja magában személyisége megrablását. Hiszen hol megfogható, hol megfoghatatlan erők terelték mindenféle közösségek felé, amelyek – magától értetődik – ál-közösségeknek bizonyultak.

A posztmodern – ez vitathatatlan érdeme – fölszámolta a modernizmusok pozitív, illetőleg negatív romantikáját – a stílustalanság jegyében. Mondván: a stílus prekonceptió. A posztmodern után a művészt kevésbé „érdeklí” a stílus, ha csak nem az alakzat logikájaképpen. Kikeveredett az ismétlési kényszerből, az attraktivitást tekint mérvadónak, hogy elérje közönségét. Az ornamentikából mindössze annyi, amennyit az attraktivitás igényel, a konstrukcióból pedig a geometria esztétikuma. Úgyis, mint megfelelés a világegyetem szerkezetének. Rendezettségének, ha tetszik. Következésképpen a legújabb művészet (is) késleltető újra-kezdésként értelmezendő a kozmikus entrópiával (de annak kisvilágunkban jelentkező változataival) szemben. A művészet demokratikusként szándékolt profanizálása, a hanyagság anti-esztétikuma a szentség iróniáját javasolta ideológia mentes valóságul. Ám a tagadás mindig ideologikus, amennyiben koncepciózus megfontolás. Az új művészet ráakadt a *formulára* – rimbaud-i értelemben (*J'ai trouvé le lieu et la formule* – írta), remélhetőleg a *helyre* szintén, ahol ez a formula értelmét elnyerheti.

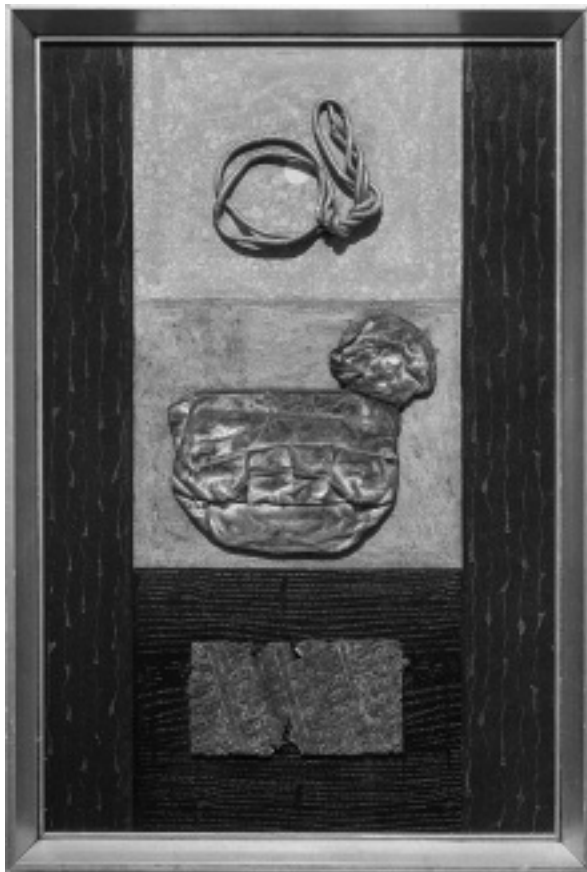
Lehet, hogy mindez mégsem annyira attrakció, mint inkább szubtrakció, jellegzetes kivonási (eltávolítási) művelet, noha nem az alárendelődés jegyében. A fölösleg

kerül kivonásra, ami eltántorít a lényegtől (a lényeg manifesztációjától), és ami a derengés helyett a homályt vallja. A *tudatlanság szenvedélye* (Lacantól a fogalom; passzívan *intellektuális bénaságnak* nevezhetnénk) nem egyszerűen a racionalizmus elutasítása, de félelem is a kiismerhetetlen, az egyre dagadó nem-tudástól. Ez az elhatalmasodó szenvedély köszönt ránk az új évezred kapujában, ez jeleníti meg az irtózatot az igazság fényétől. A művészet korszelleme pedig a *fausti* (de a címadásunk szerint a pound-i) fölismeréshez tapadna:

*mit nincs szó mondani,
itt fényt sugároz...*

És semmi esetre sem a dolgok káprázatát; nem valami meta-értéket.

Hm. Elképzelhető, hogy én is egy *szekularizált kor szakrális művészetéről* (Mihail Epstejn jellemzése) beszéltem?

Dél-Oszétia határán

STEFANOVITS PÉTER

Természettudományos tartalmakkal teli gondolatok Szemadám György kiállítása elé*

BEVEZETÉS

Tisztelt Hallgatóság!

Hiszem, hogy nem mondok újat azzal senkinek, miszerint a Világegyetem folyamatosan és gyorsulva tágul. E mellett – meglehetősen függetlenül tőle – romlik az ún. kollektív tudásunk megítélésem szerint. Volt idő ugyanis, amikor még mindenki tudta, hogy a gylóka mikor érik és a szlamács ott lógott minden férfiember oldalán. Akkoriban nem keverték össze az esszenciális tudásúkat, azaz a szólások, közmondások ismerői a mondatok szavait, jelentését. Itt van mindjárt az egyik legismertebb, mely így szól: „Madarat tolláról, embert barátjáról”. Pediglen amikor még a nyelványon is lehetett lizsót kapni a hétvégeken, akkor helyesen mondták: „Madarat barátjáról, embert tolláról”. Mert így helyes, ugyanis én megismerem a Szemadám Gyurit az írásáról! Az meg egyenesen tévedés, hogy „Aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet” ... De bizony lehet! A szólás helyesen: „Aki a madarat szereti, rossz ember nem lehet”! Hiszen a Szemadám Gyuri jó ember és szereti a madarakat, tehát így kell mondani ezentúl.

TÁRGYALÁS

Ne kerüljessük a témát, hiszen kiállításon vagyunk és miközben a Világegyetem folyamatosan és gyorsulva tágul, tehát nincs olyan sok időnk, mivel atomi részecskéink is egyre távolodnak egymástól és ennek folytán mi is távolodunk egymástól, ezért sietnem kell és ezen a vörösbor fogyasztása sem segíthet majd, legfeljebb csak rövid távon, amikor gondolataimat befejeztem.

Mely képeket szeretek ezen a kiállításon és miért? Nézzünk körül e kis, intim térben, a főfalon mintegy tartalomjegyzéket olvashatjuk a négy művet, amelyek felviláglják Szemadám világát: korok, kultúrák felidézését, a madár szimbolikáját, a maszkot, mely sokjelentésű, itt – számomra – a dada gyermeki játékosságát és abszurditását jeleníti meg, az emblemikus formaalkotást és egy váratlan elemet, a fekete gesztust, ami sokértelmű jelentéssel bírhat, így magukra bízom ennek megfigjtését.

* Megnyitó beszéd Szemadám György kiállításán a Palota Galériában 2015. április 7-én.

A jobb oldalon az ifjú, lázadó Szemadám figuráját és egyben a kort felidéző munkákat láthatunk, portréja akár Jimmy Hendrixé is lehetne, fiatal korunk világának vizuális eszközeit megidézve módon megfestve. Ezen a falon szereplő művek a következő fogalomrendszerbe foglalhatóak és az alábbi szavakkal írhatóak le. Tárgyak átlenyegítése – átlelkesítése, a mágia felidézése, leletek, fosszilis maradványok felmagasztosulása, ősi kultuszok felvillantása – térben is megjelenő dobozművek formájában, földszínek gazdag festői világába ágyazva.

Ez a tendencia felerősödik a bal oldali képsoron, ahol finom és gazdag festőiséggel a tárgyidézetek sorát élvezhetjük, példaként a hozzám közelálló földműves munkaeszközök átlenyegítését gazdag ornamentikába ágyazva, dekorativitással vegyítve, a befoglaló keret motívumait nagy érzékenységgel a műbe olvasztva.

E jelentéktelen tárgyvilág színpadra állítása több, mint képi geg, esztétizálás: Szemadámiban szemérmesen és tapintatosan jelen van a Tanító, a jelek – szimbólumok ismerője aki, mint a Sámán a törzsi sátor sarkában gubbasztva bűg, hangjának egyre erősödő dallama betölti a teret. Akár egy meditációs buddhista harang hangja, amit tibeti nyelven drilbunak neveznek vagy a páros hangkeltő kultikus eszköz, az érces hangú tingsha. Nem hagyja feledni az ősök tudását, szellemét, emléket állít az I. háborúban szenvedőknek, az Istenért, a Hazáért és a Királyért életüket áldozóknak.

A tudás megszerzésének, az ismeretek gyűjtésének régi, jó módszere a kíváncsiság, a világ tájainak bejárása, a zombékos, vizes költőhelyek feltérképezése, valamint az állatok és az emberek kertjében történetek leírása, életünk és múltunk emlékeinek rögzítése. Apáink, nagyapáink sorsának ismerete, vagyis az a káprázatos fizikai és szellemi világ, ami egyedül az emberé.

Ebben jár elől a Mester és hagyja maga mögött képeit, könyveit, mintegy útjelzőnek a Kárpátok medencéjében ma élő utódok számára, hogy ne higgyék azt, amit a brókerek világa ígér, hanem keljenek útra és őszi naplementekor üljenek a madárlesen vagy kövessék a kistróka nyomát a hóban.

BEFEJEZÉS

A Világegyetemről, ha jól emlékszem már tettem említést, de az atommagon belüli viszonyokról még nem beszéltem. Ez azért is érdekes, mert nem tudom felfogni, hogy miként lehetséges az, ami az atomon belül történik – amit a fizikusok állítanak – miszerint a neutronok egy végtelen térben mozognak a pozitronnal való kölcsönhatás során... Ez esetben a végtelen szón van a hangsúly!

Visszatérve a művészbarát világába, összefoglalásként az erények felsorolása következik: képeim a Világ teljességének felmutatására törekszik, megidézve a teremtett természet szeretett lényeit, mindezt a szakmai megfogalmazás magas fokú igényességével teszi. Saját kultúrájának határain túllépve, a keleti filozófia és a törzsi létele-

mek útját is jól ismerő utazóként. Nevezzük Őt a mai este emlékére „Homo Cultikus”-nak, a transzcendens emberi kultúra-történet egyik őrzőjének.

Miközben örömmel nyitom meg az érdeklődők számára Szemadám György kamara kiállítását, itt a Palota Galériában, nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a Világegyetem folyamatos és gyorsuló tágulását nem követhetjük emberi értelmünkkel és talán ennek köszönhető, hogy távolodom és egyre gyengül a hangom...

Rákospalota, 2015. április 7.

A kiállítás megnyitása: Szemadám György, Ferk Ilona, Stefanovits Péter

ALEXA KÁROLY

Bujdosó magyarok, bujdosó mondatok

(RÉSZLETEK)

Borbándi Gyula (1919–2014)
emlékére

ÉS A NEMZET HELYE?

Nem volt még olyan magyar évszázad, mint a XX., amikor annyi hullámban, oly sokfajta okból és akkora nagyságrendben hagyták volna el a magyarok... Mit is? Magyarországot, a hazát, az anyaországot, Csonka-Magyarországot? Nincs pontos válasz. Hiszen alighanem ide, ebbe a „bujdosói körbe” kell számítanunk azokat a milliárdokat is, akik az államhatárok többszöri brutális átrajzolása következtében a helyükön maradtak ugyan, „csak” állampolgári hovatartozásuk változott meg; sőt, akár odáig juthatunk a meditatív szörszálhasogatásban, hogy – mondjuk – a Trianon utáni Erdélyből a Regátba áttelepültek vajh’ migránsok (kivándorlók, bujdosók) volnának-e, noha ugyanazon államban cseréltek lakhelyet; vagy hogy miként is vélekedjünk a hajdani „jugoszláv” magyarokról, akik mára legalább három délszláv országba szóródtak szét a negyedszázaddal ezelőtti háború következtében (nem beszélve a Magyarországra át- és a Nyugatra kitelepültekről). A magyar sors abszurditásának legjellemzőbb tünete a hódoltságai időktől szinte megszokottan a „kultúrnemzet” és az „államnemzet” szétválása (nem is beszélve a politikai főhatalom mibenlétéről), soha annyiféle eszelős példát nem mutat fel, mint a XX. században, eszelősen tragikus, amiket számba véve a hűvösebb elemző kedélyek is hajlanak a „pántragikus” magyar „finitizmus” szomorú jelképvilágát komolyan venni, sőt napjainkra nézve is érvényesnek gondolni, bele-belefutva akár még Arany és Ady „utolsó magyarjának” temetői látomásába is. Háború, fogság és kivándorlás, országdarabolás és emigráció szinte évtizedről évtizedre követte hullámokban egymást, nem is beszélve a szuicid hajlamú hazai demográfusról... Sőt talán nem egészen jogosulatlan ide sorolni az ott-hontalanságnak azokat az új változatait is, amikre a hatvanas évek nagy „szocialista átalakulása” (azaz a magyar társadalom szerkezetének teljes szétzilálása) során kezdtünk felfigyelni, és amelyek éppúgy jellemzőivé váltak a vidéki magyar életnek, mint a nagyvárosi munkásság hagyományos létformájának. Az „ingázó” paraszt-munkás, a lakótelepi kaptárba zsúfolt kertvárosi-falusi százezrek...

Milyen arcokat mutat a XX. században a XXI. század felé a régi-régi külországokba keveredő „bujdosó magyar”? Él-e egyáltalán, vagy eltűnt netán, esetleg alakot és maszkot cserélve észrevehetetlenné változott? Oly mértékű az ismerethiány ezen

a téren, hogy még hozzávetőleges válasz sem adható. Vannak ugyan statisztikák, készültek célországanként kutatások, ám – jellemzően – ezeket akkor engedte beindulni a magyarországi politikum, amikor már se tiltani, se jóváhagyni nem állt módjában – a rendszerváltozás után, akkor, amikor – és ez a paradoxon – az emigráció politikai, sőt kulturális jelentősége megszűnőben volt. És ezt a korszakfordulatot pontosan érzékeltetik az idevágó legfontosabb összefoglalások: Borbándi Gyula emigrációtörténeti szintézisei. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ő, korosztályából a kevesek egyikeként, akiknek módjuk volt rá, Magyarországon fejezte be életét (noha korábban másként tervezte végső távozását), nem úgy, mint a sors- és pályatársai Kovács Imrétől Wass Albertig, Márai Sándortól Kéthly Annáig, Nagy Ferencről Határ Győzőig. De azért ide tartozik az is, hogy Borbándi Gyula kegyelmi ajándékként megérhette élete fő művének, az Új Látóhatárnak a fél évszázados „bujdosásból” való megtérését, azaz a lap digitális archívumának az elkészültét, hogy végre mindenki hozzáférhet ahhoz az emigrációs tudáshoz, ami 1950 óta itt felhalmozódott. Borbándi nagy monográfiája, A magyar emigráció életrajza (1985, ez is az EPMSZ kiadványa) egy élet tapasztalata és egy élet kutatómunkája alapján számol be egy milliós nagyságrendű magyar populáció félszáz éves történetéről és, számba veszi azokat a forráscsoportokat is, amelyek alapján a további kutatás folytatható, amelyek már nála is tovább bővültek hét év múlva a Hitel által gondozott Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia 800 lapján.

BUJDOSÓK? DIASZPÓRA?

Mindezek ellenére a posztemigráció kutatása megéri a ráfordított munkát, ha összekapcsolódik azzal az újabb keletű nemzeti politikai törekvéssel, amely minél tágabbra kívánja kitolni az „ún. kultúrnemzet” határait és illetékességi körét, és azzal a szisztematikus gyűjtőmunkával, ami az emigráció ma még fellelhető (rendkívül sérülékeny) emlékeit próbálná közkinccsé tenni. Ez utóbbira nézve történetek külhoni kezdeményezések a rendszerváltozás kezdetén, amikor tömegesen kezdtek büszkék lenni a más országok társadalmába integrálódott magyar polgárok a származásukra. Nem sokáig, jegyezhetjük meg, különösebb statisztikák nélkül: addig, amíg a régi politikai hatalom meg nem buktatta a rendszerváltozás első „kamikáze” törvényhozását és végrehajtó hatalmát...

Summázva: a huszadik századi magyar emigráció (migráció, kivándorlás, az „ő” későbbi szavukkal: diaszpóra) lényegében feltáratlan terep – a századelőtől, majd 1920 utántól a II. világháborúig. Aligha ismertebb, mint az 1849-et követő, amikor az akkori közlekedési viszonyok ellenére a világ minden egzotikumát megtalálták a magyar „bujdosók”. Többségükben örökre ott is maradván, el- és kitűnve a Kárpát-medence látóhatárából. Ennek a századelős emigrációnak a rétegződéséről lehetnek elgondolásaink – a magyar birodalom peremvidékeinek „kítántorgóitól” a komolyabb – bár egyeseknél inkább csak látszatos-bulvár – minőséget képviselő 1920 után távozó tudományos és művészértelmiségig. Akadnak – ha nem is nagy számban – emblematikus neveik: a „bartókok”, a „szentgyörgyik”... Szórványos folklór-emléke-

ink vannak egyfelől, belterjes anekdoták másfelől, ami a különböző rétegek sorsváltozatait megnyugtatóan éppen nem jellemzik. Olyan magiszteriális kiadvány, mint a Lakiteleken 1993-ban megszerkesztett „Keserű a más kenyere” című volt, amely egy tágas emigrációs önéletírói pályázat anyagát bocsátotta ki, ritkaságnak számít. Mindezeket a tényeket és hiányokat azért kellett futólagosan jelezni, hogy tudomásul vehessük: a „bujdosásnak” ezeket a XX. századi fejleményeit aligha tekinthetjük megnyugtató hírforrásoknak, amikor a „rég Magyar bujdosói emlékekre” hangoltan próbálnánk állításokat megkísérelni az emigrációs mentalitás változásairól, olyanokról, mint a gettósodás, a kisközösségi rítusok, a szimbólumteremtés, a szülőhellyel (vagy: az anyaországgal) való kapcsolattartás frusztrációi stb. Itt is az irodalom az, ami – talán csak: egyelőre – olyan hírekkel szolgál, amik mögé nemcsak közösségi tényeket képzelhetünk, hanem ami talán arra is felhatalmaz, hogy ezeket az évtizedeket is bekössük a Magyar történelem századaiba.

Ám ez a – mondjuk így – „referenciális” irodalom maga is különleges fejlemény a Magyar irodalomtörténetben. Történelmünk számos migrációs hulláma közül egyedül ennek, a XX. század közepe utáninak lett számottevő irodalma, ehhez kapcsolódó irodalmi élete és intézményrendszere. Mert a magányos, a maga „irodalomtörténeti szerepéről” mit sem sejdíthető Mikes Kelemen ebben a tekintetben szóba sem jöhet, 1849 után pedig az irodalmi köztudatban ekkorra már mind hátrább kerülő Jósika Miklóson (meg a „másként” külföldre került Eötvös Józsefen) kívül nemigen volt szépíró. 1945 után annál több, hát még az 1956-os forradalmat követően. A versírók száma felmérhetetlen, aminek fő oka az, hogy mindenféle kiadói szakmai kontroll nélkül jelenhettek meg (és tűnhettek el a semmiben) privát kiadványok tömkelegei. Amik között alighanem szép számmal lehettek a hagyományos bujdosó-toposz reinkarnációi. Ottawából értesít valami bibliográfia 1971-ből egy Bujdosó regósok című könyvről („Száműzött Magyar költők antológiája”), 1967-ből Sidney-ből Az akasztófa árnyékában című könyvről („szatírák, epigrammák”), melynek névtelen szerzője: „egy hazájában tíz éve bujdosó Magyar”... (A szerző nevét és életének néhány részletét sikerült azonosítani, s ennek alapján feltételezhető, hogy az írások Magyarországon készültek, mint alanyi reflexiók a sztalinista idők borzalmaira. Azután valahogy kikerültek Ausztráliába, mint hajdan szegény Mednyánszky Cézár.)

A VERSBEN BUJDOSÓ

Ha majd egy új Magyar irodalomtörténet számba veszi az újabb kori (s persze: érdembeli) Magyar emigrációs szépirodalom egészét, akkor lehet majd érvényes állításokat tenni ennek a félszázados prózának és költészetnek a mibenlétéről. Most csak pár futó észrevételt kockáztathatunk meg két verses antológia kapcsán (később térve ki majd az olyan jelentős személyiségekre, mint Határ Győző és Faludy György, és egyáltalán nem foglalkozva a diaszpóra olyan jellegadó alkotóival, mint Kemenes Géfin, Bakucz, Horváth Elemér, Kabdebo, Vitéz stb.) Az egyik antológia „külföldi”, a másik „hazai”: A nyugati Magyar költők antológiája, az EPMSZ kiadványa, Kemenes Géfin László

szerkesztésében, 1980-ban, a Béládi Miklós összegyűjtötte Vándorének 1981-ben Budapesten jelentett (mint e nemben „az első”) „szakmai” újdonságot. Jóleső érzéssel észlelhetjük, hogy egy-két (akkoriban) „cenzurálisan-pártállamilag” vállalhatatlan szerzőtől eltekintve a két könyv szerzői köre lényegében megegyezik. (Kicsit ugyan furcsállhatjuk, hogy a „konzervatívabbnak” beállított itthoni összeállítás az avantgard felé nyitottabb, mint az odakinti.) Ugyanaz a 23 költő szerepel mindkettőben, ezekhez társul odakint még 9, idehaza nem kevesebb, mint 15.

Függetlenedni próbálva a lírikus egyéniségektől, nézzük szinte csak „impreszionista modorban” ennek a lényegében azonosnak tekinthető kettős vershalmaznak a sajátosságait. Ha „lényegében azonosnak” mondjuk a két kötetet, ez a kulturális politika szintjén azt jelenti, hogy a Nyugaton szerkesztett kötetet sem jellemzi olyanfajta politikai fesztelenség-gátlástalanság-nyíltság, ami itthon elképzelhetetlen lett volna. Esik szó ugyan 56-ról, történnék némi utalások a közszabadság itthoni fogyatkozásairól, de ezek a legkevésbé sem feltűnőek – ami nem azt jelenti, hogy a diaszpóra költőit bármi is gátolhatná, hanem azt, hogy a politika – mint „ősi magyar” lírai tematika – nem, vagy alig része annak a költészeti tablónak, amit magukra nézve érvényesnek gondolnak. És a „közéletiségnek” – azaz ismételve: ennek az ún. magyar lírai hagyománynak – meggyengülésére mutat az is, hogy alig van a versek között történelmi parabola, történelmi utalás sem sok, vagy kapcsolódás az effajta magyar lírai tradíció korábbi művelőihöz, egyáltalán a „sorskérdésekhez”. Ami végeredményben azt is sugalmazza, hogy szinte mindannyiuk számára közömbössé váltak a „bujdosó költő” sztereotípiái. Noha aligha lehetne egyetlen is vádolni közülük valamiféle nyegle közönnyel a nemzet problémái iránt – jó páran politikai okokból ekkortájt vízumot sem kaphattak, ha egyáltalán kértek is. De másként értelmezték a civil és a költői lét szereplehetőségeit. Mondhatnánk, a vers „anyaga” általában az, és nem több, mint amit a költői sors felszíni képes a mindennapokból, a kínálkozó életlehetőségekből, a személyes élménnyé vált kultúrából. A személyiség, többnyire az egzisztenciális dilemmák között őrlődő, vagy kifejezetten „töredezettnek” mondható személyiség a meghatározó szövegszervező entitás, a szabadságnak megfeleltetett kötetlenség a létmódban éppen úgy, mint a formák kezelésében vagy a nyelv birtokbavételekor – ez a meghatározó. Irónia; szóróncsolás; a lét katasztrófikus meghatározottságának esztétikai következményei; a lázadó természet és a létezésbe pusztulást hozó ember; Isten jelenlétének kétes állandósága; Istent pótló metafizikus és misztikus kísérletek; a magyar versvilágtól idegen terek otthonként való megjelenítése – tenger, New York; bátor szürrealizmus; az érzelmesség aggályos háritása; a társas életre vonatkozó utalások szinte teljes hiánya; a szabad versnek és a teljesen strukturálatlan hosszú versnek a kultusza; a gyakori idegen nyelvű vendégszövegek; semmiféle magállapodottság – legfeljebb a közelítő halál tudatában... Ezekkel a címszavakkal, meg az ilyesfélékkel írható le ez az emigrációs versvilág.

Ami a két antológiát mégis némileg megkülönbözteti, az a „magyar vonatkozások” némileg eltérő súlya. A Béládi-féle kötetben valamivel súlyosabb ez a „nemzeti” elem, mint az avantgardnak – költőként és nem szerkesztőként! – oly erősen elköte-

La Belle Jardiniere

lezett Géfinnél. (Ennek viszont ellentmondani látszik az, ismételjük meg, hogy az emigrációs kísérleti irodalom évtizedeken át működő vezető fóruma, a Magyar Műhely szerzőgárdája nem kapott helyet a nyugaton szerkesztett kötetben – aminek alighanem nemcsak poétikai okai lehettek, sőt valószínűleg a legkevésbé sem azok...) Miben is áll ez a nemzeti jelleg? Olyan verssort sehol nem találunk, mint – mondjuk ez – amit egy másik, újabb és nem kevésbé igényes antológiából írhatunk ki – a költő(nő) arra az önmagának feltett kérdésre, hogy ki is volna ő, így válaszol: „egy levele a magyar fának / sodorja, pergeti a szél”. Ennek az életérzésnek – ha el is fogja a költőket – illetően megfogalmazását legtöbben már nem tartják modern vershez illőnek. Mit tartanak viszont annak, egy olyan posztmodern szövegformálás jegyében, aminek akkoriban Hegyeshalomtól erre még híre sem volt? (Ez a megjegyzés persze nem jelenti azt, hogy a diaszpóra költészete „léthelyzetének” köszönhetően en bloc korszerűbb lenne, mint a magyarországi.)

„ÉLET JÖNNI INKOGNITO”

Lássunk néhány példát a költők neve nélkül.

1. „Udvarhely Baromlaka Medgyes / Nagymoha Ürmös Kóbor Sárpatak Alma-kerék”... és így tovább sorok tucatjain át tartó helynévzuhatag, benne román szavak. Az utolsó szó ez. „Levegőt!” Ugyanez mástól: „Térkép lett e táj / s nevek, – ilyenek, / hogy 'Katlangödör', / meg 'Feketevíz. / Az emlékezet / veszi fenekét, / mint rozsdás vödör, / 'Nyírjes', 'Kiskanyar'... / Menj fiam, a szügyi útra / a nyulaknak / tépjél friss füvet.”

2. Bartók New Yorkban – ez a cím. A vers a zenéről szól, de közben a borzongás szavai: kifestették-e őt is holtában, amint ez itt szokás? Van még több más Bartók-vers – mind a zenéről, de mind Bartókról. Aki meghalni jött ide, az idegenbe.

3. „Mikor Juropha mentem” – így kezdődik egy vers. Aztán: „tömtem bagarja táskát / brüsszeli csipkével / oportói borral / csaba kolbásszal / lundi szmorgazdborddal” (Sokak, sokunk szerint az újabb magyar líra egyik emblematikus darabja Domonkos István Kormányeltörésben című verse, 1971-ből, létrejöttének helye: Djuphult. A költő kisebbségi, vajdasági származék, aki vagy negyven évvel ezelőtt Svédországba vándorolt ki. Verse így kezdődik: „én lenni / én nem tudni magyar / élni külföld élet / pénz nyelv zászló himnusz bélyeg... / én nem látni új látóhatár / én menni külföld... / élet jönni inkognito ...) A zárójeles betoldás előtti vers epilógusa ez: „Justice for Hungary / volt egy repülőgép / de mivel nem Lindbergh / who the hell remembers...”

4. Egy cím: Változatok egy magyar népdalra. Kezdeté: „A gázálc nem vadalma...” Befejzése: „császárkörte’ a keresett szó / itt / és a kőbányai 23-as számú italboltban”. Ugyanettól a szerzőtől: „Mohit, Segesvárt, Voronyezst megnyertük. / A falon Récizky Nobel-díja... / Hévízen dinsztelve eszik a lótuszt...”

5. „útban egyre csak útban vagyok... / és emlékezetem ős tava nem fagy / fenékgig: ámulhatatlan / jegébe ölve talányos halait”

6. „Elidegenedett idegen, mondd: Hazádnak rendületlenül, te hitetlen, mondd, és hány hektáros a honvágyad, vagy te decibelben méred? dehogy nincs, van, ha lennie kellene, ne tagadd... Édesanya, édesapa, mondjátok meg, mi a haza? kérdem, mert már elfeledtem a házfeladatot, mondom. A nagyvilágon e kívül, mondd, mondd hidegen: elidegenedtél, te idegen. Mondod.”

7. „Nincs már solymászás karácsonykor, elnémultak a kobzosok, sokan aztán nekivágtunk Bolgárföldnek, Litvániának; sokunkat meg szétszórtak Zalába, Varasdba, Torontálba. Robotolunk az izmaelitáknak, őrizgetjük szokásainkat, a hímzést, a faragást...” Másnál ugyanez az archaizmusra zúdított irónia – ebben a versben bukkan fel az emigráció (Czigány Lóránt által könyvcímmé is emelt) enigmája: „gyökértelen mint a zászló nyele...” A vers felütése: „Ne tetszhalott sámán ne welszi bárd / ne részeg igríc szó szélhámosa / kinek a óra hetven neve van / tisztán trágár és tündérin káromkodó / ne bűgőcsigában tenger ne orfeusz feje / ne tiltott éden madara / ne lengyel dérben vályucitera / gyulai köcsögdob... /ötvenhatos agyam körül / harangok zúgása...”

8. „Hír. Kovács István / magyar kertészt / fiatal gyümölcsfái között / egy kora áprilisi napon / hirtelen ujjaival / halálra szorította / a szívinfarktus / Kanadában. / 72 éves volt. / Magyarul azt kiáltotta: jaj!”

9. „Magyar diaszpóra. A tartósított elkallódás állapotában az amerikai limbuszokon.” Vagy: „Naponta nyelvet – álarcot cserélek. / Néha úgy érzem: arcom már ez álarc, / néha meg: hiába vergődik a lélek, / megváltásra csak önnyelvén találhat... / ...anyám nyelvén tudom csak kidadogni / a naplementét alkotó igéket.”

10. „Egyetlen magyar költő élt hosszabb ideig Guayanában, ő egy szonettben sorolja emigráns kollégáit, annak függvényében, hogy ki hol és mi módon kommunikált (részben – természetesen – a semmivel): „anyanyelvén” „diktált” pl. Marco Polo Perziában, „latinul” Bonfini Budában, „így” „búsult” Balassi Lengyelországban, Mikes Törökországban, „így” „gépelt” Nabokov Amerikában, „körmölt” Auden Németországban – én meg „egyszál szegény magam...” Ugyanő meghatározza a „vándormagyar” fogalmát is: „ősei sumirok voltak és akkádok / Egyiptomban ő volt a zsidó / a Muhi puszta Béla királyra tett / és ötvenhatban útnak eredett”

11. „Egy rímjáték: „Minden nap riasztóbb a / hideg nagy diaszpóra!”

MIKLÓS IN MEMORIAM

12. Nevesítsünk egy költőt, hogy emlékét őrizhessük, aki nem szerepel egyik antológiában sem, később lett „magyar költő” (ha...), és még mielőtt biztosan az lett volna, meghalt; sorsa talán a legszélsőségesebb példa arra, hogy miként válhat valaki magyar költővé (ha...). S ha azzá kezd válni, mit is kénytelen kezdeni ezzel a szereppel. Neve Nicholas Kolumban, ez maradt magyar költőként is. A Miklóst kései magyar nyelvű magánirataiban használta csak. Családja székelyudvarhelyi primor (nemesi levelük dátuma 1663), ő Budapesten született 1937-ben, négyéves korától Kolozsváron nevelkedett, 1944 decemberében az utolsó vonattal menekültek el Erdélyből, két évig

Ausztriában, majd Budapesten élnek, apját bebörtönzik, 1956-ban Amerikába megy, szállodavezetést tanul, majd B. A-t szerez angol irodalomból és M. A-t német nyelvből. Egy kisvárosban él New Jersey államban (a házak itt Somerville-ben „faragottak, mint a székely kopjafák”), előbb német irodalmat tanít, utóbb angol nyelvet dél-amerikai emigránsok gyermekeinek. Egy darabig költészeti folyóiratot szerkeszt és ad ki, a költségeket másodállásból (autóbusz sofőrként) maga fedezi. „A költészet mentett meg az unalomtól és a cél nélküli élettől. A költészet az, ami elülteti az emberben a szabadság gondolatát.” („Poetry implanted in me an unfettered affection for freedom.”) Természetesen angol (amerikai) költő. „Legtöbb versem magyar témájú és a magyarságtudat megtartását, a magyarság összetartozását szorgalmazza.” Írja, de ez a mondat nincs benne angol nyelvű önéletrajzában-ars poetikájában. Legkorábbi verseit (a hatvanas évek elején) is már angolul írta, de még magyarul járt az esze (vagy olykor németül is?), pár év múlva már „az új nyelv lett a gondolatom”, ám – írja – „Csoóri Sándortól tanultam meg verset írni”, akitől sokat fordított – ezt már egy bilingvis interjúban mondja, amiben a fontos szakaszoknál angolra vált át. Ennek során közli: „Several things must have happened to me in the process of getting used to America... Sok minden történt velem miközben sikerült amerikaivá válnom: elvesztettem az anyanyelvemet, az emberi közlésnek ezt az elsődleges eszközét, túlélésre kényszerítettem magam egy idegen környezetben, amely alapvetően idegen volt a számomra...” 2003-ban halt meg, haláláról az interneten nem találtam magyar nyelvű értesítést. Halálos ágyához legjobb barátja, Korniss Péter sietett ki Budapestről, őt még megvárta. A kedves (kolozsvári) „Pier” meséli – hajdani, háború utáni (pesti) osztálytárs –, hogy miután utolsó cseppnyi kubai rumjával (ezt szerette hörpölgetni), bedörzsölték, hűsíteni búcsúzó tagjait, két nagyot és tisztát sóhajtván, meghalt. Soha nem tudjuk már meg, kinek-minek tartotta magát az agydaganat burjánzásában. Ágya körül mindenki angolul beszélt.

Miklós, nekünk az marad, nagyon mai, nagyon szabad szellem volt, nagyon kedves férfi, igazi amerikai, ha nem is a közhelyes értelemben, hanem abban, hogy minden amerikai jött valahonnan, még hozzá, belátható időn belül (kivéve a belső emigrációba szorított őslakosokat) és „így” írt igazi ezredvégi „bujdosó” verseket, az ősi magyar skizofrénia legújabb lírai dokumentumait, mint pl. Az emigránsok a hangzókkal birkóznak (utolsó sorai: „Van kutyád? Hallgasd meg egyszer! /... Ne vásárolj emigráns kutyát!”); mint az Emigránsok (a vége: „A vendégek anyanyelveden beszélnek, / míg gondolataid / egy másik nyelven gördülnek elő.”); mint a Magyarország (a kocsmában hallván a beszédét egy részeg ráförmöd: Nem vagy magyar. „Hogyan foszthat meg a kiejtésed / a magyarságodtól?”); mint a másik Magyarország című vers, ami így indul: „Benne élsz az öregember káromkodásában, a százhuszonhetes / szibériai fogolyéban, aki beleesett a latrinába.”; mint a Tegnap éjjel, ezzel a „spontánul odavetett” sorral: „Didergő emigráns tulipánok a kertemben.”; mint a Hazám („te fogod a kezem / Te könnyekkel rokon eszme”).

Ezredvégi vizitkártyák

Egy korszaknak nevet adhat egy politikai mozgalom, nevet egy ideológia, egy stílus, egy utópia álma... De egy korszakot mindig a nagy szellemek reprezentálnak. Beszélhetünk romantikus népiességről, de közben mindig Petőfire gondolunk, beszélhetünk a felvilágosodásról, akkor Voltaire-re és társaira, a kommunizmusról, akkor... „Mindannak”, amiről eddig szó volt, nincs neve, azaz számtalan neve van: emigráció és száműzetés, kivándorlás és bujdosás... Ezeknek a lapoknak a vége felé közeledve, az emigrációtól, a szigetmagyarságtól, a diaszpórától búcsúzva nem tehetjük meg, hogy azon jelesek közül is ide ne idézzünk néhány közelmúltban eltávozottat, akik így vagy úgy megjelentettek egy olyan szerepet, aminek majd' félezer éven át megvolt a helye a magyar színpadon, ha ennek a színpadnak a kulisszái nem is Magyarországon álltak. Vagy ha itt, akkor a lélekben.

A XX–XXI. század fordulója után már aligha beszélhetünk a „magyar bujdosóról” mint kortársunkról. Azok a választóvonalak, amik sokszor átjárhatatlanul osztottak meg nemzeteket és népeket, ma már nem jelentik akadályát itt, Európában a közlekedésnek, az együvé tartozás megélhető élményének és a világrend is olyanná van átalakulóban – legyünk derűlátóknak –, ami nem készlet menekülésre, nem új idegenbe. A politikai elnyomás nem új idegen földre, hogy kizáródva a hazából és nemzetből, magával legyen kénytelen társalogni a száműzött, mindig egyes szám első személyben, álleveleket írogatva kitalált személyeknek, mint szegény Mikesünk, vagy „diáriumot” (ahogy régieink mondták), mint a világ másik sarkába űzött nagy lengyel író, aki így kezdi Naplóját: „Hétfő: Én. Kedd: Én. Szerda: Én.”

Lássunk tehát végezetül azok közül az eltávozott írók közül néhányat, akik egyszerre emlékeztetnek a magyar bujdosás századaira és a „magyar bujdosás” bevégződésére, ám úgy, hogy létükkel-holtukban maguk is helyet kaptak a magyar mitológiában. Nem voltak félistenek, mégis ott a helyük a nemzeti emlékezet szomorkás-biztató tablóképén. Hatan álljanak itt, hat aggastyán. Lehetnének többen is. Életkoruk sorrendben: 92, 74, 95, 90, 96, 89 év. A legkorábban érkező 1878-ban született, a legkésőbb távozó 2014-ben halt meg. Több mint egy évszázad tanúskodásuk szellemi tere. Négyük Budapesten született, egy Erdélyben és egy a Felföldön. Ketten haltak meg Budapesten, hárman az Egyesült Államokban, egyikük Londonban. Átélték a XX. századot. Hárman hazalátogathattak életük utóján, hárman csak a „havasokon túlról” képzeleghettek „Zágonról”, ha ezt egyikük-másikuk makacsul tagadta is. Egymásra másolódo arcok, megismételhetetlen nevek. Ők hogyan élték meg a hazából való kirekesztettségüket-kirekesztődésüket? Benne tudtak-e maradni a nemzetben, vagy a magány zárta be őket véglegesen... Áldozatok voltak? A politikai haza kitesztottjai és az egyetemes kultúra befogadottjai? Akik váratlanul belekerültek egy drámai élethelyzetbe, ami hiába volt oly ismerős a múltból, a régi kérdésekre nekik kellett új válaszokat adniuk. Öregapáinktól veszünk búcsút, azzal, hogy megőrizzük könyveiket, mormoljuk versoraikat, anekdotákat görget róluk a beszéd a nagy közös asztalnál. Nem feledjük példázatos sorsukat és emberi gyarlóságaikat, tragédiájukat

és helytállásukat. Ki-ki a maga módján, esendően és emelkedetten, iróniába menekülve vagy pátosszal fényesítetten.

WIMBLEDONBAN HONGRIUSCULE

Van Határ Győzőnek egy önéletrajzi esszéje a hetvenes évek közepéről, aminek Istenhozzád emigráció címet adta, s így kezdődik: „1914. november 13-án, emigrációban születtem. Nem vettem észre mindjárt; de hamar kiderült. Az, hogy – függetlenül a rendszertől – Magyarországon emigráns vagyok. 1956 végén elhagytam Magyarországot és hazajöttem. Azóta itthon élek. Itthon Angliában; itthon Franciaországban; itthon – amilyen otthon a földlakó a földön csak lehet. Nem ott a hazám, ahol jól süthetem a pecsenyémet; hanem ott a hazám, ahol békén hagynak.” Ám – ezt teszi hozzá ehhez a blaszfémikus futamhoz: „Hevesen védtem hazának vélt hazámat angolokkal-franciákkal szemben, akik elvitatták a haza színpadias szent jogát, hogy hálátlan haza legyen. A haza predesztináció istene; akármilyen hűséges, áldozatkész, erkölcsös és jó hazafi légy is, a haza isteni joga, hogy örök kárhozatra rendeljen.” Tudjuk, van a humornak egy olyan fajtája, amikor a minél harsányabb állítás csak önmaga ellentétének a kihangsúlyozására szolgál. Határ Győző sok évtizedes külhoni tartózkodása alatt természetesen folyamatosan idehaza volt. Mindent olvasott, mindenről tudott, mindenkivel levelezett, számtalan embernek küldözgette lidérces portóköltéssel a maga költötte, szedte, nyomtatta, (aranszínbe) kötötte kódexméretű könyveit. És egy olyan „kertecske-hazácskában” élt Londonban, amit Magyarországról nevezett el. Önmagát szabad emberként, modern művészként és világpolgárként határozta meg, s mivel a szülőhelyével a viszonya soha nem volt harmonikus, mi sem volt egyszerűbb, mint a szavak előjelét ellenkezőjükre cserélni. Nem én emigráltam, noha én mozdultam elfele, hanem a „haza”; ám az mivel térben nem tud, hát időben – vissza a XIX. századba mondja az ős-avantgard író-filozófus. De a nyelvhasználat rajta is uralkodik. Le kell írnia a „hazabeszél” szót, mert nincs más. „Hazabeszélek”? Igen hazabeszélek. Annak a nyugati magyar irodalomnak a nevében szólok így hozzátok (NB. kikhez?), amely a tompamihályi kényszerű képes beszédből letett-leszokott...” Felejthetetlen a kép, ami tollára fut: „nemzeti pörsenésnyomogatás a tükör előtt...” „Törekedj tudatos gyökértelenségre” – süvíti magyarul, magyarnak, onnan ide. A kert arról ismerszik meg, mondhatta volna hatalmas kalapban üldögélve az itthoni könyvhéten, a Liszt Ferenc téren, derűsen járattva tekintetét a könyves bódékon, hogy olyan határolt végtelen, ahol a plánták némelyikét a gazda ülteti, a növények többségét egy láthatatlan és igazi tulajdonos növeszti – egyszerre ügyelve gyökérre, levélre, virágra, termésre.

BEZÁRKÓZVA A HALÁLLAL A PLAZA HOTEL VIII. EMELETÉN

Molnár Ferenc utolsó művének kézírata nem maradt fenn, angol nyelven jelent 1950-ben, Companion in exile címen, majd akkortájt, amikor kétszázezer magyar távozott az országból, ez a könyv magyarul hazatért, Útitárs a száműzetésben címmel. A könyvet elolvasa egy másik emigráns, Márai Sándor, aki a szerzőt mindközönségesen

„hisztérikusnak”, „szentimentálisnak” látja, akinek régi visszataszító írói vonása az „érzelmes ál-cinizmus”, Márai, aki nem a jelzőhalmozás megszállottja, erről a könyvről így vélekedik: „egy önző, morgós vénember tocsogós büntudattal polírozott boszszantó nyavalygása”. Molnár idősebb dandy, ifjúkora óta fesztelenül mozog Európában és az óceánon túl, 1939 óta járja a világ luxus helyeit, „kiadói földig hajolnak előtte” (írja egy másik magyar emigráns), több nyelven beszél – és ő írta valaha a – talán – legjobb Budapest-regényt, amely – alighanem – a magyar patriotizmusnak is irodalmi csúcsteljesítménye. Éveken át állandó ideiglenességben – ahogy írja – „utazótáskák között él”. Említi azt is, hogy már korábban szinte rögeszméjévé vált idegen országok vasútállomásain üldögelni órákon át és az elutazókat nézegetni. Az ún. high society (ittthon: a pletykás „víg-színházi”, link „kávéházi társadalom”) kedvence, anekdoták címszereplője, mégis úgy érzi, hogy a háború alatt és után az élete már „cél nélküli, kénytelen és állandó külföldi hontalanság”. Élete „nomád élet”. 1947-ben meghal (öngyilkos lesz) az a nő, aki 15 éve áll szolgálatában valami azonosíthatatlan státusban, aki mindenhova kíséri a világban, műveit gépeli, ügyeit intézi, aki rokoni és baráti levelezésével szinte egyetlen kapcsolatát jelenti Magyarországgal, felesége barátnője stb. Molnár az előkelő szálló előkelő VIII. emeletén lakik, Vanda a kevésbé úri XV-en. Az Utitárs – emlékirat és emlékmű. Egy idegenbe szakadt önző öregember végső magára maradásának krónikája, ahol már csak a lelkiismeret-furdalás marad mindennapokat szervező erő. Az se mindig. Első felesége, a teljesen elszegényedett Vészi Margit felkeresi a szállodában gépelnivalóért esengve, ridegen elutasítja. Noha akár még hálás is lehetett volna neki karrierje kezdetéért. Molnár a fasizmus elől menekül, s ez eleinte nem is tudatosul benne. Mint az „örök zsidó” vándorol, „évekig hipnotikus bűvöletben éltem”. És – a vallomás: „Vandának köszönhetem, hogy fájdalom nélkül eltérhettem az emberiséghez fűződő kötelekeket.” Egyre kevesebbet törődik a „társasággal”. („Él New Yorkban egy kis csoport estélyt rendező, pezsgőt szürcsölő, örökké szimatoló, pletykát hajszólo magyar emigráns...”) Alanyi szöveg Molnár zilált emlékirata, mint minden igazi „bujdosó könyv”, a mind záródóbb magány és mind beszűkültebb mozgástéré. Vanda a szállodai lakosztály gardrób szekrényét kis konyhává rendezte be, a közös kávézás szentélyévé. Halála után ennek sötétjébe zárkózik be az író éjszakánként órákra, ahol egy kis véletlen magból kikelt plántát is nevel, az asszony sírjáról hozott földben. Itt beszélget halott és élőhalott, s mindig magyarul, sőt egy olyan nyelven, amit maguk alakítottak ki magyar szavakból, kizárólag kettejük tolvajnyelveként, titkos jelbeszédeként. Molnár Ferenc kései emigrációja során már nem írt számottevő művet, de sorsa méltó az emlékezetre: azt példázta, hogy az ilyen végzetesen, mindentől és mindenkitől elidegenítő magány, csak az otthoni tértől és nyelvtől távol lehet az ember osztályrésze. S persze akkor, ha az önzés és önösség túl sikeresen vágott el minden szálát, ami az otthonhoz, a múlthoz kötötte. Leányának férje, Sárközi György (akit itthon pusztított el végzete) írja meg az emigráns Mednyánszky Cézár életrajzát, leánya, Márta, akkor kerül belső emigrációba, amikor a Válasz kiadására szenteli minden pénzét és energiáját, tehetős

apja mit sem látszik tudni róla. (A tantiémekből – utóbb – azért jut hozzá is valamennyi.)

Unokája, Sárközi Mátvás most jelentette meg hézagpótló művét Cs. Szabó Lászlóról. Ő 1956 óta egy olyan téridőben él és ír, melynek határpontjai: a háború előtti és utáni Budapest, egy nagy család sors története, az 56-os forradalom és a 89-es rendszerváltozás utáni Magyarország és maga az emigráció: mindennapjaival és a mindennapokon túlmutató teljesítményeivel. Amit meg kell örökíteni. Úgy fogalmazva egyes szám első személyben, hogy az a szöveget ne elzárja mások elől, hanem éppen ellenkezőleg: összekösse másokkal a közös sors vállalásának jegyében. Sárközi Mátvás emlékezetes könyvei közül említsünk meg kettőt: azért, mert ezek az emigráns kommunikáció egészen különleges esetei. 1956-os távozása után anyjával folyamatos levelezésben áll. A *Levelek Zugligetből* (2011) és a *Tamperdü* (2013) egyfelől a hatvanas évek Magyarországnak rendkívül élvezetes „napi krónikái”, azzal együtt, sőt néha éppen azért, mert egy különleges kódot is használniuk kellett (aminek bájos gyermekdedségén a levelek szakavatott, bár kéretlen elő- és utóolvasói alighanem jókat derülhettek), másfelől plasztikus beszámoló egy ifjú emigráns művész értelmiségi egzisztencia teremtő törekvéseiről, harmadrészt arra példa, hogy a mindennapi eseményeket rögzítő „írásbeliség” utólag miként tud átmozdulni másféle epikus dimenziókba.

(Komoly kutatás tárgya lehetne az emigráció és az itthoni magyarság kapcsolattartásának számos különleges módja, hallatlanul széles műfaji repertoárja, állandó igazodási kényszere a korok nyújtotta technikai lehetőségekhez és az itthoni „közcsendi” kényszerűségekhez, továbbá: hogy hogyan kapcsolódott mindez az emigráción belüli személyes viszonyok technológiáihoz stb. A „rádió” pl. az egyetlen élő hírforrás hazafelé, ám ugyanakkor számos jeles irodalmár – Márai, Cs. Szabó, Határ Győző, Szabó Zoltán, Juhász László, Hanák Tibor, Albert Pál stb. műfajteremtő médiuma is. De azon is eltűnődhetünk, hogy a magyarországi telefonos szolgáltatás gyaroltsága miféle „kerülőútjait” teremtette meg a szónak. Vagy hogy a közvetlen kommunikáció folyamatos válsága hogyan kényszerít szinte mindenkit a napló- és emlékirat felé stb., stb.)

KILÁTÁS AZ OBERFÖHRINGER STRASSE-RÓL A PODMANICZKY UTCÁRA
Borbándi Gyula *Két világban* című emlékirata (2003) 580 nagy alakú oldal, ebből 330 oldal jut a távollét évtizedeire. 1949. január 13-ának éjszakáján szökik át hason csúszva Mosonszentmártonnál a határon és 1987. június 29-én immár autója volánja mögött Hegyeshalomnál mindössze tíz percig kell várakoznia, mire a határőr visszajön lepecsételt útlevelével. Kifelé menet harminc évesen lehajol és megcsókolja a sáros-havas magyar földet, harmincnyolc év múlva fel se merül benne a késztetés valami színpadias gesztusra, azon gondolkodik, hogy miért nem érez sem izgalmat, sem meghatódottságot. És nem azért (tudja jól az emlékirat olvasója) mert kiégett volna ennyi idő alatt, közönyössé vált volna a „magyar ügyek” iránt, netán már nem tartaná magát magyarnak – a memoár 330 oldala nem más, mint munkanapló a szerző har-

mincnyolc évről. És ezt eleitől végig a „magyar ügyek” végzése és megörökítése közben töltötte. Ritka az az ember, s most ne a történelem félisteneire gondoljunk, aki úgy tekinthet vissza az életére, mint amit nem csupán a sors esetlegességei határoztak meg, hanem a személyes vállalás is, az ideáloknak és a köz érdekeinek tudatos képviselete. Ők nemcsak a történelem szereplői, mint mindenki, hanem azok, akik maguk írják a szerepüket, akik megtalálják a színpadukat és a közönségüket, ha a jelenben, ha a jövőben, ha nevüket ismerjük, ha nem. „Sokáig azt hittem – emlékszik Borbándi Gyula Budapest felé, az ekkor még a muszkavezető „emigráns”, Rudas László nevétől szegyenkező, gyermekora utcája, a „Podma” felé közeledve – „hogya, a hontalanságot nem kalandnak vagy jobb megélhetési lehetőségnek tekintő, hanem politikai elvei miatt tudatosan vállaló emigránsként csak akkor látom viszont Magyarországot, ha ott újra olyan viszonyok uralkodnak, mint amelyek lehetetlenné válása miatt önkéntes száműzetésbe mentem. 1956 őszétől tudtam, hogy ennek a valószínűsége, belátható időn belül és talán az én életemben, meglehetősen csekély. A történelem – nekem rokonszenves – alakulása úgy hozta, hogy miután eldőlt, hogy hazatérni soha nem fogok, és életemet külföldön fejezem be, az önmagamhoz való hűség sérelme nélkül és megmenekülve minden ezzel kapcsolatos lelki kintól, szabad emberként látogathatom meg szülőföldemet.” A látogatásból évek múlva végleges hazatérés lett, de a „szabad ember” maradt, aki volt, aki lett. Olyan tehát, aki egyeztetni tudta a maga szuverenitását a fajta kötelességtudással, amit „felettes énje” előírt a számára: ez a felsőbb én pedig mi más is lehetett, mint az, amit a magyar történelem sugall minden jóra való ember számára, akkor is, ha a „haza” olykor bizony ellenséges „országoknak” mutatkozik. Alkat? Származás? Környezet? Szerencse? Bizonyára mindmind közrejátszott abban, hogy az önemésztő honvág helyett a kiegyensúlyozott munkálkodás határozza meg valaki hosszú életét, és nem is az aszkézis szigorával, hanem a derűs társas mindennapok megélésével. Így lehetett évtizedekig a szigetmagyarság polgáraként dolgozni és kívül maradni a gettótólét nyomorító helyzetében. Mert konfliktusban Borbándinak is volt része – olyan politikai és izlésviszályokban, amik minden magyar (és nem magyar) közösségben óhatatlanul előbb-utóbb teret követelnek maguknak, és ezekhez járulnak időről-időre azok a kényszerek, amik a nagyhatalmi erőknek mindig is kiszolgáltatott emigráns sors velejárái. Határozottság és mértéktartás – ez kellett ahhoz, hogy Borbándi Gyula a kevesek egyikeként megmaradt annak, aki és ami volt idehaza, amit munkásfelménoitől, a népi íróktól és a demokráciáért kétségbeesetten küzdő politikai mozgalmaktól tanult a háború után, erre épült rá sok évtized munkatapasztalata és sorsa-alkata, azaz a Gondviselés kegyelmi ajándéka: olyan ember volt, aki az otthont megtalálta a hazátlanságban is, mert a „haza” szót mindig pontosan tudta értelmezni.

AKI MÉGIS VISSZAKAPTA A HEGYEIT

Székelyudvarhely központjában található egy parányi liget, ovális alakú, fákkal övezett tér, tizenhárom mellszobor a posztamenseken – nézik egymást, nézik a látogatót. A székely Pantenon. A zömök – legyen író vagy fejedelem, hadvezér vagy regehős –

bujdosó. Mintha a székely sors ebben a mitológiai alakban tudná a legpontosabban meghatározni önmagát. Rákóczi és Nyíró, Bem apó és Csaba királyfi, Bethlen István és Fráter György... A tizenharmadik – amin a legtöbb nemzeti színű szalagot lebegtet a szellő – névtelen: ő a Vándor székely, akit úgy emlegetnek itt, meg távolabb: „A vándor székely hazatalál...” Arcvonásai ismerősek – egy Floridában elhalt író nézi a fejüket előtte meghajtókat, aki csak holtában kerülhetett haza az erdélyi földre, és akinek utóélete még az oly sok abszurditással teli magyar történelemben is kivételes. Műveinek tucatjai kelnek el sok tízezres példányban anélkül, hogy bármiféle „kánon” emelte volna föl a nevét; tíz évvel ezelőtt, amikor a legnépszerűbb művekről szavazott a magyar olvasó, tőle hármattal emelt az első ötven közé. Ma több mint hatvan köztéri emlékmű őrzi emlékét szerte a magyar glóbuszon – éles nemzetközi és kárpát-medencei szociálliberális és nacionalista tiltakozás közepette. Vélekedjen bárki bárhogy Wass Albert művészetének esztétikai értékeiről, pályáivének elképesztő hullámzásáról, a Baumgarten-díjtól és Babits szép szavaitól a teljes kirekesztésig, sőt a román halál ítéletig és tovább a nemzeti hősök szűk körébe emeléséig, egy biztos: Wass Albert, az Adjátok vissza a hegyeimet! írója, olyan közérzület kifejezője, sőt megszólaltatója, amiről azt hihette a fanyar és kelleetlen XX. század, hogy a világegésekké végleg érvénytelenné vált, mert „válaszképtelen” az új kihívásokra. Hogy egy olyan nemzeti szimbólum és egy olyan beszédmód felélesztője, ami alighanem nem is szorult életre keltésre, mert a lélekmélyben folyamatosan jelen volt, és soha nem törődött azzal, hogy „korszerű-e” vagy nem. „Ezt” a szó- és képzetkincset találta egyedül illeszkedőnek a tragédiákkal terhes magyar történelemhez. Wass Albert művész szerepfelfogása tudatosan – vagy önkénytelenül – pontosan egybeesik azzal, amit a „Mikes” vagy a „bujdosó kuruc” vagy az „oldott kéve” toposza hitelesített az elmúlt századokban. Együtt mindazokkal az elbeszélő vagy lírai formákkal, amiket a magyar irodalmi múlt ezek körül kidolgozott. Az „otthon” mint tér és az „idegenség” mint sorshelyzet összekapcsoló médiuma a „bujdosó”, akinek a reménytelenség szinte csak az emlékezés és a fohászkodás gesztusait teszi lehetővé. A bujdosó imája című verse („Uram, ki fönt az égben...”) valóságos kultikus „tárgyként” működik bizonyos közösségi alkalmakkor, szóban és megzenésítve. A magyar mártírium szükségszerűen kapcsolódik össze nála is az újtestamentumi szenvedéstörténettel. „Elmegyünk, elmegyünk...” kezdetű versében a névtelenül búcsúzó népdal fel tudja szívni a maga stilsztikumába Mohácsot és a Golgotát, a Krisztust időlegesen megtagadó tanítványokat és a kuruc magyarokat a „bujdosom én – bujdosol te” nemzetpusztulás-víziójával. Számos idevágó prózai műve közül egyetlen említünk csak a kevésbé ismertek közül, A döblecfalvi székely címűt (Idő rostájában, Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1981.), amiben a leghalványabb pátoz nélkül ábrázolja a száműzetés emberi közegét, s abban egy olyan abszurd történetet, amiben a táj, a góbés kedély, a végső idők és az ezredéves székely rögeszmék valami démoni realitásba egyesülnek. A XX. századi emigrációból fejlődő modern irodalom és irodalmi teória nem sok mindent tud kezdeni azzal, ha egyik pályatársuk „egy új Rodostó álmait virrasztja”, netán az olyanféle „nyomásgyakorlással”, amely „a százezer bujdosó magyarnak” mintegy köteles-

ségévé teszi „az emigrációs nemzeti feladatok” felvállalását. Mindez persze miben sem befolyásolja, és nem is minősítheti azt a kultuszt, ami – úgy látszik – Wass Albert életművét a tragikus magyar történelmi sors mához (is) szóló híradásaként becsüli.

ÚJ-LIPÓTVÁROSI ÜZENET: „NEGYVEN ÉV BUJDOSÁSBAN...”

Száműzetésben élni – ez elsősorban sorshelyzet, és csak másod- vagy harmadsorban politikai kérdés. És Faludy György emberi-költői példája arra figyelmeztet, hogy higgyünk abban: az egyéni sorshelyzet, amikor sorsvállalássá alakul, készségesebben kötődik a nemzeti hagyományokhoz, mint a politikai ízlés vagy praktikum diktandóihoz. Furcsállhatjuk vagy esetleg a „nemzeti géniusz” üzenetének vélhetjük, mindegy, hogy egy költő, akit származása, nevelődése, kapcsolatai, világpolgári mentalitása, műveltségének szerkezete a XX. századi európai liberalizmushoz, a modernitáshoz és a baloldalhoz köti, a lehető legkövetkezetesebben, szinte „ókonervatív eréllyel” képviseli a magyar történelmi és poétikai tradíciókat. Aki versbeszédének lélektani „mögöttesét” nézve közelebb áll – a tőle politikailag felmérhetetlen távolságban tevékenykedő – Wass Alberthez, mint az imént emlegetett „liberális” Molnár Ferenchez vagy ezt az itteni XX. századi emigrációs portré sorozatot majd záró „urbánus” Márai Sándorhoz. Hogyan fér meg egy emigráns magyar költő rajongásának címzettjeként egyszerre Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Fényes László, Vámbéry Rusztem, Arthur Koestler és a régi magyar „messze bujdosó fiak”, Balassi, Mohács és Nagymajtény, a kurucok, az „ős szók: a szemhatárról századok / ködéből még derengő nádasok, / gypűs vápákon elhullt katonák...” árnyai? Egy ízig-vérig XX. századi városi költő, aki első könyvének ezt a címet adta – menekülvén a nagyvilágba – Őszi harmat után... Arra is tanulság ez a grandiózus – eléggé meg nem becsült, a magyar líratörténetbe be nem tagolódott – lírai korpusz, hogy a demokratizmus és a szabadság eszméje politikailag kisajátíthatatlan. Mert ha ez sokak számára elfogadhatatlan is, ugyanaz a történelmi szereplő vesz részt a háború után a „balos” renitenskedésben, szocdemes zenebonákban, aki majd a recski fogolytábor legemlékezetesebb verses megörökítője lesz, majd a száműzetésben 1956 nemzeti szabadságküzdelmének egyik leghatékonyabb ápolója. Faludy otthon volt a világnyelvekben, a világ nagy egyetemlein, otthonosan mozgott a kultúra és civilizáció emlékei között éppen úgy, mint a természeti egzotikumokban, szabad és szabados volt magánéletében egészen addig, hogy aggastyánként is bulvárhíreknek legyen alanya és mégis kortársai közül senki nincs annyira otthon, mint ő a magyar táji-téri mitológiák legkedveltebbjeiben – csak a két legszebben említve – a „szőlőhegyen” és az „udvarházban”. És ez vonatkozik a bujdosásra, mint önképre és nemzeti identitáselemre is. Faludy lírai életrajzában éppen a világkép magabiztos egységessége révén alig lehet különbséget tenni a vándorlás, a tanulmányút, a kivonulás és a száműzetés között. „... hirdesd a bujdosóknak, hazaérünk”, írja Párizsban 1939-ben, „bujdosásban vert eb” jegyzi egy Balassi-homage-ban Marokkóban 1940–41-ben, „Mért jöttél volna bujdosni Nyugatra”, kérdi a kivégzett miniszterelnököt 1959-ben, „Magyarországot pótolta nekem / a bujdosásban”, sóhajt 1984-ben Fényes Lászlóhoz (akit hajdan megvádoltak a másik mi-

niszterelnök, Tisza István elleni gyilkos merényletért...), „Negyven év bujdosásban” summázza 1989-ben. Az otthon számára a magyar nyelv: az Óda a magyar nyelvhez, amit 1940-ben Párizsban írt, egyedül Illyés Koszorújához mérhető remeklés. És hazája a magyar történelem: „Árpád óta bennem lakik az ország” írja Torontóban, 1986-ban, abban a versében – 1956, te csillag – aminél kevés magyar költemény tett többet pusztá léténél fogva is a forradalom történelmi és mitikus igazságáért: „ezerkilencszázötvenhat, nem emlék, / nem múlt vagy nékem, nem történelem, / de húsz-három, lényem egy darabja, / szívem, gerincem – kijöttél velem / az irgalmatlan mindenségbe, hol a / Semmi vize zubog a híd alatt / és korlát nincs sehol sem...” Így indult a bujdosásba.

„CSAK EGYFAJTA IGAZ HAZAFISÁG VAN...”

...ha valaki ott, ahol éppen él, teljes hűséggel és feltétlen erő kifejtéssel helyt áll a munkájában. Ennek visszaható ereje van a hazára.” 1979-ből Kaliforniából való ez a magyar nyelven írt elgondolkodtató állítás. Alapigazság, evidencia vagy önmentő alakoskodás? Egyáltalán: lehet-e „hűséggel” végezni mindenféle munkát? És hogyan „hat ez vissza” a hazára? Akit megkérdezhetnénk, ha élne, se válaszolna. Márai számára Magyarország 1948 után csak az és annyi „volt”, amit és amennyit ő hajlandó volt befogadni belőle. Hazájával nem óhajtott társalgásba bocsátkozni. Megelégedett azokkal a hírekkel, amik „valahogy” megtalálták őt, de ezeket se tartotta valami sokra – ő maga volt a fontos; egy író és egy vállalt léthelyzet; a toll, ami az emlékek és hírek gubancából válogat. A világgal egyenrangúsított személyiség, aki minden mondatával ítéletet mond, ha mással nem is, már azzal, hogy leírásra egyáltalán érdemesnek tartja vagy nem.

Márai soha nem volt érzelmes magyar, a hazátlanságot alighanem a XX. századi intellektuelhez, ha nem is méltónak, de nem is természetellenesnek gondolta, talán – de ez sem biztos – azóta, hogy szülővárosa idegen országba került. Nem volt bezárva egyetlen nyelvbe, kíváncsi volt mindenre, amit a világválság kulisszái között észre vehetett és amit szembe lehetett a kultúra évezeirevel. Hol érezte magát otthon? Egy régi házban, egy úri (szobalányos) lakásban, egy könyvben, félórát eláll-dogálva az Uffiziben Botticelli Primaveraja előtt, egy napfényes utcában bármely városban, egy bécsi kávéházban, a magányos Krúdy mondataiban... Ugyanaz marad menekültként, aki volt, amikor sznobériától sem mentes utazóként, kutúrturistaként, évekig élt külföldön. Könyvcímei árulkodók, az évszámoktól szinte függetlenül: Vendégjáték Bolzanóban, Napnyugati őrzés, A sziget, Idegen emberek, Európa elrablása stb. Ha lehet a félig-meddig frivol feltételezéssel élni: idegenben kellett élnie, hogy a maga igazi műfaját megtalálja és abban otthonára leljen: a naplót. Kortörténetileg (talán) legizgalmasabb könyve, a Föld, föld... (1972) is rekonstruált napló. És tudjuk, a napló az az elbeszélő forma, aminek az életetője a magány és az intellektualitás. Alkalmanként – Márainál igencsak ritkán – a vallomások. A két nagy magyar irodalmi példa, Mikes és Márai egy „magyar történet” kezdete és végpontja is, ha a szövegnek a külvilághoz és a lélekbelsőhöz való viszonyát nézzük. Ennek a Márai

által a végső állapotig formált magánynak – ezt magyar író esetében különösen hangsúlyozni kell – erős szociológiai oka is van. Márai számára egyetlen társadalmi osztály kínálta fel az otthonosság, a bensőségesség, a biztonság érzetét: a polgárság, ami volt is, meg nem is, nemzeti ízlésmintával biztos, hogy soha nem szolgált; a polgár város-lakó volt a magyar földrajzi és lelki centrumoktól távoli helyeken. Legtöbbje elzárkózva élt a vármegyei-udvarházi-falusi magyarságtól Erdélyben és a Felföldön. Le is választotta őket a történelem a nemzettestről az első adódó alkalomkor.

Mindazonáltal Márait erősen foglalkoztatta a haza és a hazátlanság mibenléte, az emigrálás pszichózisa. Műveit bárhol fölcsaphatjuk. A füves könyv – mely a nagy utazások és a végleges száműzetés között idehaza íródott – önmegszólító formában fogalmaz: egy önmagával folytatott látszatlalógus pusztán színpadias keret az egyedüllet monológjához. Elmereng pl. az életkörülmények megváltoztatásának értelmén, és oda jut, hogy „az új városban, az idegen országban, ahol méltányosabbak az emberi együttélés feltételei, megtalálod idővel ugyanazt az emberi önzést, kapzsiságot, hiúságot és rosszakaratot, ami hazádban gyűlöletesnek tetszett... S ezen felül még idegen is leszel; s idegennek lenni mindig annyi is, mint nyomoréknak lenni.” Pár szakasszal utóbb már nagyon is mások a hangsúlyok. „Hazaszeretetre nem tudlak megtanítani: örült az, aki önmagát tagadja. Hazád a történelmi méretekben megnagyított és időtlenített személyiség. A haza a végzet, személyesen is. Nem fontos „szere-tered’-e vagy sem. Egyek vagytok.” Mi is ez, kérdezhetjük, mint annyiszor, ha Márait olvassuk: higgadt értelmiségi okosság vagy szemérmes elzárkózás a felfűtöttebb szavaktól? És ami ennek a szép könyvecskének a végén kibukik a tolla alól? „Mindig mindent adjál oda hazádnak. A világnak nincsen semmiféle értelme számodra hazád nélkül... semmit ne várj hazádtól. Csak adjál azt, ami legjobban életedbe.” Nem furcsa, hogy ez a mintaszerű stilszta félelmetes következetességgel mellőzi itt a határozott névelőt? Vajon, miért? Amit mindenki tud, aki hasonló helyzetbe kerül, de senki ilyen makacs szívóssággal nem emlegeti unos-untalan, hogy nincs fontosabb a modern ember számára, mint a szabadság, ám semmi nincs, amiért akkora árat kelljen fizetni. „Válságos korokban elkövetkezik egy pillanat az író számára, amikor dönteni kell: nyelvi értelemben talán rozsdásodó szavakkal, de szabadon mondja el, amit mondani akar, – vagy asztmatikus köntörfalazással, törzsökös anyanyelven hazudjon. Ez csikorgó kemény pillanat. De nem lehet megkerülni.” (1975) Március idusán csak ennyit ír 1974-ben: „... ’Rabok legyünk vagy szabadok?’... Szónoki kérdés. Már csak arról van szó, hogy legyünk. A történetírás kezd tómondatos szöveg lenni.” Ő is megtalálja Thoreaut, persze nem úgy, mint a szegény magyar olvasók szokták (emlékszünk: Hamvas Béla is), a művében, 1971-ben ő a világpolgár ott áll a remete maga ácsolt ágya mellett, hogy elmondhassa, amit az egyedüllet műfajáról már úgyis tud. „Ha New Yorkban él, talán mást is ír, regényt vagy drámát. De Waldenben, a tó partján, az eszelős magányban nem írhatott mást, csak naplót. A műfaji alkotáshoz – mint a regény, a dráma – környezet kell, díszlet, keret. Az erdei, tóparti magányban nincs ’műfaj.’” És ez a szikár gondolkodó is – persze – kénytelen belegondolni a magyar nemzetkarakter problémáiba, kénytelen észrevenni – és aligha valami divatnak

behódolva –, hogy van valami mély egymásra utaltság a menekülő magyar sorsa és a magányos nemzet jellemképlete között. „Nem élt még egy nép Európában, amelyet úgy fojtogatott volna a magány, mint a magyart” – kezd bele egy hosszabb elemzésbe a Föld, föld vége felé, amikor már a hazától való végső búcsú kimondhatatlan szavait fogalmazza. „Csak befelé volt menekülés (ha volt). Mint mindig a magányban, a 'magyar' csak önmagában remélhetett szövetségest, befelé... De a magyar magányosság, az európai sivatagban, erőforrás is volt, oázis. Kelet és Nyugat között – sorával, jó és rossz tulajdonságaival, – végzetesen magára maradt egy nép.” Mi ez, ha nem Arany és Ady, Szabó Dezső és Prohászka, ha nem a „bujdosó magyar” finitiz-musa?

Bünyös maszk

Akmé

Régi dicsőségek. Ha e forgácslapra tekintesz,
tudd, nem akármit látsz: görög-ős iparos keze művét.
Most unt holmi csupán, mit a lom-hegyhátra hajított
egy hús pesti, kacatnak alítva a *gombfocipályát*.
Lelki szemekkel lásd. Kegyesebb fátum nyomain túl,
mondhatnak az idő, kinek ujjai piktor-ecsette
nyúltak, a sebzett fák, a penész holtszín-elegyéből
elkent arcfélét mázolt sima lakkozata. –
Gyújtósnak se való! Üzenőfal az elhaladóknak:
éremesélyesként indultak a mundialítón.

Nem volt még PC-nk. Az adás szünetelt: ilyen esté-
ken valahogy sűrűbb a homály, mi a szívre telepszik,
így aztán – mese nincs – koraéretten rezümáltunk.
Médiumok nélkül jártunk be csukásnyi világot.
Ó, Kabaré-hétfők! Nagypám lámpás Orionja!
Farkasház' Tivadar, Verebes tartotta a lelket
bennünk, míg a szobák falain külön életet éltek,
cillár karjaihoz fonván fura testük az árnyak.
Nedveitől nagyanyám bundás zsemléje az asztal
szalvétás tenyerén, tea gőzében szabadult meg.
Kispályás-létünk kötelékeiből kiszakadva
koptattunk Tisza-bőrt. Heti pénzen vett gumilabdánk.
Kisdobosújsággal tömtük ki a nyútt csuka-gályát.
Békeszelek szárnyán hordozva a fals lehetőség:
kék nyakkendőből pionír. Tébláb Süsü-gárdák.
Menteni vágyva különc voltom hadi csatlakozástól,
gombfoci kódexem minden lapját magam írom.

Pálya tulajdonosát tisztelve a Falka vezérré
választott; mire én kakaócsiga-nyelven előszám-
láltam a had jelesit: ki-ki nyert posztján ilióni.

Zápor esernyőgomb lehetett, felirattal: „Apától”.
Évekig állóvíz-nyugalommal a gólvonalon tűrt
ellenfél-rohamot. Csak az ős firkája kopott meg.

Túl a tizenhatoson, jajtárs, kezdődik az élet!
Hermész-sarj *Szelesem* labdái a hely hazajáró
lelkeiként landoltak a másik srác kapujában.

Villám góljaitól pipa-nirvánák magasában
lobbot vetve enyészik az átlótt gombfociháló.
– Írás közben esik csak jól a csibuk: tömöm újra...

Béka-egér harc volt? Sohanapján majd kitalálom,
addig a Jaffa Narancs-korsót tireátok ürítem,
deszka-világfélénk szigorú mezejét körülállók.
S értsétek legalább: mire jó, mi saját idejéből
elbillenve szorul szobafal-támaszra ezentúl?
Szélnek eresztésén röviden töprengve kidobtam.
Csörgő gombüvegek regimentje követte a táblát.

Aranyorrú (külvárosi beszélyek)

(Izomország)

messze-messze izomország
hol a lány verőlegény
mert a kölköt is kiosztják
a nagymuter kőkemény

megújul a konditerem
vizsla úr erősödik
lóg hazai kondiszeren
csak a szív robotol itt

izomintézet az elnök
fals szöveggel adja át
minden baromarcút fellök
védi a tulajdonát

izomagyú focizsenik
gyepen sem felejtnek
futballhuligánok verik
agyon az ellenfelet

pláza több is áll a téren
bent tolong a trendi nép
rókabunda nőszemélyen
párja vállán szűk menyét

izomrendőr az ivóban
elsimulnak ráncai
a csapolt kenyértől jól van
csak rókázni jár ma ki

sok ezer csatorna és mind
egy dobozból nézhető
generációkat békít
kit zavar a hangerő

birkenau hirosíma
izomország mezején
milliók után ki rí ma
él-e oly nehézlegény

(Szobafogságban,

avagy

keresett tárgy megtisztítása)

Ekkortájt Aranyorr' küszöböt sem lépve keresztül,
bokrosodó aloéi közé fészkelte magát, mert
látni se bírta az embereket: két hét szobafogság
üdvös a léleknek. Napi élelem és pia végett
– némi fizetségért – szomszédai jártak a boltba,
és a bevásárlókosarát a kilincsre helyezték.
Egymaga volt. Ha világi zajok törték meg a csendet,
néhány szóval a zörgő járművek vezetőit
medvék lakta vidékre irányította szelíden.
Most rászánja magát, amit évek alatt csak odázott:
itt az idő, hogy a sutba hajított gombfocipályát
jól leporolja. Talán nagyapó vonszolta a gyárból
azt a nehéz deszkát, mire firkáltak sztahanóvok;
volt élmunkások fala, ám tele régi fotóval;
végül az ő munkái nyomát őrizte a furnér,
mert az öreg szerszámaival formára leszabta,
festett rá sok-sok vonalat; finoman faviasszal

vonta be, hogy tartós legyen és jól csússzon a pálya.
Még mielőtt átadta ajándékát a fiának,
irhakabátjáról – háttal – valamit leszakított;
tudta a lurkó, hogy mi lehet, már nyújtja a markát,
mégis nőnie kell, s neki egyszer majd nevet adhat.
Akkora gombot varrtak régen a durva zekékre,
mint egy fél citrom, mit a herbateába facsarhatsz,
és az opálos színei megcsillantak a napban.
Nem csoda hát, ha beindult aggyal, kapva utána,
fogtad az ollót és egy nyisszantásra levágtad:
volt és nincs a kabáton dísz, helye már csapatodban.
Bölcs, aki gyertya levét csorgatta a gyöngy üregébe,
mert az dupla erővel lőtte utána a labdát,
így a fináléban Cziborék mosták le a gyepről
Fritz Walterrel a győztes német válogatottat.
Most rövidebb szünetet tartott, ugyanis megakadtak,
fogytak a gondolatok; teakészítője füttyült már,
karnyújtásnyira állt, lehajolt és itta a párát.
Azzal a békével, mi uralta a lelke egészét,
gondolt vissza a tákolt disznóól tetejére:
itt a lakók rőfögése; az állati bűz se zavarta,
édeni érzések közepette hevert a cserépen.
Nyár volt, és valahogy szorosabb kötelék alakult ki
élő; földi dolog s a talajvászonra vetített
árnya között; e valóságnak próbált Aranyorrú
emlékraktárában elég biztos helyet adni,
és mert szellemi éhségét zabolázni muszáj, csak
hordta magával a kölcsönkönyveket „ólterasz”-ára,
mert így hívta a barna tetőt, hova létra se kellett.
Megdől minden időök mesekönyv-lapozási rekordja:
fél nap után ismerte majombölcs kínai útját
– cirka ezerkétszáz oldal lehet az kötetenként –,
majd Urasíma Taró jöhetett a vitézi Japánból.
Nyár van. Zombisebességgel gördülnek az órák.
Néha megálltak a pajtások kalyibája tövében,
és nekirugdosták a bogyójuk a sárga falaknak;
meglehet épp’ labdázni a lármás grundra siettek.
Nagy kópé valamennyi! Előszámlálta a brancsot:
Tartós Sárika; Harsonasegg; Agynélküli János.
Itt becsukott szemmel pörgette tovább az agyában:
Sárika csillag volt; János nagy terhe az éjnek,
köztük Harsonaseggű állt, ki pukizni tudott csak.

Szíve követte a távolodókat, a teste maradt, mert
kínzó gondolat ébresztette, lerántva jelenbe:
rendőr jön, feltépi az ajtót és gumibottal
űzi a sok zuglói közé, ki a mocskos ivókba,
hol csövesek, cédák; pancsolt italok melegednek.
Székeket és asztalt tolt most a bejárat elébe,
hogy lélek se hatolhasson be a zárkaszóába,
majd miután seprűvel a deszkalapot leporolta,
gombfocipályáját is a sánc hátára helyezte.
Már mosolyog, mert tarthat kapcsolatot helyiekkel,
nyitva az ablak. Postáját felhúzza kötélén.

„Rémálmom libasültjei és torták a magasban”,
dörmögi még ágyán heverészve a mord Aranyorrú,
mert különös módon tréfálta meg éjjel az álom.
Mint a sovány remeték, mértéktartással evett csak,
és mosdatlanul és szennyes, napi göncben aludt el,
fertály óra után ébredve az álomi lénye
majd’ regiment emberre terített asztal előtt állt.
jár neki annak fője alítja lehuppad a székre
körbegurítja szemét vizsgál mindent a teremben
most eszmél igazán mert lélek sincs körülötte
nyúl is az étkek után hogy bendőjét telerakja
ámde mi ördögi csel mind szárnyra kapott a finomság
karnyújtásnyira leng a malac szájában a citrom
várta először majd korgó gyomrába repülnek
szépen a sült madarak tátogva tekint a magasba
ám a türelme fogyott két lábbal az asztalon áll már
nyújtja a karját és hadonászik a tápok ügyesbek
légi mutatványok közepette kezét kikerülték
bucskáz száz liba és kacsá és ugyanennyi fatányér
honnan a szószok egyéb nedvek le a földre petyegtek
csörren a sárga dió ha szemöldökfának ütődik
rőt feje nélkül száll a kakas sült tyúkja nyomában
csaknem eléri de bottal a légbe suhint aranyorrú
ekkor az ormányát veszi célba kovászos ugorka
orkán táncol a talpak alatt és űzi e helyről
Ölmonitorja után nyúl hosszan, az éjjeliszekrényt
megbillenti; a váza törik, de az eszköz egészben,
érintésre beindul most fedeles masinája.
Nézi merően. Egész jó meccs köti épp’ le figyelmét:
gyors cselek és passzok, tömeg őrzöng fönt a lelátón,
és mind-mind maga volt, ki gyepen kergette a labdát.

(*Intermezzo-
örökebb múzsa hívása*)

Múzsa, ha Mars kokasol; Merkúrra simulsz lovagolva
vagy Jupiter döngtet – ne feledjük a nyálas Apollót –,
két ölelés szünetébe' tekints Rákospalotára:
itt lakom én, ki *szavak nélkül* nyögi régen a terhed.

(*Elégia örökebb múzsához*)

Mint aki lassú, karcos blues hangjára ocsúdik
és megtölti a szívét kék, keserű muzsikával,
éjbe tekintett át. Az idő alkalmas az útra.
Percig az Értelem ágboga közt lógázta a lábát;
mélybe bukott, de a lelke – mi hév – ideái nyomában.
Elvénuült a világ; a nehéz párákban alább szállt,
undora nem csökkent borzas tömegekbe verődött,
szellemi ázalagon tengődő emberek ellen,
kínjai zsidbasztják: agya dermedt és szeme vak már.
Isten volt, szökevény; a teremtett benne veszett el.
Tudja – ha már olvasmányai közt szerepelt sok arab bölcs –,
úgy tartják Keleten, nem a sodró Léthe vizén él
az, kit a zsúfolt menny tornácáról levetettek,
itt a pokol, bizony itt, hol a nap sasként koponyákra
csap le a felhők közt lapuló Thanatosz magasából.
Föld üregébe leszállni? Minek, ha való, mit a példa
állított; duda kell csak a létkerülő hivatáshoz,
mégsincs Orpheusz-ellátó; olyan arc, ki ezer közt
pöre fasíppal sárkányt táncoltatni ma képes.
Hol lehetek, töpreng alagyák szerzője; körülnéz,
nagy levegője lebontja a fallá nőtt pipafüstöt,
szűnik a gondolat-áram, agyában a gyors vezetékek-
től táplált ábránd elenyészik az elme-sötétben.
Terme falán függő bakelitlemezek sokasága:
fényévekre e raj, gondolja. Tekintete ekkor
téved a már-már kész szöveget fogadó papirostra,
ám mielőtt egy szót is akár – dórén – lejegyezhet,
ünnepi aktusként, gyorsan széttépi az árkust.
Úgy döntött, örökebb múzsának ajánlja tudását,
s ott folytatta *magában* a munkát, hol befejezte.

(Meglátogatni Lótusz Jánost)

Úgy érezte karosszékében a bölcs Aranyorrú,
több könyvtárnyi regény, filozófia lakja agyát már,
unta az ósdi meséket; a hősök is összezavarták:
Helsingör palotája se tágas e néma seregnek.
Megjegyzem, ragyogó pikareszk lapul ott az ölében:
madridi, sánta pokolfi feszült neki éji tetőnek,
hogy megemelve cseréptömeget leshessen a házba,
hol szerelem meg arany, vesztőhely a téma lakók közt.
Mit számít. Csak a könyvatkák univerzuma; lomhán
messze hajítja a hercegi dánt, vele Antigonét is,
gyertya világa felett szárnyalnak légiaköltők.
Loppal az állólámpájára figyel, mi helyeslőn
bólint és úgy tetszik, előre kilép a sarokból,
nyílik a szekrény ajtaja, földön kúszik a nadrág,
gyűrött ingje a karját tárja felé levegőben,
tüstént mennie kell; a kabát gombolja magát már.
Ó, Czobor utca! Beszívja e hely keserű levegőjét
bérház ajtaja mellett állva derék Aranyorrú,
ötszázast keresett és lelt a ruhája zsebében,
nyújtja az emberi bűz forrásáig lehajolva
hányás és ürülék mellett heverő nyomorultnak.
Lépne, de közmunkások az út közepén menetelnek;
távrolról szemlélve a nagy tömeg összemosódik:
száz lábával a fények alatt gyűrűzik el éppen.
Első útja a boltba vezet: valamit csomagoltat,
néhány zsömle; szalámi; Pa'nónia sajt elegendő,
kérne a pultostól, de az ürge a régi eposzból
ismert emberevő; juhok őrzőjére hajaz, bár
két szeme volt, de nehéz bundája befedte a testét
és iszonyú bárdjával a henteslapra lesújtott.
Fellöki nagy zavarában a háta mögötti fazont, úgy
iszkol az üzletből; robog át a bejárati ajtón,
reklámszatyra üres, de megúsza iménti kalandját.
Pattan az öngyújtó. Keveset szippant a dohányból,
mert odacammog elé egy nagydarab és fura szerzet.
Csak cigi kell neki – néma talán –; imitálja a slukkot,
szép kis húszfiorínóst már perkálna is érte;
morzsolgatja az érmét és így nyújtja a markát,
majd a lapáttenyérével hátba veré Aranyorrút.
Társa a túlsó oldalon áll: ő pénzre vadászik;
míg síró gyereket ringat kosaras kocsijában,

nézi az elhaladó mamikat, könnyörögve letérdel;
már ropogós matyiért jósolna lakást a családnak.
Így lesi áldozatát Zuglóban a Szkülla, Kharübdisz.
Ült az ivóban a rendőr: gyilkos napja után itt
tölti az est becsesebb idejét, gumibotja ölében;
pár rövidet legurít torkán, meglódul a nyelve,
hosszú eszmecseréje magasb röptű helyiekkel.
Látja az ablakon át, hogy rendzavarás folyik éppen,
lobban az arca, feláll; lódítja a kocsmai széket,
rázza a bunkót és horkantja: „ti semmirekellők”;
áltör a népen. A tiltó lámpa se állja az útját.
Ugrana járdaszigetre, de kőbe ragadt a cipő és
megnő, átalakul: faszertűvé válik a törzse,
karja helyén leveles, zöld ág nyújtózik; a végén
ott himbálja a szellő silbakoló gumibotját.
Néhány női pilóta a kismotorú bogarában
félre is érti, tapossa a gázt, autók sora dörren;
Bosnyák tér fele fordul a busz, neki pont a tujának.
Nézi a csődületet; tűnődik a bölcs Aranyorrú:
égi jelek vezetik? Fene vinné, most gyalogolhat.
(...)

Visszatérés Auliszba

Istenem, hová megyek?

Suttogott csak, maga elé, mintha a hangját erővel fogná vissza valami alantas ösztön, a megsemmisüléstől való leküzdhetetlen félelem, a bevallhatatlan bűn titka. Felnyitotta a szemét, mint aki maga is megdőbbent kicsit. A függönyök összehúzza, az íróasztalon fáradtan derengett egy apró bronzlámpa. Este volt. Beleszagolt a paplanhuzatba. Szégyen szagot árasztott az is. Valami dohos, megült párát, ami talán a verejték, talán a lelke gonoszságának álmában fellihegett csapadéka volt. A szekrényajtót is becsukták, gondolta keserűen. Nyögve záródik csak ilyenkor a vastag diókapu, úgy kell beszuszakolni a rengeteg ruhát. Öltönyt, nadrágot, inget, a kabátokat. Nehezen fér belé, ahogy eltömődik étellel a test is olykor-olykor. A szív, a máj, a tüdő, a gyomor eltelik a sok mindennel, ami meggyült az elmúlt hetek, hónapok alatt. A szekrény roppan, a test csak megbetegszik az erőszaktól. Némán, mondhatni kétségesen. Így jött ez a kór is. Udvariasan. Halkan kopogtatott, köszönt, levette kabátját, s türelmesen várakozott az előszobában, amíg be nem eresztették a nappaliba. Nem tolakodott, noha zavarban sem volt soha. Mosolyogva átadott egy üveg italt, elfogadta a kávé, rágyújtott, adomázott, megnézte a régi könyveket, a képeket a falon, még az ablakot is kitarta, hadd áramoljon be a friss levegő. Ilyen volt. Ilyennek találta. Ez az ő személyes betegsége volt.

Lassan, nehézkesen felült. A párnát a háta mögé erőltette, nekidőlt, és hátrahajtotta a fejét. A plafont újra kell festeni, tűnődött, elbámulva a pókhálószerűen szétfutó repedéseket. Vagy nem kell odanézni.

Mi történt?

Megpróbálta összeszedni a gondolatait. A homloka forró volt, a halántéka lüktetett, mintha az emlékek szét akarnák szakítani a fejét. Az emlékek vagy a nikotin. Megint túl sokat füstölög. Jó elkávézni a sorssal néha, ahhoz dukál a bagó. A kislámpa fénye zavarta a gondolkodásban. Ez a parányi fényfolt az irizáló semmiben, a szemei előtt összefolyó, elmosódó, felrebbenő majd újra eloszló képek mögött, ahogy átvilágította az emlékek és félelmek ritka szövetét, egyetlen egy dolgot juttatott eszébe, a halált. Azért gyújtották csak, hogyha felriad éjszaka, tájékozódni tudjon a dolgai között, ám őt elbizonytalanította már maga a tudat is, hogy neki segítséget kell nyújtaniuk... Az egyetlen, végső fényt idézte, amitől félt mindig is. Olyan volt, mint a piros izzó a fotós laboratóriumának ajtaján. Aminek fényében még előhívható egyszer az elmúlt pillanat. Könnyek, verejték fixír oldatában megrögzíthető valahogy, ami nincs is már, ami elmúlt végérvényesen. Félt attól a fénytől – félt az emlékeiktől. Az éjszakában mindig megrohanták. Ivott egy korty vizet, aztán az éjjeliszekrényen heverő könyvek közé túrt. Egy közepesen vastag kötetet markoltak meg ujjai. Maga elé vette, óvatosan

felütötte a fedelét, belelapozott, majd minden érdeklődés nélkül olvasni kezdte a sötétben találmra felnyitott oldalon. Nem zavarta, hogy nem látja a betűk sorát. Magát olvasta ilyenkor. Csak kellett hozzá egy könyv. Alibinek. Már régen nem érdekelte, mit gondolnak, írnak a többiek.

Jól vagy?

Az ajtó felől jött a hang. Észre se vette, hogy valaki belépett. Róza volt. Róza képes volt nesztelenül is közlekedni, mintha semmi súlya nem lenne. Atomi szinten haladt a tárgyak, falak, nyílászárók részecskéi között. Néha csak befújta a könnyű szél, mint egy tollpíhét. Odafordult felé.

Megvagyok. Felébredtem, felelte erőtlenül.

Hallottam, hogy nyikkan az ágy, mondta Róza. Lepakcsoljam a lámpád?

Nem felelt, csak biccentett, de magában azt gondolta, hogy nem is az övé, nem is tudja hogyan került ide, arra sem emlékezett, hogy mikor. Róza odasuhant az íróasztalhoz és leoltotta, éppolyan hangtalanul, ahogyan belépett az előbb.

Olvasol, kérdezte aztán.

Nézem a könyvet, mondta erre ő. Jó nézni néha...

Odaüljek, érdeklődött tovább a nő.

Ülj, ha nincs jobb dolgod. Aztán elmosolyodott, mert nem neheztelt ő egy kicsit sem, inkább csak nem volt ereje a hosszú mondatokhoz. Nem volt bátorsága bővebben kifejeznie magát.

Róza fűrgén, szinte suhanva inkább, mint lépve, ott termett az ágy végében, majd a paplant és a lepedőt felhajtva leült.

Minek hajtod fel mindig, nevetett fel a férfi. Nem vagy te rühes, vagy mi?

Csak megszokás, mondta Róza, és zavartan ő is felnevetett. Nem szerette a sötétet. Most is majdnem mellé ült az ágnak. De nem mert szólani. Inkább megsimította a férfi combját a takaró alatt. Kapcsolj villanyt nyugodtan, mondta ő, na, bátran, engem nem az zavar... Csak a homály, csak a homályban az az egyetlen, túsúrásnyi fény, amin beszívárog minden, amitől rettegek. Amin át kiszippant innen a múlt. Mintha nem is ide tartoznék valójában, csak idekerültem volna valahogyan. Mint egy altató injekció ejtette seb. Alig vérzik, mégis... Érzem, hogy az a kevés, amit a fecskendő visszaszív, az a pár sejtnyi vér én vagyok. Nem akarok meghalni.

Nem fogsz.

Róza megpróbált mosolyogni. Idegesen beletúrt a hajába, aztán felállt, puha léptekkel odasietett az ajtóhoz, és felkattintotta a kapcsolót. A hirtelen fényben úgy tűnnek el

a tárgyak, mint a tejföldre süppedő kenyérdarabok. A sötétből visszanyert alakjuk beleolvad a vakító fényzónába. Néha percekig csak a steril, orvosi fehér vibrál az ember szeme előtt. Nem zavar, kérdezte Róza az ágy felé fordulva. Nem, mondta a férfi. Úgyis operálni akartam az imént. Rózából kibuggyant a kacagás. Bele is könnyezett, úgy nevetett. Hülye vagy, mondta aztán, amikor lecsillapodott. Nincs neked semmi bajod! Nincs is, mondta a férfi mosolyogva, és könnyed, elegáns mozdulattal hátra-simította a haját. Abban benne volt minden. Mint amikor régen, talán tíz éve már, mind együtt voltak a hajnalokban. Kezükben egy pohárnyi bor, borban a hold, a holdban a remény.

Mész... mennél megint, ugye, kérdezte Róza.

Megyek, felelte a férfi. Honnan tudod?

Akkoriban... akkortájt volt ez a szokásod, hogy hátrazolod a hajad, amikor még mindig csak mentél, rebegte Róza. Mintha nem is a mozdulat, a szemedbe lógó tincsek, a frizurád volnának fontosak, mintha egyenesen munkára akarnád ösztökélni ezzel az agyad. Még egy álmod akarnál látni, még egy pohár italt kiinni, még egy kocsmát megismerni, valami eldugott kapualjba még egyszer benézni, és látni... valamit... ki tudja mit. Sose tudtam mit... Soha.

Emlékszem, mondta a férfi és bólintott. Nem volt határ. Soha. Vigyorgott, úgy mondta, fülig ért a szája. A karjai megfeszültek, az izmai megteltek erővel, még a bőre is kipirult, ahogy visszagondolt. Hány éjszaka volt? Hány úttalan, bolond utazás. Hány nő... Az ember harapta a másik lélegzetét. A sós íz a szájában a másik vére volt. Kettéharapott ölelések és futtában összeragasztott álmok a bárpult előtt, a tülekedő reményteliségben. Mintha a pulton túl lenne a holnap... Jobb kezében a pia, a balban egy csaj keze. Szádban egy cigi, nyelveden a szó... Tele volt az ember gyomra csókkal. Úszkáltak a lenyelt bor hullámain, mint a kis csónakok a Balatonon. Mindben egy élet ült. Talán ezért nem rúgott be az ember soha, gondolta elrévedve, talán ezért győztem le minden éjszakát akkoriban. És sose volt vége... Ha az egyik bezárt, a másikban akkor gyűltek a népek. Ha egy kiürült, már töltötték a másikat. Ha az egyik íze elmúlt, kóstoltad a következőt. Ami elfogyott, pótolta más, amiből még sok maradt. Ha az éj véget ért, kezdődött a hajnal, ha az is, kezdődött a nap... Nevetni kellett megint, ha visszagondolt. Teliszájjal, mintha harapná maga előtt a kivilágított éjszakát.

Néha percekbe is beletelik, amíg eloszlik a hirtelen fény okozta bódulat, amíg véget ér a varázslat, az alakatlan, formátlan, szintiszta, vakító gyönyör. A férfi felderülten ült az ágyban, s úgy intett a nő felé, mintha csak újabb borokat rendelne újra és megint.

De a nő már régen nem nevetett. Lassan az ágyhoz lépdelt, és számonkérő arccal megállt a férfi felett.

Szeretsz még? Úgy értem, szerelemmel, kérdezte Róza. A férfi hirtelen elfordította a fejét. A szerelem akkor van, ha nincs, mondta, és lehanyatlott a keze. A tárgyak már visszanyerték formájukat, a káprázat megszűnt, a műtét véget ért. A szemeit lecsukta, úgy bólogatott tovább.

Soha...

Suttogott csak megint. Mondd, mért vagy ilyen végtelenül gonosz, kérdezte Rózát, de az nem felelt. Csak állt az ágy mellett, és mintha egészen belesúlyosodott volna a fájdalomba. Még a padló is megroppant a lába alatt, pedig meg se moccan, csak halkán könnyezett.

Nem akarlak bántani, mondta nagy nehezen. Megtörölte a szemét, mintha csak por ment volna bele, aztán megsimogatta a férfi fejét. Aludj, próbálj meg aludni, suttogta, de a férfi ellökte a kezét, és matatva kinyúlt a takaró alól. Rágyújtok, mondta ellentmondást nem tűrően. Hol a cigim? Tudod, hogy nem lehet, mondta Róza. Szarok rá, hogy mit lehet szerinted, dörrent fel a férfi. Hozd ide a gyufát, oda raktam a polcra... Mutatta, hogy hová. Róza odanézett, de nem mozdult.

Meg fogsz halni, minek sietteted?

Hogy odaérjek nyitásra, bassza meg, azért. Hogy legyen asztalom...

Lefoglaltad azt te már időben.

Ma már a főpincérben sem bízhatunk.

Oldalra döntötte a fejét, tekintetével a cigarettát kutatta. Add ide, kérlek, mondta halkán. Add ide! Nem mindegy neked?

De, mindegy, mondta Róza, és elindult a gyufáért. Ott volt a polcon. Megfogta, a zsebéből elővette a pakli cigit, és visszasétált az ágyhoz. Füstölj, csak, mondta erőteljesen. Mindet az ágyra dobta.

Köszönöm!

A férfi hálásan nézett rá. Mohón nyúlt a cigaretta után. Előbogarászott egy szálat, a szájába tette. Valahogy kiegészült az arca, testi valója azzal a papírba göngyölt dohányrúddal az ajkai között. Így lett hiánytalan. Aztán meggyújtotta a nehezen kikapirgált gyufaszálat, a cigihez emelte, de nem gyújtotta meg mindjárt. Nézte a lángszirmot a gyufa végiben. Kinyílt, sárgásan, róten, táncolt az ujjai között, akár egy virág... Aztán magához tért, s akkor meg mintha el akarna roppenni a fa szálacskárol, úgy bontogatta a szárnyait. Ilyenek vagyunk, látod, Róza...? Egy tisztességes, kicsiny fadarab. De bele van zárva a tűz minden kis szilánkba... Ez a titka. Végül úgyis minden elég, mondta, aztán tüdeje minden erejével beszívta a lángot. A dohány felparázlott, hallani lehetett a percegését, mintha szű dolgozna valahol, talán a szekrény ajtajában, bár a diót nem kedvelik annyira, állítólag, pattogott a dohány a fojtogató tűzben,

ami el akart röppenni a gyufaszárlól, messzire. Jó ez füst, nyugtázta végül. Végül úgys csak ez marad.

Róza elfojtotta a könnyeit. Az ujjait tördelte, toporgott, meg minden, ami ilyenkor szokás. Több ezer éves rutin van a kimunkált szánalomban. Unatkozol, mi, kérdezte a férfi vigyorogva. Aludj! De Róza csak nem mozdult.

Miért pont Aulisz? Miért így hívod?

A hangja most valahogy nyugodt volt, legalábbis ő maga így hallotta magát. Az áldozat miatt, felelte a férfi, és ismét beleszívott a cigibe. Aztán skandálni kezdett. „Mocskos a harc, ez a kurva találmány, férfi hiúság a gyászba vezet. Anyja gyermeke volt mind, mégse hallja szavát meg, csak ölne muszájból, ölne örömből, s tette fölött a béke zászlaja leng. Még boldog az asszony, még büszke urára, még itt van a férfi, s van karja ölelni, még csókot ad éjjel a lányainak. De mit hoz a holnap, egy se reméli, magára maradtan várja urát! Zeusz se óvja az asszonyt, ím gyilokra készen az isteni kar. Mind ölne muszájból, ölne hitéből, s elfogy a népe Trója alatt. Mocskos a harc, ez a kurva találmány...” Emlékszel, kérdezte aztán.

Emlékszem...

Minden a kilencvenes években ért véget, mondta a férfi, és elnyomta a cigarettát. A keserű gőz elől elhajolt. Az zavarta valamiért. A semmiből hittünk kitörni... hová? Ez volt a tévedés. A semmiből sehová nem juthattunk. A mindent nem vettük észre akkoriban. Nem abból menekültünk, ami „van”, egy másik valamibe... Úgy tettünk, mintha semmi nem történt volna. Mintha nem volna semmi már. De onnan nincs kiút, ezt elfeledtük. A romokat is sikerült végleg elpusztítani.

Aludj, kérlelte a nő. Próbálj meg aludni! Leült az ágyra, és megfogta a férfi kezét. Ami volt, elmúlt, mondta. Most már semmit sem tehetünk. Mindig jár valamin az agyad. Pihenj! Igenis, Őrvezető asszony, felelte a férfi, aztán visszatette a hamutartót az éjjeliszekrény sarkára, a könyvek mellé. Igenis! De tudod, furcsa, mondta mégis tovább, furcsa, hogy az embernek utólag lesz minden gyanús. Az elsikkasztott ifjúságunk... És mégis azt kell mondjam, hogy igazunk volt! Csak úgy lehet élni, hogy az embernek semmije nincs és semmire nem vágyik. Emlékszem, egyszer nyáron, talán Lellén, nem is tudom, kimentem egyedül a Balaton-partra, otthagytam mindenkit, a többiek... a házban ittak, táncoltak, boldogok voltak, vagy valami ilyesmi... Én meg leültem a tó mellé. Ahogy most te mellém. Néztem a messzi fényeket. Ahogy most te a szemeimet. Néha maga mellé enged a víz. Elhallgat, mozdulatlan, úgy tesz, mint aki alszik, és jól esik neki, hogy odaülsz mellé. Így hallgattok soká. Aztán felállsz, a víz rád néz, elmosolyodik. Te vissza... Aztán lekapcsolod a lámpát, és hazamész. A többiek is alszanak, a tó is alszik, csak te vagy ébren. Ennyi az egész. Ennyi az élet.

Ha egyszer megérted, hogy a Balaton megengedte neked, hogy mellé ülj, akkor nincs tovább. Akkor már átélted a sztorit... Érted?

Értem.

Róza szeretett volna felállni és kimenni. De nem tudott. Nézte az íróasztalt. A vak monitort, a jegyzethalmokat, a Helyesírási tanácsadó szótárt, a fényképeket, amiket a férfi a kis bronz lámpa fölé gombostűzött az évek alatt. Szeretett volna egyedül maradni.

Mennél, kérdezte a férfi. Menj csak, majd elalszom...

Az utcán egy gépkocsi zörgött keresztül. A fényszórója bevilágított a hevenyészve összehúzott függöny két szárnya között. Ezek a felvillanások olyan megnyugtatóak. Jelzik az életet. Jelzik, hogy múlik, hogy még van minek elmúlnia.

Róza nemet intett. Mesélj csak..., mondta. Jó hallgatni, ahogy emlékezel. Dehogyan jó, mondta a férfi. Nyüsziénél, ha mernél. Egy utolsó kurva vagy. Mindent megteszel, amit a lelkiismereted parancsol neked. Jó kis strici, mi? Nem hagy nyugtot neked. De neked az a kevés is elég, hogy a kedvére vagy. Akkor maradj...

Mekkora szemét vagy te, kiáltott Róza, és felnevetett megint.

Tudom, mondta a férfi, és elmosolyodott. Félénken megsimogatta a nő kezét. Már nem változom. Már nincs hová. Végigjáratta tekintetét a szobán. Semmi nem volt ismerős. Mintha nem otthon lett volna. Valami klubban inkább. Talán az íróasztal... az emlékeztette egyedül arra a világra, amiben otthonos, amit lakott. A vak monitor, a jegyzethalmok, a Helyesírási tanácsadó szótár, a fényképek, amiket az évek alatt a kis bronz lámpa fölé gombostűzött... Ennyi. Nem is emlékezett, hogy mikor írt utoljára. Sosem fejezek be semmit, mondta nagy nehezen. A feljegyzéseimet egésétek majd el! Ady már életében felvásárolta levelezésének a kis párizsi antikvitásokban fellelhető darbjait, aztán megsemmisítette mindet. Tudott valamit, nem? Persze, akkor még volt irodalmi élet... Nekem most nincs erőm begyűjtani, de ti... ti ne legyetek restek! Róza bólintott. Hozzak egy pohár vizet, kérdezte lágyan. Fasz, mondta a férfi, pálinkát! Egy decit! Leszarom a májamat, mert a májamat is leszar engem. Érted, Róza? Én hittem benne, hogy lehet, hogy érdemes. Berúgni sose akartam...

Mindig az lett a vége... mégis, mondta Róza.

Irigyled, mi? Ott van a butelka az íróasztal mögött... tölts csak! Ma jól akarom érezni magam.

Róza felállt, és odalibeggett az íróasztalhoz, lehajolt, és a számítógép mögül kiemelte a literes palackot. Két hónapja kapták vidékről. Még a viaszt se törték le róla. Leka-pargatta a vörös pecsétet, aztán erőlködve kihúzta a dugót. Barackillat csapta meg. Meghimbálta az üveget, hogy lássa, milyen olajos már az ital. Úgy mászott le a palack

nyakán, ahogy a fény szívódik fel a sárga homokon, ha felhő sodródik a nap elé. Töltött. Egy egész pohárral. Hát igyál, gondolta. Ha neked ez kell... Odavitte a poharat az ágyhoz, a férfi kezébe adta, aztán csak nézte, ahogy iszik.

Egészségedre, Róza, mondta a férfi a harmadik nagy, sűrű korty után. Ez a gyógyszer, nem a pirulák.

Aztán hallgattak. Rózának nem volt ereje otthagyni. Inkább odaült mellé megint. A férfi sóhajtvá lehajtotta a fejét. Nem akarom feladni, nehogy azt hidd..., mondta hal-kan. Csak a kis magánkertekből, a magánházak előtti kurva magán virágágyásokból van elegendem. A magánmitológiákból, amely kifejezéssel a semmire se jó irodalmárok elegyengetik a szaros vakondtúrásokat, hogy úgy nézzen ki, „meg van művelve” a kortárs irodalom. Elegendem van a magánnyomorukból, a magánéletükből, a magántulajdonukból. A mosógépjeikből, a vallási nézeteikből, a kedvenc filmjeikből, a Coelho-féle közhelygyűjteményükből, elegendem van abból, hogy sírva olvassák József Attilát, és úgy bólogatnak közben, hogy kiver a víz, ha látom, elegendem van abból, hogy csak titokban mernek bebaszni, otthon a konyhában, klott gatyában, hogy meg ne szólja őket a szomszéd, elegendem van a megtérésükből, a nap mint nap elgajdolt mant- ráikból, abból, hogy mindegyik olyan, mintha ő maga volna Sartre személyesen, pedig az egzisztencializmust mind mélyen és lelkiismeretesen megveti. „Jaj, kell az arany, már kell a dicsőség mindnek, szép szoba, zöld kert, új frizsider kell. Ismerni vélik maj- dan a gyászról, széles e földön tiszteli mind, már késő, s ha élni lesz joga még: bol- dogság nem szaporítja a sorsát. Mocskos a harc, ez a kurva találmány, férfi hiúság, asszonyi gőg mind gyászba vezet.”

Vége, kérdezte Róza. Hajnali három óra volt. A pék ilyenkor már gyúrta a tésztát. Pár óra, és készen állnak a veknik. Magában is skandált csak, valahogyan ráállt az agya.

Nem... Megint csak suttozni tudott. Elkábította a szesz. Aztán megerőltette magát, és újból nekikezdett. „És tizenkét nagy ainián hajó állt amott még, rajtuk úr Gúneusz volt, a hadfő; s ott közel álltak Élisz hősei, epeiosznak hívja őket mind a nép: Eurütosz volt jó vezérük; és a talphosziak fehér-evezős hadát Megész vezette, Phüleusz hősi sarja, az Ekhínász-szigeteket hagyva el, miket hajós kerül. S Aiász, a Szalamisz neveltje ott kapcsolt össze jobb- és balszárnát hajóival, mert ott horgonyzott a balnak köze- lében evezős jó tizenkét gyors hajóval, ezt magam hallva-tudva, láttam is jó hajóhadát: hogyha evvel szembeszáll bármi barbár bárka, otthonába már nem ér.” Emlékszel? Róza bólintott. Mért kérdezed meg mindig? Hogy el ne felejtsem, tudod, kérdezett vissza a férfi és elmosolyodott.

„Lám, bölcs vagy jó Agamemnón, s könnyül majd a teher, meglátod, ha harcod elfe- leded. S ti, jó asszonyaim ez ünnepi karban, mondjatok érte imát, hogy harcba ne

menjen, meglelje a sorsban a rendet, s bátran óvja a lányt. Ha harc nincs, nem jön a pénz se, nincs új kocsí, új ház, s majd élünk újra nyomorban. Nincs új ruha, új rúzs, ünnepi asztal, s nem láttam Párizst a nyár derekán. Ígerte régen a férjem, egyszer a zsoldból elvisz oda. Csak mosni a mocskot, élni cselédként s főzni ebédre uradnak? Nincs szünnap ebben a létben, csak este a tévé, tán az kipihentet, hogy mire virrad, bírjad a munkát, nyomd az ipart!”

Áldozat, csattant fel Róza. Milyen áldozatot akarsz te még, mi? Felpattant az ágy széléről, és sebesen elindult az ajtó felé. Recsegett-ropogott az öreg padló a lába alatt.

Várj...!

Majd kiesett az ágyból, ahogy utána nyúlt. Ifigénia... drága, drága Ifigénia... Ne hagyj itt, kérlek... Én nem engedlek feláldozni téged! Tudod? Az apám kétkezi ember volt... két kézzel szórta a pénzt meg az átkot... Több nőt nem áldozok az anyám után. Csak ne menj el... kérlek...

A nő keze már a villanykapcsolón volt. Most megfordult, és elérzékenyülve fordult a férfi felé. Megint súlytalanná vált, mint a toll. Lassan, ahogy kanál fordul a sűrű tejfölös levesben, megfordult, és fejét megdöntve nézett a férfira.

Kibomlik a hajad, mondta ő. Kívánlak ilyenkor... Tudod, folytatta, csúnya dolog jutott eszembe most... de hagyjuk, inkább hallgatok. Na, visszajössz? Tudod, annyiszor maradtam már egyedül. Te is, tudom... Egyedül, szóval... nem velem... Tudod, kezdett bele, és benyúlt a paplan alá. Kidudorodott a szövetre festett kék barikák gyomra. Egyszer megnéztelek volna... mással... Hogy milyen vagy...

Úgy érted, komorodott el Róza hangja, az ágyban?

Úgy.

Bolond vagy. Nem mert visszamenni a férfihoz. A mozdulatlansága sokatmondó volt így lámpafénynél. A kivilágított „béna”, a rivaldába tett „nyomorék” olyan, mintha tudna valamit. Valamit, amit mi nem. Amit Róza nem. Amit csak ez az ágyhoz kötött, szerencsétlen haldokló tudott... Mintha abból az egy pontból, ahol feködött, ami ő volt maga, az öreg kinyitható kanapéval, amin kávé és vérfoltok barnállottak, a paplannal, a párnával, a könyvek rendetlen halmával a kisszekrényen, mindent irányítani tudna, ami a lakásban történik. Egyetlen pillantásával felkapja a tárgyakat, s körbeforgatja a fényben. Csak akkor van nyugton, ha sötétben marad, akkor erőtlen. Bolond vagy, és undorító, ismételte meg Róza.

Szerintem izgalmas a másikat nézni közben, mondta a férfi, és az arca pimasz vigyorba szaladt. Ahogy birtokba veszi a tested egy idegen. Nézni, ahogy küzdesz el-lene, ahogy élvezed, mit tudom én... Ahogy engem keresel a szemeiddel közben. De engem nem érdekel. Egy cigi közben, egy utána, tóled... nekem ennyi elég. Megsimogatnám az izzadt buksidat.

Hánynom kell, lihegte Róza, és összeszorította combjait.

Hányj le engem.

Te tényleg borzasztó vagy, aludj már...!

Arra gondolok, hogy szeretlek...

Az ember olyan könnyen feladja a vágyait. Az éjjeli rovar nekirepül a lángnak, az ember belátja, hogy nincs jobb, mint a sötét. Róza lekapcsolta a villanyt. A sötét fel-falja a holnapot. A tárgyak utolsó lobbannak, aztán elemészti őket a vaksi csend. Néha órák kellene hozzá, hogy előkerüljenek megint. Úgy válnak le a halál oldaláról, mint főtt hús a csontról. Észrevenni is alig lehet, ahogy kialakulnak megint a koromfekete éjszakában, immár egy másik minőséget hordozva magukban, egy másik életet, egy másik halált. Egybemosódnak a leveses sötéttel, ahogy hús a maradék levessel. Éjjel minden olyan, mint az algebrában... A szekrény téglalap, a fotel négyszög, a csillár kör és Róza az érintő egyenes.

Kapcsold fel, kérte a nőt. Róza felkapcsolta. Aztán megint le. Aztán fel, aztán le, aztán fel, aztán le...

Diszkó, mondta aztán, majd felkapcsolta megint, és úgy is hagyta.

Egy diszkóban ismertelek meg, nevetett fel a férfi.

Az nem én voltam, drágám... Valamelyik kis kurvád, az lehet...

Nana, kiáltott a férfi. A kurváimat tisztességes kuplejárokban gyűjtöttem be. Mindenki más szemérmes, illetudó kisasszony volt, nekem elhíhated.

Kivéve én.

Kivéve te... Idejössz?

Odamegyek.

A szomszéd lehúzta a vécét. Mindig ilyenkor jön rá a vizelhetnék. Úgy vizel, mint egy teve.

Szomjas vagyok, mondta Róza. Adsz a pálinkából?

Kérlek rá...

Róza a szájához emelte a poharat. Rózsás, vörös ajkai úgy nyíltak meg, ahogy kagyló héja cuppan a vízben.

Mi a baj a kilencvenes évekkkel, kérdezte aztán, ahogy ivott. Az ital megette a lelkét az onomód.

De a férfi másra figyelt. A fényt nézte a szoba plafonján. Sárga ívek a szürke semmiben. A szürkébe képzelte bele magát. A szürke leglényegibb, legszürkébb világába, mely már olyan szürke, hogy káprázik tőle az ember szeme. Akkor, abban az állapotban, a szürke legmélyebb bugyraiban gyakorlatilag minden szín külön és tisztán látható, ahogy felvillan a semmi határvonalán. Ez volt a baja a kilencvenes évekkkel, de

ezt nem tudta elmondani. Inkább oldalra fordult, és befúrta arcát Róza combjai közé. Jobbjával magához húzta a nő kezét.

Ez az Agamemnón olyan lehetett, mint Bruce Willis, nem, kérdezte elgondolkodva Róza ujjait morzsolgatva. A harcosoknak könnyű... Látod, engem felemésztettek a szavak. Minden leírt szó egy maréknyi sejt. Egy tépetnyi tüdő, egy marcangolásnyi máj, szív, szerelem. Agamemnónra mehet a főcím, de én meghalok. És Bruce, a sírból szólok, a világ kurvára nincs megmentve még.

Róza, ez az áldott nő, megint felnevetett. Bolond vagy...

Bolond bizony, mondta férfi. Ti meg olyan jók. Az ápolásra vagytok megteremtve. Klassz, mondta Róza.

Nem, komolyan mondom, dörmögött a férfi. Arra vagytok, vagyis arra voltatok, hogy begyógyítsátok a sebeket. Már nem emlékeztek erre mindannyian, mert elvette az eszeteket a sok sorozat. Ti már mindig csak tervezgettek. Azért tervezgettek, hogy kiszabaduljatok valamiből, amit nem tudtok az uralmatok alá hajtani.

És te, kérdezte Róza. Nem azért írsz, hogy kiszabadulj?

Nem, felelte tűnődve a férfi. Én ott vagyok. El akarok benne mélyülni. Az aljára akarok érn.

Akkor örömmel közlöm, hogy ott vagy.

Na, ja... Egy tervem volt... az igaz. Három szeretőmből akartam megszervezni egy kis színtársulatot. A versmondó lányok...

Tudom, mondta Róza. Tehát terveztél te is.

Terveztem. Hiba volt. A tervezésnél nincs femininebb szokás.

És a mérnökök, a hadvezérek?

Elnőiesedő szakma mind.

Aha...

Mondd, ilyenkor mi jár a fejedben? Úgy értem, milyen emlékek hatására vagy ilyen hülye, kérdezte Róza komoly ábrázattal. Úgy tűnt, valóban és behatóan érdeklí a téma. Elvett egy szál cigarettát a férfi csomagjából, elsétált a polchoz, rágyújtott, aztán szigorú arccal visszaült. A köpeny, az a fekete csipkés köpeny, ami inkább volt szexi, mint praktikus, felcsúszott a combján majdnem a combtövőig. Meg akarsz ölni, kérdezte a férfi. Majdnem rám ültél. Megint gonosz vagy, mondta a nő, és miközben beszélt, vörösre lakkozott körmeivel lepöccintette a szűz hamut. Az első hamu, ami a friss cigarettaszál égése után marad, még olyan daliás, peckes, még akkor is, ha csak hamu. Mondhatni, elégettségében és foszlott, szürke anyagában férfias. Még őriz valamit a lényegéből, a papírba tekert dohány alakját viseli, ha rogyantan bókol is a föld felé. A lehamuzott cigi nőivé, asszonyivá lényegül. A parázsról letört salak vége gömbölyded, egyenetlen vagy hegyes. Onnantól kezdve művészeti és nem csupán elszenesedett geometria. Szóval, kérdezte Róza. Mire gondolsz? Kérlek, ne vicceld el, jó? Komolyan érdekel...

A férfi felemelte a fejét. Mire is? Megnehezítéd a helyzetemet, azzal, hogy nem viccelhetek. Mondhatni, beszorítasz a létem lehetőségei közé. Egyszóval szívatasz. Tudod, hogy nem gondolok soha semmire. Ha úgy kell tennem, mintha gondolnék bármit is, akkor arra csak cinikusan és viccelve vagyok képes. Visszahanyatlott a párnára, és köhögni kezdett. A gondolataim olyanok, mint ez a köhögés..., dadogta krákogva. Ritkán törnek elő, és visszataszítóan nyálasak.

Róza az ajkaihoz emelte a cigit. Nem mersz róla beszélni, mi, kérdezte nevetve. Mindjárt véged, te meg finnyáskodsz. Mitől félsz még? Tőlem? Ami fájhat, mindent tudok. Az összest... Egy sincs, aki ne hívott volna föl, miután megdugtad. Mind nekem sírta el, hogy micsoda alak vagy. Haragszol, kérdezte a férfi. Tulajdonképpen nem, felelte a nő. Én akartam a második anyád lenni, nem kényszerítettél semmire. Elintéztem, ha rossz fát tettél a tűzre. A férfi elmosolyodott. Nehezebb volna meghalnom, ha nem tettem volna meg... Róza nem válaszolt. Elnyomta a csikket, piros körmeivel megkocogtatta a kerámia hamutálat, aztán a férfihoz hajolt és megcsókolta.

Mert te mindennek megadod a módját, suttogetta a fülébe.

A férfi túrte azt a csókot. Aztán kinyitotta a szemeit, belekapaszkodott az ágy szélébe, és nagyokat nyögve felült. A lábait erőlködve kilógatta a takaró alól, rátámaszkodott a faragott támlára, és felállt. Impozáns ónémet ágy volt, amiből kikelt. Csoda, hogy elengedte.

Ott imbolygott mellette egy darabig, mintha égetné a talpát a padló. A vér kiszaladt a fejből, egészen elfehéredett, a hasa meg kibuggyant a pizsama alól, mintha csak arra várt volna, hogy felszabadítsa a beleket, a gyomrot, a húst és a zsírt elfolyó, két-dimenziós valóságukból a gravitáció.

Elfutsz, kérdezte Róza és kuncogott. Csak ki akarok nézni, mondta a férfi, és eleresztette a nehéz ágytámla faragott díszzeit. Egy rózsza mintája mélyen a tenyerébe nyomódott, de nem vette észre. A fényt akarta már látni. Az éjjeli utcai fényeit, ha már nappal mindig aludt, mint akit fejbe vertek. A sárga lámpák izzó gödreit szerette volna megnézni, ahol besüppedt az ég, talán be is szakadt egy kicsit, a betonba karistoltt lépteket szerette volna újra látni, a kopogó cipősarkak nyomát, a szemközti bérház elé kitolt mohazöld kukákat, a kukákból kicsorgó tyúkvért, tojáshabot, az összeforrt szemét kiömlő könnyeit, azt a fargott kaput a, hatvenkettő bejáratát, ami alatt már a múlt században is váltottak csókokat, sőt, kurvák is őrséget álltak néhanap, azon a kapun a díszeket, azt a három hatalmas rózsát, amik kinyíltak a fából valami asztalos vésője nyomán.

Botorkálva, tyúklépésben ment előre a bútorok között.

Segítsek, kérdezte Róza.

Ha fel tudod állítani, kiverheted, mondta a férfi. Vissza se nézett. El se mosolyodott. A múltba vezető utat nem jellemezhet más, csak szigor. És ott volt a múlt. A kopott beton. A sárga fénybe áztatott, levet eresztett idő. Elérte az ablakot, belemarkolt az ablakkeretbe, aztán lassan nekidöntötte a fejét a hűvös üvegnek.

Mit láatsz, kérdezte Róza.

Egy nagy, bebaszott csapatot, mondta a férfi.

Engem is?

Te is ott vagy, de egyedül.

Nem ma van akkor, mondta Róza.

Nem ma.

Ez a rendszerváltás estéje nem?

De, mondta a férfi, és arra gondolt, vajon melyik volt a rendszerváltás estéje? Talán a kedd.

Mit csinálunk, kérdezte a nő.

Jól vagyunk, válaszolt a férfi. „Míg nézi a meccset, nyelve se mozdul, guvad a két szem, izgul. Így múlik az este, asszonya túri, nem máshol bassza a férfi pénzt. Majd ha veszített, alszik. Ám ha nyert a csapat, kocsmába indul ünnepi díszben, inni a vodkát, jót dagonyázni...”, skandálta halkan.

Mocskos a harc, ez a kurva találmány, férfi hiúság a gyászba vezet..., skandálta rá Róza. Jó ott? Az ablaknál? Jó, mondta a férfi. Jobb lenne ott kint. Jó volt az a kis szőke...

A feje úgy pihent a fagyos, párás üvegen, mint disznóagy a nedves bádagon a mészáros pultja előtt. Nyugodt látvány. Hovatovább: békés. A háziasszony papírban kapja, otthon rántja vagy vesével pirítja a hagymán. Jól ki kell mosni előtte persze, az agyat lehártyázni, van, aki fokhagymás tejbe áztatja be. Van, aki babérral keseríti.

Mit csinálunk, kérdezte Róza.

Énekelünk és iszunk, mondta a férfi. Megcsókolom a szőkét.

Emlékszem, mondta Róza. Aznap feküdtél le velem először.

Aznap, mondta a férfi. Jó este volt.

Rettenetes volt, felelte Róza. Máshogy látod ma, az üvegen át... Akkor gyűlölted magad. Az estét, a haverokat, engem, még a kis szőkét is. Azt üvöltötted, hogy „elég”... Le akartál lépni. A Múzeumba akartál menni, és dühös voltál, mert a kis szőke dugni akart. Bizony. Hetekig hallgattam, hogy életed legrosszabb estéje volt.

A férfi rátenyerelt az üvegre. Miért van olyan érzésem, mint egy szűz kislánynak, kérdezte elgyötörten. Kioktatsz, folyton kioktatsz... Én meg úgy érzem magam, mint egy hülye. Tele a szám, de érzem, lenyelni undorító, kiköpní meg pazarlás...

Hát igen, mondta Róza, még mindig az ágyon ülve. Folyton óvatlanul viselkedtek ti férfiak. Kiitta a maradék pálinkát. Még csak nem is krárogott. Hiába, Rózát megedzette a sok szenvedés. Azonkívül vérbeli nő volt, és a vérbeli nőket delejezi az elesettség látványa. Valami évmilliókkal korábbi evolúciós állapotba kerülnek, előtörnek vérengző ösztöneik, és úgy ápolnak, hogy közben ölnék.

A férfi nem felelt.

Az utcát bámulta. Az utcán egy nőt. Akkor szállt ki a taxiból. Részegen álldogált, amíg az autó elhajtott a ködös éjszakában. Úgy látszik, féltette a sofőrt. Vagy egyszerűen nem is tudta, mi tévő legyen. Bizonytalanul ácsorgott magas túsarkain, a vádlója megfeszült a harisnya alatt, a szemeit lecsukta, és tétova mozdulatokkal cigarettát keresett hatalmas retikülje redői között. Sose találja meg, gondolta a férfi. Szóke volt. Ez is, mint az a régi. Mintha tegnap lett volna. Legyőzhetetlennek érezte magát. Egyszerre három lánynak is csapta a szelet. A szökével smárolt, a kis barna könnyes szemmel csúsztatta izzadt tenyerébe a papírcetlit, amire a telefonszámát írta fel a rúzsával, egy csóklenyomat is volt a szalvéta másik oldalán... Szép szája volt. Már nem is emlékezett, honnan jöttek, de inni akartak még valamit, mielőtt előrobban a nap a házak mögül. Tavasz volt. Aztán ráunt a szökére, hazaküldte a férjéhez. Taxit hívott neki. A barnácska maga unta el magát. Felszívódott. Sose látta többet. Maradt Róza, meg két üveg konyak. Alig bírta végezni velük.

Tényleg gyűlöltem azt az estét, kérdezte a nőt.

Tényleg. Sosem volt elég jó semmi sem. Mintha arra vártál volna mindig, hogy belehalsz.

De a szex jó volt?

Másnap már igen. Akkor már nem csak azt éreztem, hogy izzadságtól nedves a bőröd, és csak bosszúból kefélsz.

Bosszúból? Ez jó...

A nő az utcán nekidurálta magát, és elindult a szemközti ház kapuja felé. Nyilván ő is azt hiszi, hogy jól van, gondolta a férfi. Hogy ez egy jó este volt... Aztán kiderül, hogy csak a vágyai reptették olyan messzire. Az ember belelát mindent a külvilágba. A nő megállt, előkereste a kulcsát, aztán a zár felé dőfött vele. Aztán mégegyszer... A negyedikre leszúrta, és bement.

Mindig ilyen voltál, mondta Róza. Mindig képzelegettél csak. Az ujjaival dobolt a combjain. Pattogó hangot adtak a formás ujjak a feszes barna bőrön.

Nem tudom, miért, motyogta a férfi. Gyerekként szerettem sétálni Óbudán. A régi házak között. Ma már egy sincs meg belőlük. Mindig úgy képzeltem, hogy megyek valahová. Hogy várnak valahol. Egy kancsó borral, jó szóval. De jó volt tudnom,

hogy magam vagyok. Hogy nem vár senki sem. Hogy senkihez nem fűz semmi. Nem kell időre odaélnem, nem kell meginnom a boruk, nem kell felelnem nekik. Meg-megálltam egy-egy ház kapujában, felágaskodtam, és benéztem a fába vágott kicsi kémlelőablakon. Néztem az udvaron száradó ruhát, az aranyeső bokrárt, a téglával kirakott kis utat, ami a virágágyások felé vezetett... Mindez olyan ismerős volt. A béke tornáca. A bor. A ruhák, a mosószer illata, a tátikák... Aztán mentem tovább. A kép-zelt kocsmában ücsörgő képzelt cimborák felé. Közben Kosztolányiról merengtem. Hülyeség! Tizennégy éves voltam. A lány, aki először megcsókolt, nem értette, hogy először mért nem hagyom. Még fiatal vagyok, úgy érzem, mondtam neki az orosz terem falának dőlve. Érted? Marxot olvastam, Voltaire-t, Marcus Auréliust, de csókolózni fiatalnak tartottam magam. Aztán meg alig bírtam abbahagyni. Azzal a lánnyal speciel Sartre-ról vitáztunk a Duna-parton iskola után. Aztán beleszerettem, és szakítottam vele.

Ez vagy te, mondta Róza. Szeresd meg a betegségedet is, hátha meggyógyulsz hirtelen. Nálad fordítva vannak bekötve a dolgok.

Vagy nálatok. Felelte a férfi. Amit megszerettek, azt bekebelezitek. A világban mindenki valami tulajdonosa. Nem teszel fel valami zenét, kérdezte végül. Alig bírta tartani magát.

Gyere, feküdj vissza, mondta Róza, és felállt, aztán felteszek valamit, ha jobb kedvre derít. A férfi eleresztette az ablakkeretet, és lassan lecsúszott a fal mentén a földre. Hülye gravitáció, mondta, amikor leért. Ha lebegnénk, csak meg kéne löknöd, hogy a helyemre röppenjek. Róza odament, felkarolta, és az ágyhoz vezette. Ha nem lenne gravitáció, kiömlene a bor a szádból, mondta azután. Nem nevetett a férfival.

Jazz jó lesz, kérdezte miután a paplant is ráterítette a férfira.

Jó.

Róza odalépett a lemezjátszóhoz, felnyitotta a barna plexi tetőt, előkeresett egy fekete, bakelit korongot, feltette a tárcsára, és gondosan, mintha cérnát fűzben be, fölé helyezte a tűt. Akárha varráshoz készülődne. Wonderful world. Ezt még vissza kellett varrnia – ezt a dalt és mindent ami jelentett, levágták róla, amputálták, mint egy testrész. A tű döcögve szaladt a barázdák között.

„Jó anyám vagy s majd büszke királyné leszel. Ne sírj! Ne gyászolj, anyám, és sötét ruhát ne ölt. Húgaimnak mondd el, miként esett, s viseljék ők is színes blúzaikat, miket én is hordtam régen, boldogan, játékaink közepette. Küldd áldásomat! S Oresztészt férfitvá neveld, apámat ne gyűlöld, látod, sok harag hová vezet”... diktálta a semmibe, a lemeznek vagy a motornak, mi a lemezjátszóban dolgozott. Úgy érezte magát, mint aki elvetélt.

Akarsz táncolni, kérdezte az ágyból a férfi. A fülét pöckölgette közben, s pizsama inge fölé hanyagul felkötött egy vékony, fekete nyakkendőt is.

Már kitáncoltam magam, mondta Róza a lemez fölé hajolva.
Kitáncoltatták belőlünk a lelket is az elmúlt húsz év alatt, felelte a férfi, és megint előkapirgálta a pakli cigijét.

Tudtad, hogy az a nő terhes, kérdezte Róza a lemezjátszónál ringatózva.

Melyik?

Akit az előbb bámultál. A részeg.

Gyerekre nem szabad inni, mondta a férfi és felnevetett.

Állítólag attól a zöldségestől van, a sarkon, aki már velem is kezdett...

Té is terhes vagy?

Jaj, menj már! Csak próbálkozott... Én szeretlek téged...

Szeretsz? Aztán mit szeretsz rajtam. A múltat?

Megöllek.

Nincs is annál édesebb, replikázott a férfi, mint kinyírni valakit, akit szeretünk. Vége az aggódásnak, a felelősségnek. Pompás anekdotákat lehet mesélni majd a szembe-sülés kényszere nélkül.

Vigyázz, egyszer elfelejtek fájdalomcsillapítót venni, aztán majd viccelhetsz nekem, hogy beszakad a fejed... A lényeg, hogy csak próbálkozott. Próbálkozott, mert görög. A zöldséges görög? Régen bolgárok voltak. És hogy hívják ezt a sármórt? Akhilleusz?

Ráállene, mondta Róza tünődve. Éhes vagyok.

Akkor egyél!

Halkan szólt a jazz, messziről, lágyan, mintha csak langy szelek sodornák ide, valami távoli szigetről, ahol örök béke, unott másnaposság és céltalan gondolatok tanyáznak.

Emlékszel Görögországra, kérdezte a férfi felkönyökölve.

Hogy jön ez ide, kérdezett vissza Róza.

Akhilleuszról jutott eszembe...

Sosem voltál Görögországban.

Nem, csodálkozott a férfi. Tényleg nem? Pedig olyan elevenen él bennem minden. Az öblök, a fehér házak, a Taormina, a színház... Szimón cipészműhelye... Az, mondjuk meg sincs, az igaz, de... Arra is emlékszem, hogy egy nap meztelenül fürödtünk a tengerben, aztán szeretkeztünk...

Mindennel ezt csinálod, mondta a nő. Beképzeled. Olvastad valahol, a lelkedben él, mit tudom én... Aztán úgy mondd, meséled el, mintha valóban megtörtént volna. Tudod, hogy hol fürödtünk meztelenül? A Tiszán. És azért voltunk meztelenek, mert Platónt olvastál éppen, s ez a gesztus a lényegi megtisztulás jelzése volt. Vissza-

térés Auliszba. Nem is értettem, hogy jön össze Platón és Euripidész... De nem szeretkeztünk, mert Te, amint előgyalogoltál a vízből, és megszemlélted dermedten fityegő büszkeségedet, valami paradicsomi örömmel kijelentetted, hogy nektárra vágysz. Magadra tekintél egy törölközőt, és elgyalogoltál a parti bodegához inni. Én ott maradtam a homokban, a falevelek és a szúnyoglárvák között, és fáztam. Egy lakban vártam meg, hogy végre berúgj, és boldog legyél. Na! Ez volt a te Görögországod.

Érdekes, mondta a férfi. Én határozottan emlékszem a színház romjaira. Az orkhészt-rán szeretkeztünk... A romok rőtek voltak, az ég narancsszín, a bőröd hófehér. Mint egy szobor.

Fantasztikus író vagy, mondta Róza, és az ablakhoz sétált. Már ezerkilencszázkilencvenhétben rájöttem erre. Amikor először hoztál el ide. Ez a szűk, romos belvárosi utca, a vén és fogköves házaival neked akkor Párizst juttatta eszedbe. És mert egy picit emelkedik, egyenesen a Montmartre-ra képzelted magad. Két órát meséltél nekem Van Gogh-ról, a Lapin agile-ről, Picassóról és a szajhákrról a kapuk alatt. Lenyűgöztél. Akkor szerettem beléd. Elhittem, hogy ez itt Párizs. A Tiszánál is elhittem, hogy Görögországban vagyok. És tudod mit? Most is elhiszem, hogy mindez megtörtént velünk. Csak már nem tesz boldoggá...

Kár. Az egész húsz év hazugság volt talán?

A férfi elfordult, fejét a paplanba fúrta megint. Orvosság szaga volt. Úgy izzadta ki a gyógyszereket, hogy nem is verejtékezett. Hányingere volt a bőre kipárolgásaitól. Elevenen rohadt.

Nézd csak, kiáltott Róza. Akhilleusz megérkezett a ház elé!

A zöldséges, kérdezte a férfi.

A nőhöz jön, felelte Róza.

A férfi ki sem nyitotta a szemét, úgy szavalta halkán: „Nézzetek rá: Ílion s Phrügia hódítója ő, mint lépdél, koszorú van a fején, bugyog a víz, tiszta víz locsolja; vízharman apádtól, a szent forrásvíz vár reád, leány s az akhájok Íliont dűlni áhító hada. Kérjük Zeusz lánygyermekét, az istenek közt úrnő Artemiszt, hogy érte sorsunk jó legyen. Ó, istennő, küldd Phrügia földjére hellén hadunk, s Trója tolvaj magasára engedd ki-tűzni zászlajaink!”

Fáj, kérdezte Róza.

Fáj, mondta a férfi, megtapogatta a fejét, aztán folytatta. „Már gyűlik a nép, szerte a parton, dicső seregünk sok zászlaja fénylik a napban. Éled a szél is. Szép kép e gyászi napon. S az úr, Agamemnón, nézve a lányát, halni sietni, feljajdult, sírni se szégyellt, e nagy katoná. Íphigeneia, drága, látva a könnyet, ezt mondta neki: „Apám, tekintsd rám, íme itt vagyok, s a testemet hazám üdvéért átadom, önként, Hellász földjének önként áldozom, ha ezt kérte az ég szava. Legyen szerencsétek, ha rajtam áll, győztesen térjetez haza...” Észrevetted, hogy milyen jól illik a jazz az antik sorokhoz?

Aludnod kéne.

Tudom.

Próbálj meg...

Megígérem, suttogta a férfi. Ha meghalok, újra éled a szél.

Nem fogsz meghalni, mondta a nő unottan, és félrehúzta a függönyt. A fény sárga pengéje felvillant az arcán, kettémetszette szelíd vonásait.

Muszáj, morogta a férfi. Tudod, Artemisz joggal haragudott. Minden oka megvolt, hogy megkapja, hogy követelhesse Íphigeneiát...

Aludj már..., kiáltott a nő idegesen, és közben egyre izgatottabban nézelődött ki felé.

A zöldségest nézed?

Azt. Csenget, de úgy tűnik, a nő nem engedi be.

A férfi becsukta a szemét. Tudta, mi következik. A forgás, egyre nagyobb iramban, mint ahogy a kád lefolyójának örvényén táncoló szappandarabok pörögnek körbe, körbe, szédülten, habosan... Ez az ágy volt az ő kanálisa. A lepedő, a paplan tölcse rére tekeredtek a teste körül, s húzták lefelé. Arra gondolt, hogy így kell lennie. Óvatlan volt, ahogy Róza mondta. Óvatlanok voltak a férfiak. Most fáradtan, unottan, a parton bagózva várják a szelet, mi majd a vitorlákba tép, hogy hadra keljenek. Kilencvenben rontottak el mindent, mert hittek a jósnak. Elhitték, hogy tenniük kell valamit vagy hogy semmit sem kell tenniük. Egyre megy. A létezés századik emeletén, a tetőkert mögötti fényes, tiszta üveg madárházban ok és oktalanság összeér. Aminek oka van, céltalanná válik, ami cél nélkül él okára talál. Mit kellett volna tenniük? Talán annak, aki minden este bebaszott valami belső kerületi kricsmiben, hogy így buglyázza össze magának azt a keveset, ami beszólás gyűjtemény egy egész írói, gondolkodói életpályára elég, annak otthon kellett volna maradnia, hogy azok, akik a normális életet éltek, késsel villával falva fel a napokat, legalább egyszer berúghassanak annyira, hogy két napig nem találják a saját lakcímüket. Semmi nincs ok nélkül. Artemisz szent állatát levadászták az ebek... Nincs szél... Kedv volna még a háborúra, menni és mondani az igaz szöveget, aprítani az „éjjellakók” agyában a sötétség árnyait, de nincs már, ami vigyen. Csak lefelé. Pörögve, tehetetlen ringlispílbén a párnán, a lepedőciklon kellős közepén, és várni a halált vagy a felébredést.

Fáradt vagyok, mondta a nő. Benyúlt köntöse zsebébe, s elővette a rúzt. Óvatosan, hogy a férfi észre ne vegye, kikente vele az ajkait vörösre. A férfi nem is láthatta volna. Arccal a párnába temetkezve feküdt.

A görög zöldséges tanácstalanul ácsorgott a szemközi kapu előtt. Tovább csengetni kínos lett volna, elmenni meg céltalan. Ezért aztán rágyújtott hanyagul, mintha azért jött volna ide, mert itt esik legjobban a bláz. Semmi sincs ok nélkül. Semmi sem magában

való. Nem volt túl művelt, nem az antik dramaturgia hatotta át, egyszerűen az ő fejében mindig sütött az Égei-tengeri nap. Ha idejött, hát marad egy kicsit. Ha marad, megadja a lehetőséget, hogy történjen valami. Hogy teljen az idő, egy kavicsot rugdosott ide-oda.

Pihenj, mondta a férfi. Pihenj... Én is alszom. „S már vitte a kőhöz – szavalta a párnába –, megkoszorúzni szőke haját.” Már alszom, látod? Nem szabad feláldoznod magad.... A mi bűnünk volt minden... Mi rontottuk el.

Tessék, kérdezte riadta Róza, és megpördülve az ágy felé kapta a fejét.

Nem szabad feláldoznod magad, felelte a férfi.

Már megtettem, köszönöm, mondta a nő. A tenyere még mindig az ablaküvegen pihent. Kintről egészen jól látszott, a bőre fehér volt, mint a hó, haja még fekete. Érzéki sziluett.

Úgy is megmenekülsz, mondta a férfi. Íphigeneia is megmenekült...

Bizonyára, válaszolta Róza, és félénken kinézett a görög felé megint. Bizonytalan volt még, bár tudta, hogy a drámák mindig az ismeretlenből és az elhatározástalanságból törnek elő. Megnyalta a szája szélét. A rúzsnak mandula és citrom íze volt. A zöltséges épp akkor nézett oda, mondhatni véletlenül, mert a kis kavics, amivel addig focizgatott épp az ablak felé gurult. Barátságosan intett, mintha csak egy tavernából integetne ki, és arca széles mosolyba szaladt. Egy mészköves tengerpart végtelen sziklái vigyorogtak elő a húsos ajkak mögül. Hullámok csapkodták e szirteket, kék tengerár, sós, nedves pernye szállt körülöttük, s talán pár sirály. Róza zavartan visszabiccintett neki. Meglepték ezek a fehér, végetlen fogak.

Istenem, hová megyek?

Suttogott csak, maga elé megint a férfi, mintha a hangját erővel fogná vissza valami alantas ösztön, a megsemmisüléstől való leküzdhetetlen félelem, a bevallhatatlan bűn titka. Pontosan tudta, hogy az áldozati oltárra most viszik a holnapot. Nem lesz több hajnal, nem győzi le többet az éjszakát. A párna a feje körül gyűrötten, mint valami színházi korona, szövetből imitált virágfüzér... Feldíszítette az ágy az utolsó éjszakán. Annyi mindent szeretett volna még elmondani... Már nincs kinek. A jós beszélt. Az áldozatnak meg kell lennie. Szentséges lesz, ünnepi, magasztos, fennkölt és megható. Pont így jött ez a kór is. Dicsőségesen. Győzelmesen. Isteni fényben, és emelkedetten. Vakított mindene. A tünetek, mint díszei, ékesen és uralkodói pompában mutatták meg a bajt. Ilyen volt. Ilyennek találta. Ez az ő személyes haláltusája volt.

Róza még egyszer intett a görögnek. Aztán ránevetett. Mulatságos volt látnia, ahogy tanácstalanul bámulja őt az utca közepéről. Már kékült a kő, ahogy reggeledett, egyre kékült a világ. A lámpafény sárga dukkóját elmosta a remény. A víz felszáradt, begyógyult a csöndön az éjjeli, sietős cipőkopogás zaja. Egy pillanatig teljes volt a némaság. Van egy ilyen pillanat. A szarvas megáll a hegyen, és lenéz a völgybe, a jós szemei

előtt elmosódik a kép, a szél elül, a hullám visszavonul, a lemezjátszón ugrik a tű, a nő szembogara kitágul, a görög elfelejt nevetni, a férfi szíve kihagy, a tömeg az oltárra figyel, Agamemnón behúnyja szemét, a kilencvenes évek megszűnnek elmúlnak lenni, a szeretők keze a másik torkára tapad, a pálinka utolsó cseppje válik légneművé, élet és halál egy kabátba öltözik...

Aztán felébredtek a rigók, és mindent megtöltött, mindent feltépett, minden rést kipótolt, minden begyógyult sebet felszakított az az örült, megháborodott, boldog és reménytelenül elkiabált szónoklatuk.

Róza a házuk kapujára mutatott, majd kinyújtott ujjával jelezte a görögnek, hogy jöjjön közelebb. Jöjjön a kapuhoz. Jöjjön fel, ha akar. A görög elvigyorodott megint. Nem tűnt meglepettnak, éppen csak korábbra várta, hogy tényleg történik valami. Nyitásig még így is egy órája maradt. Eldobta a cigit, és miután gálánsan meghajolt a nő felé, ruganyos léptekkel a kapuhoz sietett.

A nő eltűnt az ablakból.

Az ágyhoz ment, megállt. Nézte a férfit, nézte csukott szemét. Úgy aludt, mint akkor. Amikor bosszúból megdugta, éppen itt, épp egy ilyen kék reggelen. Egy végtelenül hosszúnak tűnő éjszaka után. Bosszúból pedig nem lehet kefélni... Nem lehet feláldozni Ifigéniát, csak azért mert, egy vén és zavaros agyú marha úgy képzelem... mert a sors úgy képzelem... mert a történelem úgy rendelte el, hogy akkor, azon az éjszakán a férfi bosszús legyen... dühös a világra, elégedetlen, dölyfös, dacos... mert annyira unta már magát, hogy elkövette a legnagyobb bűnt, levadászta Artemisz kedves állatát. Bosszúból nem megy. Erre gondolt Róza a férfit nézve az ágy mellett, magányosan. Odahajolt az arcához és megcsókolta. Szeretlek, súgta. Aztán felegyenesedett, megvárta haját, a pongyolát kicsit megnyitotta a keblei fölött, s elindult az előszoba felé. Halkan szavalt tovább, maga elé: „Hallotta körben a nép, mint kése a nyakba szaladt, pengéje csendült ott a kövön...S a lány... nem hallott jajszava sem... Jó szelet kínál immár Artemisz, hogy megrohanjuk Íliont. Hát szedje össze lelkét most minden hajós; gályákra föl!”

Az előszobában megnézte még magát, lerúgta papucsát, és belebújt egy fekete körömcipőbe. Így törekenyebbnek érezte magát, s a védtelenség illúziója magabiztossá tette. Semmit se változom, mondta, aztán odalépett a kaputelefonhoz, és benyomta a piros gombot. Hallotta, ahogy a lépcsőházban felberreg, majd kinyílik a kapu. Aztán a léptek zaja. Fürgé léptei vannak, gondolta. Kinyitotta az ajtót. Várta Akhilleusz.

A férfi nem aludt az ágyban. Kapaszkodott. Ujjai görcsösen markolták a paplant, erősen, mintha valami húzná lefelé. A plafon meg csak süllyedt, emelkedett a feje fe-

lett, mint valami gigászi tüdő. A szoba, ez a végső és vértelen mellkas csendesen, pontosan dolgozott. S benne ő. Apró, beteg szövet. Ki kell a testnek mozognia magából az ilyet. Süllyed, emelkedik. S lent a forgás. A gyomor alagútjai. Az örvény. Az ember úgy szenved ki, ahogy arra képessége van. A tekintélyes képzeletűeknek igen színes és mozgalmas halála lehet. Egy szoba sűrűsödik minden, és mégis. Abban az egy szobában benne van minden valaha élt író minden sora. Minden képlet és minden bölcsélet. Hermész Triszmegisztosznak tizenhárom mondata volt. Az se sok. De most az is csak egy szó. Nem tudja mi az. Talán Isten. Vagy pina. Esetleg bor. Vagy valami teljesen más, amit nem is lehet kimondani. Ami maga a forgás. Ez a kurva forgás, ami a mélybe rántja. Indukció. Vagy ellentétes forgás – dedukció. Nincs az a szó. Itt van a nyelvén, de még nem lehet.

Akhilleusz úgy lépett be a lakásba, mint egy ripacs színész. Kitárta az ajtó szárnyait, megállt és elvigyorodott. Egy görög színház volt a fogsora. Egy csomó vakító mész-kődarab. Nyelve szkénéje csábító játékműző. Rózákat nem érdekelték a rossz és műveletlen színészek, csak az a mosoly. Szétnyitotta a csipkés pongyolát, és becsukta a szemét. Az egész görög mitológiával fog dugni mindjárt, in usu baszni fognak rögvést ott helyben, azonnal, semmi elvittel, semmi megmikrózott gyönyör... Itt és most, az előszobai szekrény tetején, a kulcsok között, amikről már senki se tudja, hogy mit nyitnak, és mi van bezárva velük, az esernyőkön, amiket annyiszor kifordítottak már mindenféle szelek, a délutáni órája jegyzetein, amiket gondosan kikészített, hogy itt-hon ne maradjanak, az elmúlt évek minden apró piszkán és mocskán kefélni fog ezzel az idegennel, aki egyébként olyan készségesen biztosítja minden szombatot, hogy csak magyar paradicsomot árul, semmi mást.

Akhilleusz megtette, amit a sors tőle követelt. És Róza hagyta, élvezte, unta, gyűlölte és imádta. A rúzsa szétkenődött a fehér dolomit fogakon. A teste cafatokban lógott, mint tépett vitorlavászon egy akháj hajón. Boldog volt. Megsemmisült.

A férfi az ágyban mindent hallott. „Újra éled a szél. Indulhatsz Trója felé, mért komorulsz hát? Elmondjam? Ha volna erőm még. De senki se hinne nekem...” Nyitott szemmel suttogott maga elé, és tudta, jól van ez így. Artemisz megbékél végre... Még egyszer körbenézett. A szoba már nem mozdult. Nem küzdött tovább. Bordatörötten horpadt föl a plafon. A szekrény ajtaja nyitva... kiomlott belőle minden régi vacak. Ruhák, könyvek, jegyzetek, csók... Az utált bronz lámpácska sárgán pompázott a napsugarakban. Mint egy hülye kakas. A tárgyak sokfélét gondolnak magukról. És a gondolatok is többnek képzelik magukat gyakorta. Boldog, aki egyszer látja így. Amilyenek magukat képzelik. Akkor megtudja, milyenek is.

Már majdnem kimondta azt a szót. Már majdnem volt hozzá ereje.

„Boldogan, Átreidész... E boldogság legrútabb börtönöm. Jó széllel érd el a Phrüg mezőt, s majd boldogan te térj vissza ide! Én várlak, uram. S harácsolj bőven a trója-itól! Élő leányod minden szívdobbanására, s emlékezetének minden pillanatára is jusson belőle bőven arany. Én könnyeimmel váltom meg e drága perceket...”

De van úgy, hogy amikor módunk volna kimondani, már semmi szándékunk nincs arra, hogy megváltoztassuk a történéseket.

Hát hallgatott.

Becsukta szemét, és megszűnt körötte a világ.

Carlos Trillo korai realista noirja: Un Tal Daneri

VERES ZSUZSANNA

Terror Buenos Airesben

AZ ARGENTIN KÉPREGÉNY

Amíg nálunk az utóbbi bő tíz évben dicséretes módon néhány merész kiadó felvállalta a felnőtteknek szóló, külföldön már régen elismert képregények forgalmazását (a Titkos Fiók megjelentette Enki Bilal Szörny-tetralógiáját, A Cartaphilus Neil Gaiman, Alan Moore műveit és a Nyitott Könyvműhely Art Comix sorozatában kortárs művészekkel ismertette meg az érdeklődőket), addig a világ másik felén, Argentínában a *historietas* ugyanolyan gazdag múltra tekint vissza, mint az angolszász területeken, és néhány rangos szerzője a komoly művészeknek kijáró tiszteletben részesül. Az első argentin képregény magazin, az *El Tony* 1928-ban indult el csaknem hetven esztendeig tartó útjára, a fénykort pedig a második világháborút követő évtizedek jelentették, amikor számos európai, főleg olasz rajzoló gyűlt össze Buenos Airesben. Megalapították a „velencei csoportot”, kísérleti jellegű munkák garmadáját létrehozva, ekkortájt még az Észak-Amerikában divatos témák és ábrázolásmód hatása alatt.

Az argentin képregény egyéni arculatának kialakulásához – bármilyen különös is – nagy mértékben hozzájárult a belpolitikai helyzet szélsőséges ingadozása. 1930 és 1976 között öt, vezérkari tisztek által végrehajtott puccs zajlott le az országban; a katonai diktatúrák és a tétova demokratikus rendszerek váltakozásának feszültsége arra készítette a művészeket, hogy vagy elhagyják hazájukat, vagy állást foglaljanak a ritkán tapasztalt békés időszakok kiegyensúlyozott nyugalma és prosperitása mellett. Ebben az egzisztenciális bizonytalanságban válik felnőtté az argentin képregény. Kialakulnak sajátos vonásai: az infantilis humor helyét átveszi a szarkazmus és a helyenként nyers erotikával tálalt abszurd szimbolizmus, a spanyol irodalomban és filmművészetben honos fantasztikummal, „mágikus realizmussal”, álomképekkel vegyítve. Témától függetlenül az argentin képregény mindig tartalmaz politikai utalásokat, ami bizonyos olvasóközönség számára érthetetlen és érdektelen. Egyebek mellett ez az a vonása, ami piacképtelenné teszi az ország határain túl; nem véletlen, hogy még a legkiválóbb művek közül is csak kevés létezik angol fordításban.

Igy áll a helyzet a klasszikus *El Eternauta*val is, ami spanyolul több átdolgozásban megjelent, és kiábrándító történeténél talán csak szerzőjének sorsa keserűbb. Héctor Germán Oesterheld az ötvenes évek közepétől saját folyóiratában, az *Hora Ceróban* kezdi publikálni az *El Eternauta* meséjét comic strip formában, Solano López rajzaival. A sorozat azonnal sikert arat, bár a szerző 1969-ben aktuálpolitikai utalásokkal kibővítve újrajrja és akkori alkotótársával, Alberto Brecciával szokatlanul komor képvilágot készített hozzá, ami sok korábbi rajongót kiábrándít. Ebben az időben Oesterheld már aktívan politizál: újságíróként pellengérré állítja a szélsőjobboldali

„diktatúrákat”, folyamatosan támadja a kormányt, és fittyet hányva az 1966-ban bevezetett cenzúrának, képregényt ír ideáljáról, Ernesto „Che” Guevaráról (La vida del Che). Bár ezt hamarosan betiltják – az eredeti példányokat elkobozzák –, a mű napjainkban is könnyedén beszerezhető spanyolul. A szerző vesztét mégsem a rebellis példakép pedesztálra emelése okozza, ahogy sokan vélik, hanem a montonero gerillákhoz való csatlakozása. Ez a szélsőbaloldali, fegyveres terrorista csoport emberrablások, orvgyilkosságok és robbantásos merényletek révén próbálja beteljesíteni az egyenlőség államáról szőtt idealista álmát. Az *El Eternauta* második részét Oesterheld titkos rejtékhelyeken megbújva írja – nyílt hadüzenet ez az államhatalomnak –, egészen 1976-os, máig tisztázatlan eltűnéséig. A következő években még látni vélik börtönökben, fegyencelepeken, de nyilvánosan soha többé nem bukkan fel; mint ahogyan négy lánya sem, akiket férjeikkel együtt letartóztatnak (a legidősebb huszonöt, a legfiatalabb tizennyolc éves). Valamennyiüket „eltűntnek” (*desaparecidos*) nyilvánítják azzal a sokezer emberrel együtt, akiket politikai meggyőződésük miatt bebörtönöznek és állítólag meggyilkolnak a Jorge Rafael Videla tábornok nevéhez fűződő „piszkos háborúnak” nevezett tisztogatás éveiben.

Az *El Eternauta* azonban nem száll a sírba szerzőjével együtt, épp ellenkezőleg: pár évtized leforgása alatt mindkét változat kultuszrangra emelkedett, főhősének életnagyságú portréja a legforgalmasabb Buenos Airés-i metrómegálló falát díszíti. Az apokaliptikus sci-fi történet egy kellemesen induló estén játszódik a főváros északi negyedében, ahol négy barát összeül szokásos kártyapartijára. Váratlanul erős hóesés kezdődik – ami arrafelé jóval ritkábban fordul elő, mint az államcsínyek –, és a rádió vészhelyzetet jelent. Elmegy az áram, lebénul a közlekedés, kiürülnek az utcák, miközben a halálos hópelyhekről kiderül, hogy radioaktív sugárzást bocsátanak ki és elpusztítanak mindent, amivel érintkeznek. Hőseink, az atomkor Robinsonjaiként, saját otthonuk foglyaivá válnak, speciális védőöltözetet készítenek és elindulnak a kihalt Avenida Maipú sugárúton élelmet és fegyvert szerezni. A fejetlen rémületben lézengő túlélők megvadulnak, eluralkodik a dzsungel törvénye, az emberiség önpusztító történetének köre bezárul és a zaklatott, eltompult tudat tárgyiasult kivetítődéseiként különböző szörnyek jelennek meg óriszovarak és „embergépek” formájában, akiket láthatatlan, távoli erőközpont irányít. Az arctalan, valódi megszállókat „los Ellos”-nak („Ők”) titulálják. Hőseink maroknyi ellenállócsapatot szerveznek, hogy megostromolják a lények főhadiszállását (ami talán nem véletlenül a Kongresszusi Plázában rendezkedett be), de segítség és utánpótlás híján végül kénytelenek elmenekülni a városból. A csapat vezetője családját egy úrhajóba menekíti, ám véletlenül az időutazás gombot nyomja meg, aminek következményeként arra ítéltetik, hogy „eternautaként”, „az örökkévalóság utazójaként” hánykolódjon az időben felesége és lánya után kutatva. Oesterheld rendkívül érdekesen megírt, erőteljes humanizmussal átitatott, a hidegháború éveinek szorongását közvetítő komplex sci-fije egyértelmű rendszerbírálatot tartalmaz, egyúttal a „nyugati világ árulásáról” is beszél (a halálos hóesés vélhetően egy elvetélt észak-amerikai atomkísérlet eredménye, amit igyekeznek eltitkolni). Az emberi közösségek állati szintre való lesüllyedését, a családok szét-

hullását, sőt az adott világekorszak végét különösen baljós fényben tünteti fel a Szent-háromság Városát és Szűz Mária Kikötőjét (ez Buenos Aires teljes neve) körülölelő Avenida General Pazon vívott csata, amelynek során az idegen megszállók gyűrűbe fogják a civilizáció központjaként feltüntetett mikrokozmoszt. A szerző – elkötelezett baloldali idealistához híven – a „kollektíva erejében” látja az utolsó reménysugarat.

Az 1969-ben átdolgozott El Eternauta vizuális világa nagyban különbözik a Solano López-féle realiztikus változattól, de Alberto Breccia nem volt hajlandó változtatni rajta, noha figyelmeztették, hogy munkája nem piacképes. A képregényoldalakon nyomasztó, erősen kontrasztos arcok, kezek ütköznek karcos, sötét utcaképekkel és op-art elemekkel. Egy panelen belül többféle ábrázolási technika látható; a hangsúly a szereplők benső világára helyeződik és tökéletesen visszautkrözi a klausztrófóbiát, az életükért elkeseredett küzdelmet vívó, rettegő emberek lelkiállapotát.

Alberto Breccia akkor is a műfaj zseniális alkotója lenne, ha ezen a képregényen kívül semmi egyebet nem készített volna. Hosszú pályája szakadatlan kísérletezés és művek szellemének megragadása és vizuális közvetítése érdekében úgy, hogy közben saját stílusa is drasztikus átalakuláson megy keresztül. Munkáit elnézve hihetetlennek tűnik, de soha senki nem tanította rajzolni, autodidaktaként sajátította el a szakma alapjait. A kulturális és gazdasági fénykorát élő, lüktető metropolisz kevésbé vonzó oldalával ismerkedik meg, amikor gyerekként Uruguayból Buenos Aires egyik leglejobbantabb külvárosába költözik. A vágóhidak, olcsó csapszékek és nyilvánosházak környékén – amit későbbi munkáiban rendkívül érzékletesen megidéz – gyári munkásként és mészároslegényként robotol, míg szabadidejében, egyéb eszköz híján, közönséges szénrel rajzol. Ehhez képest nagy előrelépést jelent az El Reservó magazin szerződése, még akkor is, ha csak comic stripeket és borítókat kell készítenie tucatjával. Az ötvenes években szerencsésen egymásra találnak Oesterhelddel, számos közös munkát jelentetnek meg, miközben Breccia sci-fiket és westerneket is rajzol európai kiadók számára. Ez az időszak pályája szempontjából kevésbé jelentős, mert az elfogadott Raymond- és Caniff-stílust utánozza, eléggé ügyesen, de egyéni vonás nélkül. (Ekkoriban mondja neki olasz kollégája, a Corto Maltese sorozattal ismertté vált Hugo Pratt: „Amit csinálsz, az szar. Ennél sokkal jobbat is tudsz.”)

A vízvázalást kétségtelenül a Mort Cinder jelenti, Oesterheld legterjedelmesebb, legbonyolultabb – máig angol fordításra váró – munkája, ami 1962-1964 között comic stripként fut, majd gyűjteményes kiadásban is megjelenik és bizonyos időközönként azóta is kiadják, mint az argentin *historietas* egyik örökbecsű mérföldkővét. A címszereplő hasonlóan magányos, sodródó figura, mint az El Eternauta hőse: valamilyen rejtélyes oknál fogva arra ítéltetett, hogy afféle bolygó zsidóként vándoroljon a történelem fontosabb eseményei között, idő- és térbeli korlátozás nélkül. Az idős londoni antikváriussal együtt (akit a művész önmagáról mintáz) horrorisztikus és fantasztikus időutazás részeseivé válnak: visszacsöppennek az első világháborúba, a thermopülai csatába és Babel tornyának építéséhez. A Mort Cinder Breccia érett

korszakának kezdete: a kontrasztos fekete-fehér ábrázoláson túl hihetetlen expresszivitással teremti meg a német némafilmek klausztrófó hangulatát és egyre merészebben kísérletezik a kollázssal. A hetvenes években grafikai újítások sorát vezeti be a képregény világába, míg megtalálja a hozzá legközelebb álló témákat: Poe, Stevenson, Lovecraft dermesztő atmoszférájú műveinek rendhagyó adaptációit készíti el. Az utóbbi író novelláival zsebkönyv formájában egy Madridból Milánóba tartó hosszú vonaton ismerkedik meg, és azonnal beszippantja különös világa: „Három éven át teljesen alámerültem Lovecraft univerzmába – meséli utólag. – Az foglalkoztatott, hogy vajon képes vagyok-e vizuálisan ábrázolni azt, amit leírt. Úgy akartam átjárót találni az irodalom és a képregény művészete között, hogy közben megmaradjon mindkettő saját karaktere. Hamarosan ráébredtem, hogy az ábrázolás hagyományos módjai elégtelenek Lovecraft világának kifejezésére, ezért új technikákkal próbálkoztam, mint például a monotípiá és a kollázs. Már azok a formátlan szörnyek is, amik az El Eternautában szerepeltek, ugyanilyen eljárással készültek. Nem akartam az olvasót saját elképzeléseim befogadására korlátozni, azt akartam elérni, hogy ő is tegye hozzá a magáét. Az ábrázolt durva jelenségekkel felkínáltam a lehetőséget, hogy saját rémületét is belekomponálja... Arról van szó, hogy a kifejezőerő közvetítése érdekében minden ábrázolt jelenség különböző grafikus megoldást igényel és ehhez különféle eszközök szükségesek. Ez a képregény, ez a rajzolás. Nem kell ecsetre és tintára korlátozódni. Sok mindennel lehet rajzolni: kalapáccsal, madártollal, habbal, vagy akár egy pálcával.” Az 1973-ban elkészült Cthulhu mítoszával (Los mitos de Cthulhu) Breccia megteremtí az absztrakt képregényt, amely befogadásának nehézségét főleg az okozza, hogy a mániákat, félelmeket, szorongásokat nem lehet vizuálisan ábrázolni: a művész voltaképpen a láthatatlan ábrázolására törekszik pusztá benyomások alapján. Ezek a benyomások olykor annyira intenzívek, hogy az olvasót a fizikai szintig elmenően megragadják és valamiféle ősi, ösztönös félelmet ébresztenek fel benne. Az uruguayi művész az absztrakció, a szimbólumok, a szinesztézia bevezetésével a posztmodern képregény előfutárává, sőt mindmáig felülmúlhatatlan mesterévé válik. Az érett korszak főműveiben gyakran karikatúrisztikusan eltorzítja a figurákat, vagy akár elhagyja a figuratív ábrázolást, a környezetet pedig teljesen a szereplők lelkivilágának kivetítődéseként alkalmazza, mint az Un tal Daneri (1974–78) esetében, amely az általa jól ismert külváros düledező házai, sáros földút-

*Héctor Germán Oesterheld (1919–1977?).
Az író, miután családjával együtt csatlakozott egy szélsőbaloldali gerillacsoporthoz a Videla-rezsim idején, rejtélyes körülmények között eltűnt*

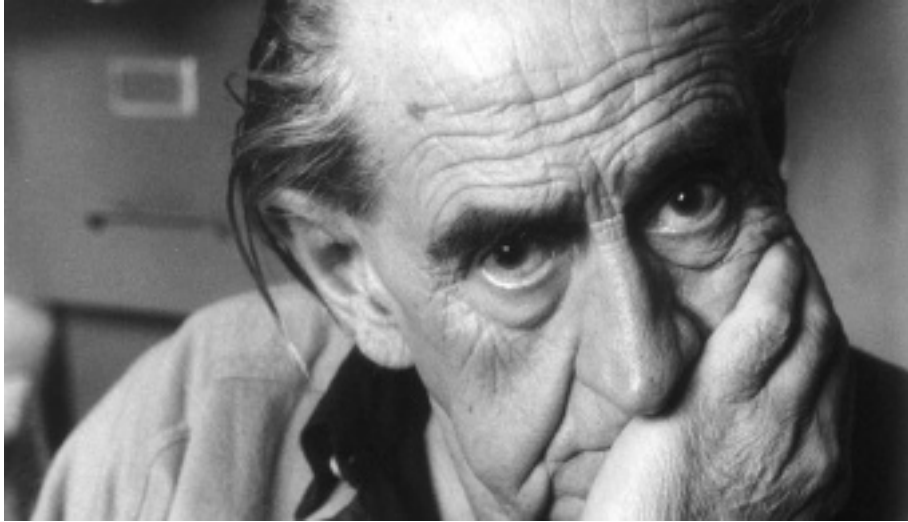
jai, sivár téglafalai között játszódik, felette a vigasztalan, piszkosszürke felhőkkel be-mocskolt éggel, amit Breccia habbal, a kompozícióba ragasztott kivágásokkal és borotvapengével karcolt csikokkal tesz hátborzongatóvá. Más stílusban kivitelezte Juan Sasturain érdes társadalmi szatírját, a négykötetes Perramust, aminek angol nyelvű publikálását a Fantagraphics vállalta fel. Annak ellenére, hogy „vérfagyasztó politikai horrorklasszikusként” hirdette, langyos fogadtatásban részesült az Egyesült Államokban. Nem meglepő, mivel a Perramus története az argentin helyzet beható ismerete nélkül teljesen érthetetlen: szimbólumokkal, idézetekkel telezsúfolt, kegyetlen allegória az erővel megragadott államhatalom lélekveszejtő elnyomásáról (magától értetődik, hogy arrafelé ez kizárólag szélsőjobboldali militarista „elnyomást” jelent). A Perramus eredetileg egy esőkabát márkája, ezt a „nevet” viseli az emlékeztetkiesésben szenvedő hős, aki tányérsapkás koponyákként ábrázolt rendőrök elől menekül. Hogy milyen borzalmas tettet követett el, ami miatt szörnyű lelkifurdalás gyötri, azt csak akkor tudjuk meg, ha alámerülünk az elejtett utalások feneketlen kútjába, amelyen maga Borges vezeti át hősünket – mint Dantét Vergilius –, többek között dekódolt Quevedo versekkel (a spanyol barokk költőjének misztikája aligha segíti az olvasót a homály eloszlátásában). Sejthetően „Perramus” egy titkos kormányellenes csoporthoz tartozott, amely merényletet hajtott végre; erre utal a többször említett Sheraton Hotel, ahol a montonerók valóban bombát robbantottak. Ő azonban elmenekült, cserbenhagyta bajtársait, bűne tehát a gyávaság. „A legemberibb, leghétköznapiabb bűn” – kommentálja Sasturain. – „Nem áruló, csak gyáva”. A továbbiakban részt vesz egy úgynevezett „haláljáratban” (vuelo de la muerte): a Videla-rendszer bukása utáni nyomozás során kiderült, hogy ilyenek ténylegesen léteztek már Perón utolsó éveiben is. A nemkívánatos politikai ellenfeleket likvidálták, a becsomagolt testeket hajóra rakták és beledobták a La Plata-öböl vizébe vagy a nyílt óceánba. Találkozhatunk üzletembernek és filmproducernek álcázott, észak-amerikai szélhámosokkal is, akik különösen aljasul bánnak latin szomszédaiikkal: rákényszerítik őket a fogyasztói társadalom minden agymosó szemetének megvásárlására a teljes eladósodásig (újabb utalás Videla juntájának tagjaira, akiket állítólag az USA által pénzelt katonai akadémián képeztek ki). A második epizód Buenos Airesben játszódik választások idején, és az aktuálpolitikai események mellett a város alapos ismeretét is megkívánja. A többször idézett El Eternautában vázolt helyzethez képest A Város Lelkének társadalmá lényegesen rosszabb: nem elég, hogy nem harcol az „elnyomók” ellen, de egyenesen tüntet a katonakormány mellett. Breccia főleg vízfestéssel és kollázssal mutatja be „Perramus” tehetetlen sodródását; a girbegurba vonalak, sötét foltok, utalásszerű arcok, háborgó utcaképek zaklatott körforgásában egyedül az idősmester, Borges ábrázata letisztultan realiztikus. Az uruguayi művész utolsó munkái között van Ernesto Sabato Hősökről, Sírokról (Sobre Héroes y Tumbas) című nagyszerű regényének a függelékeként megjelent bizarr történet képregényadaptációja. A Jelentés a Vakokról (Informe Sobre Ciegos) akár a „Fernando Vidal Olmos megszállottsága” címet is viselhetné. Sabato első regényének, az egzisztencializmus egyik alapkövének tartott Az Alagútnak (El Túnel) főhőséhez hasonlóan, itt is egy szurre-

alisztikus képzelgésektől hajsztolt fiatalember áll a középpontban. Fernando Vidal Olmosnak az a paranoiás meggyőződése, hogy a vakok jól szervezett „szentségbe” tömörülve emberáldozatokat mutatnak be földalatti sátáni rítusok keretében, hogy magukhoz ragadják a világhatalmat. Fernando először követi őket a város utcáin, majd „alászáll” a vélt barlangjukba, hogy bizonyítékot szerezzen és jelentést készítsen a Vatikán számára (!) az összeesküvésről. (Aligha meglepő, hogy saját félelmeinek torz kivetítődéseivel találkozik odalent.) Hasonló mániákusról szól Breccia következő képregénye – kevés színes munkáinak egyike – az El Dorado, Lope de Acuirre delíriuma is: a valós tényeken alapuló történet a XVI. századba kalauzolja olvasóit és erőteljes expresszivitással eleveníti fel a lázadó spanyol konkvisztádor vérrrel megjelölt útjának jellegzetes állomásait az Amazóniai esőerdőben.

Az argentin képregény sokszínűsége közelszem merül ki a horror és a sci-fi bizarr keverékében, vagy elmekörtani esetek boncolgatásában. Mindig is létezett egy könnyebben fogyasztható, kevésbé nyomasztó vonal, erotikával, humorral fűszerezett történetekben kivitelezve. Ez is felnőtt közönséghez szól és nem mentes a szarkasztikus társadalombírálattól – minthogy az Oesterheld, López, Breccia és társaik utáni korosztály politikai álláspontja ugyanolyan engesztelhetetlen, mint elődeiké –, de a keserű pirulát sajátos humor és a „mágikus realizmusnak” nevezett művészeti irányzat – ami éppen egy latin-amerikai író, Gabriel García Márquez írásaival kapcsolatban került előtérbe – egzotikus cukormázába mártva adja be közönségének. Nem újkeletű jelenségről van szó: a spanyol irodalomban leginkább Calderón barokk drámája óta kulcsfogalom az „életálm”, a XX. századi filmművészetben Buñuel egész munkásságát végigkíséri (és még számos művészt). Késői remekművében, A Burzsoázia Diszkrét Bábjában már képtelenség különbséget tenni álmom és ébrenlét, reális és szürreális, valóban megtörténő és pusztán a gondolatban formálódó események között. Úgy tűnik, hogy a spanyol gondolkozás számára álmom és „valóság” között nincs lényegi különbség. Ez a rendkívül érdekes jelenség (amely elmélyültebb kutatást érdemelne) kezdettől fogva megjelenik az argentin képregényben is. Talán legjellegzetesebb példája Carlos Trillo korai munkássága, aki húszéves korától nemrégiben bekövetkezett haláláig a legkülönfélébb témájú műveket veti papírra és a leg-rangosabb rajzolókkal működik együtt. Trillo ma már klasszikus korai művei Az örült Chavez (nem a néhai venezuelai elnökről van szó, a Chavez gyakori vezetéknev) és a Señor López Kiskapui a hetvenes években indulnak évtizedes útjukra Horacio Altuna nagyszerű rajzaival. Señor López ötoldalas történetei az El Clarín oldalain a mai napig őrzik varázsukat. A főszereplő egy negyvenes éveiben járó, elkényelmesedett, kopaszodó hivatalnok, aki – tükrözve a korszak atmoszféráját és az átlagpolgár attitűdjét – mindentől fél: a főnöktől, a hatóságoktól, az orvostól, a nőktől (főleg a feleségétől). Véleménye aszerint változik, kivel beszél utójára, zokszó nélkül eltűri a legnyersebb hangnemű fejmosásokat és mindenkihez igyekszik alkalmazkodni, hogy a konfrontációt elkerülje. Napja legnagyobb részét azzal tölti, hogy vigasztalan irodájában a faliorát bámulja, a munkaidő végét várva, és ha döntéshelyzet elé kerül, bemenekül a mosdóba, aminek ajtaja mögött mintegy varázsütésre egy másik való-

ságban (saját fantáziavilágában) találja magát. Hipokrita polgárként felháborodik, amikor az utcán csokolózó szerelmespárt lát, de az újságárusnál szexmagazint vásárol, amit napilapba rejtve visz haza. Señor López nem annyira önálló személy, sokkal inkább egy jellegzetes típus, a modern társadalom mókuskerekében eltompult közember állandó szorongásainak kivetítődése: éppen ez teszi mindig aktuálissá tragikomikus alakját.

A nyolcvanas években Trillo képregényei sorra jelennek meg folytatásokban a Fierro, El Clarín, Superhumor hasábjain: az Ulises Boedo Rejtélye vagy a Peter Kampf

Alberto Breccia (1919–1993), a posztmodern képregény megeremtője

az erős társadalomkritikát mesés elemekkel átszőtt intelligens történetek keretei közé helyezi. Ettől fogva gyakran dolgozik együtt Domingo Mandrafina rajzolóval, akinek tehetsége főként a karakterábrázolásban és az atmoszférateremtésben mutatkozik meg. Számos közös munkájuk csúcsa a szertelenül szenvedélyes, játékosan rémisztő és cinikusan keserű Zöld Aratás (Cosecha Verde, 1989-90). Ez a – Trillo meghatározása szerint – „126 oldalas bolero” egyszerre noir (címét Dashiell Hammett Véres Aratása után kapta), szerelmi történet és politikai satíra, avagy barokkos cirádákkal és horrorisztikus elemekkel átszőtt abszurd rémálom. A történet helyszíne a La Coloniának nevezett, trópusi forróságtól kornyadozó banánköztársaság, amit egy ostoba és gonosz katonai diktátor vezet egykori náci pénzemberek támogatásával (nyilvánvalóan az argentin viszonyok keresztmetszetéről van szó: köztudott, hogy a háború után sok német menekült letelepedett az országban). A nyomorban tengődő lakosság által csak „Nagy Bábusnak” nevezett diktátor hatalmát egy gyanús börtölnök propagandája segítségével fejti ki, amihez korrupt politikusokból álló kormány asszisztál. Ebben a milióban a naivan lelkiismeretes főhős rendőrként tevékenykedett, amíg vesztére ki nem derítette, hogy a drogszindikátus feje maga az igazságügyi miniszter.

A reménytelen helyzeten busongva alkoholistává süllyedt, állandó vendége lett a bároknak és nyilvánosházaknak. A jellegzetes noir hős (elcsapott, kiábrándult zsarú) életébe hamarosan betoppan a femme fatale, méghozzá a diktátor szépséges unokahúga személyében, akit az agyafúrt propagandista kézzártéttel gyógyító „Érintetlen Szűzként” állít be a népnek. A kétségbeesett fiatal nő azzal bízta meg a detektívet, hogy szerezze vissza azokat a rossz hírű motelban készült zugfotókat, amiket egy ismeretlen zsaroló készített róla és egy miniszterről nem teljesen szalonképes helyzetben. Ettől kezdve a történet hihetetlen fordulatai és bonyodalmai olyan perverz és könyörtelen politikai összefonódásokra derítenek fényt, amitől Hammett ereiben is megfagyyna a vér. A hatalom elől menekülni kényszerülő pár románca csúnya végkifejtésbe torkollik, annak ellenére, hogy a betyárromantikával ábrázolt gerillavezér kész befogani őket. A noirokban szokásos narrációt itt nem a hős szájából halljuk, hanem pletykaszerűen a bárénekesnőtől, a bordély madamjától és a történetet szerző „udvari” propagandistától, akik mind hozzáteszik saját véleményüket: némelyikük az olvasó felé fordulva kitekint a képkockákból és francia parfümmel megtöltött laposüvegből kortyolgatva részeg szóáradatot zúdít rá. („A francia parfüm elnyomja a bűn szagát.”) A figurák változatossága és egyedisége Mandrafina hagyományos, erősen kontrasztos ábrázolási technikáját dicséri, a fokozhatatlan horrort mégis a szerelmespárt eltökélten üldöző, „Iguana” becenevű bérgyilkos testesíti meg, aki a Zöld Aratás folytatásában címszereplővé lép elő. La Colonia olyan hely, ahol a vérfertőzés-szadizmus-szexualitás édeshármasa a felsőbb körökben megszokottnak számít, ahol semmi sem az, aminek látszik, a hatalomért folyó harcban a rokonok is feláldozhatók, néhány hullá meg sem kottyán, a vallást politikai manipulációk eszközéül használják, és ahol a „világ leghosszabb éjszakájának” – vagyis a diktatúra éveinek – sötéttségét semmiféle gerillacsoport nem képes eloszlatni, mert nem tudni, honnan ered, hiszen maga a „Nagy Bábu” is a propagandista szeszélyes fantáziájának kreatúrája a hangsúlyozottan színpadserű díszletek között. A Zöld Aratás kiábrándultsága ellenére szenvedélyes romantikát és sajátosan mókás epizódokat is felmutat; igaz, ezeken inkább hitetlenül mosolygunk, mint őszintén nevetünk.

Az argentin képregény bűnügyi vonalához híven Trillo és Mandrafina munkája az általuk tapasztalt valóságot szélsőségesen stilizálja, de nem szelidíti meg, ráadásul nélkülöz mindenféle morális fennhangot és didaktikus szándékot. Az angolszász képregénypiac fogyasztóinak számára ez a szemlélet merőben idegen: ilyen förtelmes lenne a világ? Túlságosan puritánok, hipokriták, idealisták, naivak: igen, vannak ugyan problémák – attól függően, hogy a demokraták vagy a republikánusok szerzik meg éppen a hatalmat –, de maga a rendszer alapvetően jó és hazájuk a legtökéletesebb hely az elaggott planétán. Úgy tűnik, „Édentől délre” másképpen gondolják. Itt a fantasztikum a hétköznapiak része; szép és rút, szerelem és halál, kegyetlenség és alázat jól kiegészítik, sőt olyan természetességgel váltják egymást, ahogyan Señor López szürke hivatalából megszökve belép álmai kiskapuin. Ahogyan Borges mondja: „Álomban persze semmi sem különös.” Ám ha egy szerencsétlen véletlen folytán kiderülne, hogy mégis ez a Valóság, az elviselhetetlen lenne.

BORBÉLY LÁSZLÓ

Sötétkéek alkonyat

BERTHA BULCSU (1935 – 1997) EMLÉKÉNEK

A lenyugvó nap végtelenbe nyúló fényei a Balatonon úszó vitorlásra hullanak, ragyogásukkal bearanyozzák a dekken ülő lányt és a porcelánfestőt.

– Forog a szél, Harlekin – szólal meg a fiú, miközben jobb kézzel magabiztosan kormányoz –, de nemsokára odaérünk.

A hajó megdől, s gyorsan siklik a part felé.

– Minek megyünk Balatonszepezdre, Lint?

– Vörös homokkőfalak mögött van a falu – feleli a fiú –, szinte nem is látszik az útról.

– Te mondtad a múltkor, Szepezd az ócska hely. Egyszer partra akartál szállni, hogy bevásároljunk, mert mindenünk elfogyott a hajón, de elkergettek a strandról, nem engedtek kikötni tíz percre sem. Már nem emlékszel?

A porcelánfestő nem tudja levenni a szemét a lány arcáról. Bosszantja, hogy megint bohócarcot festett magának. Ha a szívére tenné a kezét, talán bevallaná magának, hogy nem is bosszúság ez, hanem irigység. Irgyili a lányt, mert olyan szépen tudja kifesteni magát. Sokszor nézte, hogyan fest magának csodálkozó szemöldököt olyan határozott mozdulattal és olyan pimaszul irreális helyre – magas homlokán át föl, egészen a halántékára –, hogy Lint azonnal felismerte benne a naiv művészt. Mert egyetlen vonással így átrendezni az arcot, a mulandó húst a csodálkozás örök szimbólumává magasztalni csakis egy művész tud.

– Érdekes, hogy napok óta sóvárog utánunk és te mégsem érzed – hányta a lány szemére Lint.

– Nekem egyfolytában az jár a fejemben, hogy véget ért egy újabb történet. Az utolsó és most már örökre együtt maradunk.

A fiú hiába keresné, nem találná a félelmet Harlekin szemei mögött. Félni és figyelni nem lehet egyszerre, gondolja a porcelánfestő. Aki figyel, annak nincs sorsa, mert nem hal meg soha. Kívül áll a történeten, s ezért nem fél.

Harlekin rágyújt, tudja, hogy Lintet ez zavarja, mióta a fiú leszokott, de csak azért is csinálja, és füstölögve rákezd a régi történetei közül valamelyikre.

– Ócsárdon tehenet tartottunk. Tubának hívtuk.

– Most meg zongorátok van.

– El kell adni, apa és anya megfelezik egymás között az árát.

– Veled mi lesz?

– Melletted vagyok. Nekem most csak ez a fontos. Majd lesz valahogy.

Lint a madarakat nézi. Régóta örömét leli a látványban, ahogyan repülnek, az a szabadság boldogságára emlékezteti.

– Gyerekkoromban éreztem először úgy – mondja halkán a fiú –, mintha valaki álmodná az életemet.

– A szerelmünket is?

– Azt is.

Amikor kialszik a cigarettája, a lány nagyot sóhajtva nyújtózik, kinyújtja a lábát és dúdolni kezd:

Lovamat kötöttem piros almafához, / Magamat kötöttem gyöngye violához. / Lovamat eloldom, mikor a hold fölkel, / De tőled violám, csak a halál old el.

Utána a pontyokat utánozza a szájával. Tisztára, mint egy kislány, gondolja Lint. Nevetgélve csücsöríti össze a száját és cuppog.

– Elég lesz már, te éjszakai segédponty – szól rá a porcelánfestő. – Lassan nem tudom megkülönböztetni a cuppogásodat a pontyokétól.

Harlekin abbahagyja és tekintetével a partvonalat vizslatja.

– Ugye rokonlelkek vagyunk veled, Lint?

– Mindig, mindenhol a Balaton partjára vágyott. Pécsről, Pestről s a nagyvilágból is, bárhol járt. Megcsodálta a Földközi-tengert, a Balti-tengert, az Indiai-óceánt, s összevetve velük, a Balaton lavórnyi kis víznek látszott csupán, számára mégis a mindenséget jelentette. Gyermekkorától ehhez a tájhoz kötődött, ezt szerette, az itteni szelíd dombokat, végtelen levegőget és a vizet.

– Ő is pécsi, mint te?

– Nagykanizsán született. A keszthelyi gimnáziumban érettségizett. Nem engedték továbbtanulni.

– Miért?

– Az apja miatt. Mint pedagógus tartalékos tiszt volt, szókimondása, illetve a rendszer elleni izgatása miatt bujdosásra kényszerült az ötvenes években. Még őrzi a nagyapai ház pincéjének boltíves fala azt a maltercsíkot, ahol be volt falazva, nehogy az ávosok rátaláljanak.

– Biztos, hogy Pécsen is sokat álmodozott az írásról. Talán eszébe jutottunk mi is.

– Pécs mediterrán város, sok nagyszerű tehetséget mondhatott magáénak a hatvanas években, de nem bánt velük méltóképpen. A rossz lelkiismeretű, ezért gyanakvó hatalom árgus szemekkel figyelte a művészeket. Ellenséges szándékot sejtettek a nekiszabadult ecsetvonásban is, hát még egy novellában.

– Mégis írt. Rólunk is.

– A hiány tette íróvá. Mindig panaszkodott, hogy neki nincs hová hazamenni. Hogy a novelláiban él, hazajár a régi írásai, hősei közé.

A szél árnyakba kapaszkodva kószál. Nekiiramodik, s amikor a könnyű vitorlás igazán lendületet vesz, magára hagyja. Kűszködve, sokszor nekilódulva haladnak.

– Nagyon szeretheti a Balatont - töri meg az újra kialakult csendet Harlekin.

– Ő elsősorban természetben élő ember, régen, amíg meg tudták fizetni, vitorlást béreltek az író barátaival, és hetekig kalandoztak a vízen, csak enni- meg innivalóért szálltak partra.

– És most Szepezden van?

– Pár hónap híján harminc éve, hogy ingatlantulajdonosok a hegyoldalban – kezd megint hosszas magyarázatba a fiú. Szőlőt metszeni, kapálni, permetezni, pincefelszerelést szerezni. Örökös útjavítgatás, murvarendelés, talicskázás, gereblyezés, öntözés, döngölés. Évekig villany nélkül, aztán végre kigyulladt a fény. Gázpalackigénylés. Minden bútort, tárgyat, könyvet autóba gyömöszölni vagy a te-tejére kötözve odaszállítani. Tipliket vézni a falba, tetőt fabrikálni a terasz fölé, hor-

dókat mosni, kaszálni, örökké tevékenykedni. Mindezt örömmel, hozzáértéssel, és bajor ősöktől örökölt alaposággal. Az írók, művészek közül kevesen csinálták volna utána mindezt.

Harlekin már nem tudja megállni, hogy közbeszóljon:

– Csak azzal van értelme foglalkozni, amit az ember igazán szeret.

– A hegyoldalban nyújtózó kert gazdájaként sem szakadt el a víztől. Ha az idő nem volt strandolásra való, akkor hajnalban gyakran lement a partra, hogy horgászat ürügyén szemlélődhessen. Most ott áll a parton és vár ránk.

A porcelánfestő a kikötők életét egyébként is úgy fogja fel, mint egy különös színpadot, ahol állandóan folyik az előadás, és a parton báméskodó közönségnek, akik a befizetett nyaralási díjjal az egész Balatonra jegyet váltottak, nem szabad csalódást okozni. Lint egész életével profi volt. Nem mellékesen, szabad idejében élte az életet, mint az emberek milliói, hanem egyfolytában, beleértve a délelőttöket, a hajnalokat és az éjszakákat is. Valamikor persze ő is amatőr volt, de aztán sokat olvasott, utazott, szenvedett, és megértette, hogy az életet nem lehet két részre osztani, mert az érzékeny ember beledöglik. Amikor ezt felismerte, kilépett a megszokott keretéből, s azokkal a lányokkal, akiket megszeretett, nem titokban találkozott, ahogy ezt a társadalom többnyire elvárja, hanem nyíltan. Nem félig szeretett, hanem egészen. És Harlekint mindegyiknél jobban imádta, rajongva szerette a lelke mélyén, habár soha ki nem mondta volna a szót, hogy „szeretlek”. Nem kapkodva, délutáni strandokra kacsingatva dolgozott, hanem nyugodtan, elmélyedve, teljes emberségével belefelejtkezve az anyagba. Soha többet nem ment el munka után bokszolni, mert a munkáját és a sportot egyformán tisztelte, és tudta, hogy rossz bokszolónak vagy rossz munkásnak lenni egyaránt ócska dolog. Ettől kezdve csak azzal foglalkozott, amit szeretett, amit képes volt jól, elegánsan végigcsinálni.

A valóságnak és a vízióknak nincsen határa. Harlekin erre gondol, a porcelánfestőnek a vörösboros marhapörköltön jár az esze, amit nem is olyan soká már hármashatban fogyasztanak el a kockás abroszos kiskocsmában. Az ízek és a szagok emléke megnyugtatja. Már azt sem bánja, hogy a lány megint bohócarcot festett magának.

A parton, a sétánytól távolabb egy félreeső helyen, a fák között már várja őket az idős író. Gyanakodva pislog a messzeségbe. Lógatja a vállait, testtartása kicsit görnyedt, mereng a lenyugvó nap fényében. A sok mindent megélt idők nyugtalanságával várakozik, akik tudják, hogy hamarosan mindennek vége, de még él bennük a remény, hogy a következő pillanatban történik valami említésre méltó. Kezében hálós szatyrot szorongat, benne egy csatos palackkal saját termésű borából, amelynek savanykás íze még a szájában maradt.

A vitorlás eléri a mólót, a kedvező szél alatt a kikötő mellé fordul. Harlekin a hajó orrából ügyesen elkapja az egyik kikötőcölöpöt. A porcelánfestő kimért mozdulatokkal oldja meg az árboctövében a kötelet. aztán lerántja a vitorlákát. Az ismerős mozdulatsor megnyugtatja.

Harlekin már a parton áll és könnyes szemmel öleli az idős író. A fiú nehezen uralkodik érzelmein.

Ahogy Harlekin és Lint kétoldalról belekarol teremtőjébe, elmerül velük az élet, aztán belevesznek a sötétkék alkonyatba.